

TİP VE KİŞİLİKLER AÇISINDAN FUZÛLÎ DİVÂNİ FUZÛLÎ'S DIVAN IN TERMS OF TYPES AND PERSONALITIES

ERDOĞAN ULUDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
Assist. Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Education Faculty, Dep. of Turkish and Social Sciences
euludag@erzincan.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-4541-3787>

Atıf / Citation

Uludağ, E. 2021. "Tip ve Kişilikler Açısından Fuzûlî Divânı". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute*. 70, (Ocak-January 2021). 149-224

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 28.9.2020
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 08.12.2020
Yayın Tarihi- *Date Published* : 20.01.2021
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4443>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by iThenticate programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- *Journal of Turkish Researches Institute*
TAED-70, Ocak-January 2021 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851
www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

TİP VE KİŞİLİKLER AÇISINDAN FUZÜLİ DİVÂNİ FUZÜLİ'S DIVAN IN TERMS OF TYPES AND PERSONALITIES

ERDOĞAN ULUDAĞ

Öz

Fuzûlî, Dîvân şîiri denildiğinde ilk akla gelen şairlerden birisidir. Aşk ve ızdırap şairi olarak bilinen ve 16. yy'ın en büyük şairi olarak kabul edilen Fuzûlî'nin çok sayıda eseri mevcuttur. Türkçe Dîvân'ı en önemli eseridir. Dîvân şîirinde tip ve kişilik kavramlarının işlevselliği ve zengin çağrışımlarıyla çok geniş bir anlam yelpazesi oluşturmasından ilham alarak bu makalede tip ve kişilik açısından oldukça zengin bir eser olan Fuzûlî Dîvânı tercih edilmiş, Dîvân'daki tip ve kişilikler tespit ve tasnif edilerek, hangi özellikleriyle ve nasıl kullanıldıklarını belirlemek amaçlanmıştır. Fuzûlî Dîvân'ındaki "tip ve kişilikler" Tahayyüli/Tasavvufî Tipler (Hikâye-Destan-Masal Kahramanları, Karakterler) başlığı altında; âşık, sevgili, rakip, rint, zahit gibi tipler incelenmiş, ardından "Hikâye Kahramanları, Meslek Tipleri, Temsili Tipler, Dinî-Tasavvufî Tipler, Toplumsal Tipler, Grup Tipleri" başlıklarıyla kümelendirilmiştir. Benzer özellikleri bulunan tipler temsili tiplerinin alt başlığı olarak değerlendirilmiştir. Bu tasnifte tipler genel görünüşleri ile değil, Fuzûlî'nin manzumelerindeki anlam ve karşılıkları dikkate alınarak eşleştirilmiştir. Kişilikler ise "Dinî Kişilikler (dört halife, on iki imam, peygamberler), Diğer dini kişilikler, Tarihî, Efsanevî (Destanî-Mitolojik) Kişilikler, Mutasavvıf Kişilikler, Bilgin Kişilikler ve Edebi Kişilikler" başlıklarıyla gruplandırılmıştır. Gruplardaki tip ve kişilikler alfabetik olarak sıralanmıştır. Fuzûlî'nin Dîvânı'nda 227 tip ve 80 kişilik olmak üzere toplam 307 insan/varlık temsil eden unsur vardır. Dîvân'daki tip ve kişiliklerle ilgili ayrıntılı bilgi vermek yerine Dîvân edebiyatındaki kullanım şekilleri, aynı kavramı karşılayan isim ve sıfatları, telmih unsurları verilmeğe çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Edebiyatı, Fuzûlî, Fuzûlî Dîvânı, Tipler, Kişilikler.

Abstract

Fuzûlî is one of the first poets that come to mind when it comes to Dîvân poetry. There are many works of Fuzûlî, who is known as the poet of love and suffering and is considered the greatest poet of the 16th century. The Turkish Dîvân is his most important work. Inspired by the functionality and rich connotations of the concepts of Type and Personality in Dîvân poetry, Fuzûlî's Dîvân, which is a very rich work in terms of Type and Personality, has been preferred in this paper, and it has been aimed to determine the types and personalities in Dîvân and classify them, with what features and how they are used. The "Type and Personalities" in Fuzûlî's Dîvân have been examined under the heading of "Imaginary/Visionary Types (Story-Epic-Fairy-Tale Heroes, Characters)" with types such as lover, beloved, rival, devotee, prayerful, then they have been clustered under the headings of "Story Heroes, Occupation Types, Representative Types, Religious Mystical Types, Social Types, Group Types". Types with similar characteristics are considered as subtitles of representative types. In this classification, the types are matched not by their general appearance, but by considering the meaning and equivalents in Fuzûlî's poems. Personalities have been grouped under the titles "Religious Personalities (four caliphs, twelve imams, prophets), Other religious personalities, Historical, Legendary (Epic-Mythological) Personalities, Sufi Personalities, Scholar Personalities, Literary Personalities". The types and personalities in the groups have been listed alphabetically. There are elements representing a total of 307 people, 227 of whom are types and 80 people, in Fuzûlî's Dîvân. Instead of giving detailed information about the types and personalities in the Dîvân, the usage patterns in Dîvân Literature, the names and adjectives that correspond to the same concept, and the elements of reference have been tried to be provided.

Key Words: Classical Turkish literature, Fuzûlî, Fuzûlî's Dîvân, Types, Personalities.

Structured Abstract

The primary element in literary texts is human. This element is almost like an idealized copy of the current person in real life. The poet or writer records in his memory the famous personalities he has taken as an example from life. From them, he creates new model entities adopted by his own lifestyle or society in which he lives. Literary texts have always applied to such human appearances as required in order to convey the messages that the author wants to convey as much as possible to all segments of the society. Authors interpret human beings who exist in real life in their imaginations. They turn to society to write their works, and they fictionalize real-life individuals in their imaginary world, giving them new roles, tasks, and appearances according to their social understanding. They present the heroes and characters they create in their works with both positive and negative aspects to their readers. It is the common goal of the authors to create prototypes suitable for the exemplary human profile idealized by society. These prototypes may differ according to the conditions such as the period and the lifestyle of the society in which the author lives, cultural values, socio-economic structure, religious beliefs, and geographical conditions. The heroes, which appear in different types and personalities in the works, sometimes take part in a certain period of history, and sometimes they can be completely fiction-centered.

Thus, the author easily conveys the message he wants to convey to the society. The people created by the author in the world of fiction are symbolized heroes. Some of these heroes are unique to their kind. These have individual characteristics, it is not possible to generalize. Others, on the other hand, represent people or groups with certain behavioral patterns and preserving equivalent characteristics with their good, favorable and bad aspects. Human, who is the touchstone in literary works, is classified as type/character or personality/individuality with reference to role and characteristics.

Personality is a person who has actually lived, existed, and maintained his life in any geography in a historical course. Types and characters, on the other hand, constitute the second and third view of the human being and they are the people the author designs in his mind according to the message he wants to convey to his reader. From the beginning of the literary work to the end, the character ceases to be a faint image and becomes a living organism. Type is a more superficial and frozen human image than characters. It remains the same as it first appears in the work until the end. The culture, which emerged over the centuries over a long period of time, forms its own type in the maturation process and reaches a level to represent the basic values of the society. Dîvân Literature, which has started after the adoption of Islam, is literature woven with metaphorical statements, notions, and symbols. These patterns have been used in almost every period of Dîvân poetry without exception. The authors, who have always adhered to the literary tradition, compete with each other in terms of expressing a previously spoken word with exclusive sources with the help of literary arts, images, and metaphors in a different and more aesthetic way. Artisans turn their attention to the society in order to find materials for their works and to discover subtleties that the authors of the period were not aware of, for this reason, the authors create the source of the imaginary world they try to reflect in their works, inspired by the religious and cultural elements in the social environment they live in.

Types and personalities are among the important sources of Dîvân literature. It is necessary to find out these sources by examining the individual works one by one. Types and personalities in Dîvân literature are the basic elements in the construction of a literary text. The poet finds the opportunity to embody his thoughts and feelings thanks to the types and personalities he hosts in his work. For this reason, it is very important to determine the types and personalities correctly in order to fully understand a text. In Dîvân Poetry, there are many types that manifest themselves in the ongoing life of society and represent specific behaviors. These are imaginary and visionary types such as lover, beloved, rival, cupbearer, dervish and representational types such as rose, nightingale, propeller, and venus. In Dîvân literature, types are referred to as uniqueness with naming as lover,

wise, devotee, prayerful, etc., and they are often presented with cluster names such as *ahl* and *connoisseur*. Personality is shaped by one's own views, thoughts, and behaviors and exhibits variable behaviors rather than stereotypes. In *Dîvân Poetry*, personalities can be classified as Religious, Historical (Epic-Mythological), Literary and Artistic, Sufî, and Scholar.

Fuzûlî is one of the first poets that come to mind when it comes to *Dîvân poetry*. There are many works of Fuzûlî, who is known as the poet of love and suffering and is considered the greatest poet of the 16th century. The Turkish *Dîvân* is his most important work. Inspired by the functionality and rich connotations of the concepts of Type and Personality in *Dîvân poetry*, Fuzûlî's *Dîvân*, which is a very rich work in terms of Type and Personality, has been preferred in this paper, and it has been aimed to determine the types and personalities in *Dîvân* and classify them, with what features and how they are used. The "Type and Personalities" in Fuzûlî's *Dîvân* have been examined under the heading of "Imaginary / Visionary Types (Story-Epic-Fairy-Tale Heroes, Characters)" with types such as lover, beloved, rival, devotee, prayerful, then they have been clustered under the headings of "Story Heroes, Occupation Types, Representative Types, Religious Mystical Types, Social Types, Group Types". Types with similar characteristics are considered as subtitles of representative types. In this classification, the types are matched not by their general appearance, but by considering the meaning and equivalents in Fuzûlî's poems. Personalities have been grouped under the titles "Religious Personalities (four caliphs, twelve imams, prophets), Other religious personalities, Historical, Legendary (Epic-Mythological) Personalities, Sufî Personalities, Scholar Personalities, Literary Personalities". The types and personalities in the groups have been listed alphabetically. There are elements representing a total of 307 people, 227 of whom are types and 80 people, in Fuzûlî's *Dîvân*. Instead of giving detailed information about the types and personalities in the *Dîvân*, the usage patterns in *Dîvân Literature*, the names and adjectives that correspond to the same concept, and the elements of reference have been tried to be provided.

Examining the types and personalities in verse and prose works is very important in terms of our better interpretation of *Dîvân literature* and an answer that refutes the criticisms that this literature is "detached from life and society". Furthermore, it is very important culturally and artistically for a nation to learn its own value judgments. The types and personalities representing the behavior and structure of the society should also be handled with this thought. Thus, it will be easier to understand literary works, and the value judgments of the society will be better understood.

Giriş

Klasik Türk Edebiyatının yapısını oluşturan temel unsurlar tespit edilirken, insan faktörünün çok önemli bir yer tuttuğu görülür. İnsanların dünya üzerinde yaşadıkları yerler, edebî eserin zuhur ettiği insan topluluklarının sosyal ve kültürel alanlarda oluşturdukları değerler bütünü, içinde yaşanan dönemin insan hayatında derin izler bırakan tarihî olayları, toplum içinde kabul görüp benimsenen ve yayılan dinî inanışlar, edebî eserlere hayatîyet veren şair ve yazarların dünya görüşleri ve ideolijileri gibi sayabileceğimiz pek çok unsur, manzum veya mensur olarak kaleme alınmış, esas malzemesi insan olan edebî eserlerin beslendiği çeşitli kaynaklar olarak ifade edilebilir. Levend (1980: 9)'e göre; "*Klasik Türk Edebiyatı'nda başta bütün dinî ve felsefî müdevvenat, Kur'an ve hadis, kıssalar ve mucizeler, tarih ve esâtir, batıl ve hakikî ilimlere ilaveten içtimâî hayatın ve çeşitli hâdiselerin akisleri ile o günkü zihniyetin sanat telakkîsinin oldukça etkili birer kaynak olduğu görülür*".

Bu unsurlarla birlikte tarihî, dinî, mitolojik veya efsanevî hüviyet sahibi olan şahsiyetler de Klasik Türk edebiyatına kaynak ehemmiyetine hâizdir. Ortaya konmuş edebî metinde kari'e iletilmek istenen mesaj veya muhataba yansıtılmak istenen duygunun, somut bir şekilde muhtelif özellikleriyle ön plâna çıkmış kişilikleri önemli semboller

oluşturmuşlardır. Hoşab (2017: 228)'a göre; “*bazı durumlarda bu şahıslar edebiyatta temel kıstaslar olarak kendilerine yer bulmuşlardır. Meselâ; güzelliğin kıstası Hz. Yusuf olarak görülürken, saltanatın, gücün kıstası Hz. Süleyman, cömertliğin kıstası Hâtem-i Tâi kabul edilmiştir*”. Şair bu şahıslara eserinde yer verirken kendisini geleneğin halkasına dâhil etmekle birlikte okuyucusuna, adını zikrettiği bu şahıslarla alakalı bilgi birikimine de sahip olduğunu ispat etmiş olur.

Edebî bir metnin zeminini ve vak'a esasını çoğunlukla insan faktörü teşkil etmektedir. İnsan faktörü temeline dayanan metinlerde rol alan kişiler, gerçek hayattaki insanların bir yansımasıdır. Şair veya yazarlar eserlerini vücuda getirirken yaşayıp tecrübe ettiği hadiseleri kendi dünyasında değerlendirmeye tabi tutarak, kendi bakış açılarıyla yorumlar ve okuyucusuna takdim ederler. “*Edebî metin içerisinde kurgulanmış olarak sunulan bu kişilere tip veya karakter, kişilik veya şahsiyet denilmektedir*” (Doğruel, 2019: 1). Bir toplumun değer yargıları, yaşantısı, iç ve dış âleme bakışı, davranış şekilleri, inanışları tip ve kişilik etrafında şekillenir. “*Kişilik ada bağlıdır, basmakalıp davranışlar sergilemez. Davranışları değişkendir*” (Akkuş, 1995: 20). Kişilik veya şahsiyetler tarihî süreç içinde var olmuş ve belli bir zamanda ve belli bir coğrafyada yaşadığı tespit edilebilen insanlardır. Hakkında çok az bilgi bulunan şahsiyetler de vardır ancak bu şahsiyetlerin gerçek hayatta tarihî bir süreçte yaşadığı ancak kaynaklar dâhilinde ispat edilebilir. “*Çoğu zaman bir târikate ya da dine mensup olması yönüyle ya da tarihteki bir başarısıyla veya ilim ve irfanlarıyla ön plana çıkan kişilikler müellifler tarafından genellikle memduhunu övmek için benzetme amacıyla kullanılır. Bundan dolayı kişiliklerin en yoğun olarak kullanıldığı nazım şekli kasidelerdir*” (Doğruel, 2019: 4).

Tip, belirgin davranışların temsilcisidir. Gerçekte var olan şahsiyetlerin birer yansıması olup, gerçek hayatta yaşamış kişilerin ön plana çıkmış özelliklerinin kendilerinde toplanmasıyla oluşmuş, kurgulanmış ve idealize edilmiş sembollerdir. Bir tipin oluşabilmesi için uzun zaman gereklidir. Bu zaman içerisinde tip, toplumun temel değerlerini üzerinde taşır ve ortaya çıktığı toplumun kültür ve medeniyetini temsil edecek özellikler kazanır. “*Yüzyıllar boyu oluşan kültür, olgunlaşma sürecinde tipini de yetiştirip, eksik-aksak taraflarını tamamlayıp düzeltir ve uygun şeklini alan tip, toplumun temel değerlerini temsil eder*” (Akkuş, 1995: 20).

Tipler genellikle toplumun değer yargılarına göre olumlu veya olumsuz olmak üzere iki şekilde oluşur. Bu tipler birbirlerine karşıt ve bu karşıtlık toplumdaki hâkim anlayışa göre şekillenir. Rind-zâhid, âşık-rakip vb. Bazen de gerçek kişilikler, gösterdiği özellikler ve toplumun onları algılayış şekline dolayı tipe yaklaşmış ve edebî eserlerin içerisinde tip olarak yer almışlardır. Bu duruma Leylâ ile Mecnûn örnek gösterilebilir. *Mecnûn, Benî Âmir kabilesinden bir şair olup asıl adı Kays b. Mülevvah iken eserlerde işlenerek “âşık” tipinin özelliklerini kazanmış ve klasik şiirimizde zamanla âşık tipinin karşılığı olmuştur. Aynı durum Mecnûn'un sevgilisi olan Leylâ için de geçerlidir. O da zamanla “sevgili” tipinin özelliklerini kazanmış ve bu tipin karşılığı olmuştur* (Kaplan, 1985: 144). “*Türk toplumu için önemli bir tasavvurî tip olan “alp” tipine ise zamanla, birçok metinde, Hz. Ali karşılık gelmeye başlamıştır*” (İlhan, 2016: 84).

Bir edebî eserin iyi anlaşılıp, değerlendirilmesinde, yazarın eserini yazdığı tarihin, devrin dönemin tesbitinde, yazarın sosyal çevresini, inanç dünyasını ve karakter yapısını öğrenmede tip ve kişilikler araştırmacılara önemli ipuçları veren unsurlardır. Tipler ve

kişilikler yazarla ilgili bilgiler vermesinin yanı sıra, eserin içerisinde olduğu toplum hakkında da bilgi verir. Bu sebeple tarihi süreç içerisinde oluşturulan bir edebî eseri doğru anlayabilmek ve analiz edebilmek için içinde barındırdığı tip ve kişiliklerin doğru bir şekilde tespit edilmesi gerekmektedir. Klasik şiirin sanatkar kadrosu, hayat verdikleri nadide eserlerin hemen hemen hepsini tipler ve kişilikler üzerinden kurgulamışlar ve okurlarına mesajlarını bu unsurlar üzerinden vermişlerdir.

Klasik edebiyatımızda Akkuş (1995) tarafından yapılan ve Akkuş'un yönetiminde Doğruel (2019)'in hazırladığı yüksek lisans çalışmasıyla geliştirilen, bu çalışmada bizim de ana hatlarıyla kullandığımız tip ve kişilik tasnifi şu şekildedir:

“I. Tipler: *Tahayyüli/Tasavvurî tipler; (Hikâye-destan-masal kahramanları, karakterler), Meslek tipleri, Temsîli/Sembolik tipler, Dinî-Tasavvufî tipler, Toplumsal tipler ve Grup tipleri.*

II. Kişilikler: *Dinî Kişilikler, Diğer dinî kişilikler, Tarihî-efsanevî kişilikler, Mutasavvıf kişilikler, Edebî kişilikler ve Bilgin kişilikler”.*

Bu gruplandırmada bazı maddelerde yeralan tip ve kişiliklerin diğer maddelerde de yer alabileceği görülecektir. Ancak, bu çalışmada bir sınırlama ve tasnif endişesiyle bir tip veya kişiliğin öncelikle hangi özelliğiyle hatırlandığı dikkate alındı. Adları zikredilen değerli araştırmacılar tarafından yapılan tasnif şüphesiz daha da zenginleştirilip geliştirilecektir. Eksiksiz bir gruplandırmanın yapılabilmesi, çok sayıda metin üzerinde benzer çalışmaların yapılmasını ve tanımlar bulunmasını gerektiriyor. Bu düşüncelerle Klasik Türk edebiyatımızın şaheserlerinden biri olan *Fuzûlî'nin Türkçe Dîvâm*¹ ele alındı. Dîvânda yer alan tip ve kişilikler tespit edilip, tip ve kişilikler hakkında kısa bilgiler verilerek, değerlendirmeler yapıldı.

I. Tipler

1. Tahayyüli-Tasavvurî Tipler: (Hikâye-destân-masal kahramanları, karakterler)

1.1. Âşık:

Aşk, Arapçada “aşaka” adıyla bilinen bir sarmaşık türünün adıdır. Bu sarmaşık, ağacı baştan aşağı sarar ve yapraklarının altından ağacın gövdesine kök salarak onun öz suyu ile gıdalanır. *Tıpkı bunun gibi aşığın benliğine de yerleşir. Aşk kendisi geliştikçe âşık sararıp solar ve kurur. Varlığını yokluğa çevirmeye ruhunu da maddî âlemden soyutlamaya başlar* (Yakıt, 2013: 20). Âşık ise birine, bir şeye tutkun, bağlı anlamlarına gelen kelime, klâsik edebiyatta seven, meftûn anlamlarında kullanılmıştır ve hemen hemen bütün şairler âşıktır. Mücerred bir güzelliğe âşıktır. Güzelliğin maddî yönüyle ilgilenmez, sevgiliden lütuf bekler. Süs, gösteriş ve kavgadan hoşlanmaz. Ancak, kendisiyle sevgili arasına giren rakipten şikâyetçidir. Sevgili ile daha çok hayal dünyasına dayanan bir ilişkisi vardır. Hayal âşığın en zevkli, sağlam ve sakın bir avuntusudur. Sevgili daima âşığı sarhoş eder, başını döndürür. Küçük bir hareketi, işareti dahi âşığı mutlu etmek için kâfidir. Canını hiç düşünmeden, çekinmeden sevgilisine verecek kadar da cömerttir. Çünkü canının sevgilisinin yanında değeri yoktur. Vefalı ve sadıktır, sözünde durur. Buna rağmen sevgili tarafından daima ihmal edilir. Âşık güçsüz ve takatsiz, söz hakkı bile bulunmayan bir varlıktır. Sevgiliden gelen her şeye razıdır. Gece, gündüz feryad edip, ağlayan inleyen ve gözyaşı dökken, yanıp kavrulan, eza

¹ Akyüz, K. vd., *Fuzûlî Dîvânı*, İş Bankası Yay. Ankara, 1958, XIII+573 s.

çeken bir kişidir. Tasavvufi istlahta ise âşık, “Allah Teâlâ’yı son derecede ve âzamî mertebede seven”dir (Uludağ, 2012: 49).

Dîvân şiirinde âşığı tanımlayan çok sayıda sıfat kullanılmıştır. Bunlardan bazılarını hatırlayalım: *Kararsız, sabırsız, şûrîde, mest, çaresiz, gam yiyen, zayıf, hasta, esir, bende, dîvâne, ehl-i dil, erbâb-ı dil, Mecnûn, Ferhâd...* Dîvân şiirinde her zaman sevgili, âşık ve rakip üçgeni vardır ve şair bu üçlü içinde daima âşık konumundadır. “*Bazen şairin kendi ruhu, varlığı da kendisine rakip olabilmektedir*” (İlhan; 2016: 88). Fuzûlî, Dîvânında âşık kimliğini çok sayıda sıfat ile ifade etmiştir. Bunlar; *âşüfte, âvâre, bî-mâr, çâker, derd-mend, esîr, fakîr, kem-ter, kul, mübtelâ, müflis, nâ-tîvân, şeydâ, bende, bî-dil, bî-çâre, bî-dâd, bîdâr, bî-kes, bî-nevâ, dil-i mahzun, dil-i mecruh, dil-şikeste, dil-figâr, dîvâne, ehl-i dil, ehl-i kadr, gedâ, gulâm, ‘uşşâk, üftâde, vâlih, zebûn, sâdık, teşne vd...* Fuzûlî Dîvânı’nda bu sıfatlarla âşığın anıldığı çok sayıda beyit bulunmaktadır. Bu sıfatlar ayrı başlıklar altında tanımlanacak ve seçilen beyitlerle örneklendirilecektir.

1.1.1. Âşüfte:

Perişan, dağınık, karışık; kızgın, heyecanlı vb. anlamları içerir. “*Sözcük dîvân şiir ve nesrinde aşktan, sevgili özlem ve üzüntüsünden akli karışmış âşığın sıfatı olarak kullanılır. Bazen de açık istiâre ile sevgili ve âşık yerine kullanılır*” (Zavotçu, 2013: 87). Fuzûlî’ye göre âşığın gönlü sevgilinin misk kokulu saçlarının ucunda asılı olduğu için, onun perişanlığı, başının dönmesi sevgilinin saçının ucu yüzündendir. Sevgilinin siyah saçları en ufak bir hareketle dağıldığında âşığın gönlü de perişan olur. Âşığın aşüfte hali sevgilinin dağınık saçları sebebiyledir (G. 105/2). Sevgilinin perişan saçlarının aşüftesi olmayan, yanağının devrinde/etrafında toplanma, huzur bulma ümidini kessin (G. 169/3). Sevgili yan bakış okunu atınca o ok âşığın bağrını deler, kanını döker. Saçının düğümünü açınca da hâlini perişân eder. Yan bakış, gamze âşığı sevdaya sevk eder, vahdet yolundan ayırır:

*Tir-i gamzeñ atma kim bağrım deler kanım döker
Akd-i zülfüñ açma kim âşüfte-hâl eyler beni (G. 295/5)²*

1.1.2. Âvâre:

Serseri, boş gezen, işsiz güçsüz, aylak anlamlarına gelir. Başboş, işsiz, güçsüz, serseri yahut nereye gittiğini, ne yaptığını bilmeden gurbette, dağda taştta gezip dolaşan kimseye ve dolayısıyla âşıklara âvâre denir. Fuzûlî yürekleri âşk ateşiyle yanıp kavrulan âşıkları perişân ya da âvâre olarak nitelendirir. Gökteki yeni ay da sevgilinin kaşının sevdâsından âvâre gibi şehir şehir gezinmektedir. Kaş siyah olduğu için seveda ile ilgilidir. Kaşın uçunun kıvrık olması sebebiyle yeni aya başı dönmüş vasfı verilir (G. 172/2). Âşık çoğu kez aşktan mest olur hiçbir şeyle uğraşmayıp boş boş gezer bu sebeple âvâredir. Aşktan deli divane olmuş âşık delilik sahrasında çırılçıplak âvâre âvâre dolaşır. Bu sayede, dünyaya ait bir diken bile onun eteğine takılmayacak ve dünyaya bağlanmayacaktır. Şair âvâre olmasıyla kendini Mecnûn’a benzetir. Diken iğneye benzer. Hz. İsa’ya da telmih yapılır (G. 226/5). Hz. İsa’nın eteğinde

² Bu araştırmada örnek olarak verilen beyitler kısaltmalar yapılarak; “Akyüz, K. vd. (1958), *Fuzûlî Dîvânı*, İş Bankası Yay. Ankara” adlı eserden alınmıştır. Örnek beyitlerin sonunda ve metin içinde Dîvân’a yapılan atıflarda parantez içinde verilen kısaltmaların açılımı şöyledir: **G:** gazel; **K:** kaside; **Kt:** Kit’a; **Mtz:** Müstezâd; **R:** Rübâi; **Mrb:** Murabba. **Muh:** Muhammes; **Müs:** Müseddes; **Trcb:** Tercî-i bend... Kısaltmadan sonraki ilk rakam şiirin, ikinci rakam ise beytin/bendin Dîvân’daki numarasını göstermektedir.

bulunan bir iğne onu dördüncü felekte bırakmış daha yukarı çıkamamıştır. Gam çölünde başıboş âvâre âvâre dolaşan âşığa koşup bir içim su verecek gözyaşı gibi bir ehl-i nazar yoktur (G. 252/4). Sevgilinin zülfünün zincirine bağlı olan âvâre birlik vadisinde yok olup gitmez, vahdete kavuşur. Sevgilinin zülfünün her bir teli onun yüzünün üzerindedir. Dolayısıyla her bir saç teli âşığı yüze götürecektir.

Zâyi' olmaz vâdi-i vahdette ol âvâre kim

Beste-i zencîr-i zülfüñdür dil-i divânesi (G. 298/6)

1.1.3. Bende:

Bağlı, kul, köle, bend olunmuş, bağlanmış; hürriyeti kendi elinde olmayan; sahip ya da efendisine bağımlı olarak yaşayan, onun istekleri doğrultusunda hareket eden manalarına gelir. Pazar yerlerinde alınıp satılabilen insanlar için de kullanılır. Divân edebiyatında genellikle *kul*, *çâker*, *gulâm*, *esir* gibi kelimelerle ifade edilen bende, çoğu zaman tezat oluşturarak padişah ile birlikte kullanılır (G. 83/7). Çünkü sevgili şâhtır, sultandır, padişâhtır. Âşık ise hiçbir değeri olmayan bir kuldur. Padişah ile zıt özelliklere sahiptir. Bende padişah sayesinde vardır. Onun korumasına, onun mertliğine, yiğitliğine ve affına muhtaçtır. *Âşık, bende olarak sadakatın yegâne temsilcisidir. Bu uğurda çok eza ve cefalar görür. Kapı eşliğinde yatmaya râzıdır* (Pala, 1989: 50). Fuzûlî'ye göre her şeyin sahibi olan Allah iki cihânın padişahıdır. Bendeler, yalnızca Allah'tan bağışlanmayı dilerler. Allah yücedir ve lütûf sahibidir. Şairin aynı beyit içerisinde padişâh/sultan ve bendeyi kullanması, Allah'ın yüceliğini ve kulların Allah karşısındaki âcizliğini zıtlık çerçevesinde göstermesi açısından önemlidir (G. 181/6). Bu tezat içeren kullanımlarla şair, kulların Allah'a muhtaç olduğuna dikkat çekmektedir.

Âlem oldu şâd senden ben esîr-i gam henüz

Âlem etti terk-i gam bende gam-ı âlem henüz (G. 121/1)

1.1.4. Bîçâre:

Çaresiz, zavallı anlamlarını taşıyan kelimeyi Fuzûlî “âşık” karşılığında kullanmıştır.

İ'tibâr ey dil Fuzûlî'den götür kim ol fakîr

Bî-dil ü bîçâre vü bî-hân-u mânî pîş imes (G. 126/7)

1.1.5. Bîdâr:

Uyanık, uyumayan, uykusuz anlamlarına gelen kelime, âşığı tasvir etmek için de kullanılır. Gözü yaşlı âşıkların hâlini gaflet uykusuna dalanlar bilmezler. Gece sabaha kadar uyumayanlar yıldızları seyredir ve onların nasıl hareket ettiklerini takip ederler. *“Eskiden müneccimler, rasat kuyusundan yıldızlara bakıp onların hareketlerini tespit ederlerdi. Her gözyaşı bir yıldızla benzetilir. Bunu aşktan ve onun ıztırabından habersiz olanlar yani gaflet uykusuna dalmış olanlar bilmezler”* (Tarlan, 1985: 1/327).

Gözü yaşlıların hâlin ne bilsin merdüm-i gâfil

Kevâkib seyrini şeb tâ seher bîdâr olandan sor (G. 84/3)

1.1.6. Bîdil:

Gönlünü kaptırıp gönülsüz kalmış olan kişi, âşık. Fuzûlî, bu dünyaya bir esir gibi bağlıdır. O, *“gönlünü kaptırıp gönülsüz kalmış”* (Tarlan, 1985: 1/21) olarak nitelediği âşığı bu belâdan, bulanıklık tuzağından kurtar diye Allah'a yalvarır.

*Yâ Rab belâ-yı kayda Fuzûlî esîrdir
Ol bîdili bu dâm-ı kûdüretten et rehâ (G. 2/7)*

1.1.7. Bîkes:

Kimi, kimsesi olmayan; yalnız, bir başına kalmış, garip kişi; âşık.

Ben kimim bir bîkes ü bî-çâre vü bî-hân-ü-mân

Tâli'im âşüfte ikbâlim nigûn bahtım yamân (Trcb. 1/I-1)

1.1.8. Bîmâr:

Aşk hastalığına yakalanmış kişi, âşık. Âşığın devası dert, hastanesi sevgilinin kapısı, hekimi ise sevgilidir. Hekimler hastalığın tedavisinde acizdir, ilacı sevgilinin dudağıdır, tedavisi istenmez. Aşk hastalığının şifası ancak derdin daha da artmasıdır. Zira bu hastalığa müptelâ olanlar bundan kurtulmak istemezler (G. 84/1). Şentürk (2017: 246) konuya mistik açıdan yaklaşarak meseleyi söyle izah eder: *Bu dünya bir imtihan yeridir. Dünyada insanın başına gelen dertler kula Allah tarafından yöneltilen imtihan soruları gibidir. Kul bunlara sabrederek her şeye rağmen Allah'a şükreder, sevgiliye kullukta sebat gösterirse kendisine cennette büyük ihsan ve makamlar verilecektir*

Gam günü itme dil-i bîmârdan tîğüñ dirîğ

Hayrdur virmek karañu gicede bîmâre su (K. 3/8)

Tadı acı olan ilâçlardan öğrenen bir hasta misâli sonunda iyileşeceğini düşünmeyen şair sevgilinin cevri ü cefasından kaçırır (G. 157/6). Aslında âşığı, sevgilinin cevri ü cefâsı olgunlaştırır ve hakikata ulaştırır. Hakikata erişmek ise sıhhattir (G. 169/7). Hastalık, asıl aşkın ne olduğunu bilmemektir. Cevir ve cefaya katlanmak acıdır, ama insana acı gelen bu cefâ acı ilâca benzer. Âşığı sıhhat ve hakikata kavuşturur (Tarlan, 1985: II/168).

Kamu bîmârına cânân devâ-yı derd eder ihsân

Niçin kılmaz baña dermân beni bîmâr sanmaz mı (G. 264/2)

1.1.9. Bînevâ:

Nasipsiz, zavallı, fakir, çaresiz, muhtaç, dilenci gibi anlamlara gelir. Fuzûlî'nin gam meclisinde dert ve belâ çeken bî-nevâlardan kasdı âşıklardır (G. 91/1).

Kerem kul kesme sâkî iltifâtın bî-nevâlardan

Eliñden geldiği hayrı dirîğ etme gedâlardan (G. 216/1)

1.1.10. Çâker:

Kul, köle, bende kelimeleriyle aynı manada olan kelime, sevgili için kul köle olan âşık için de kullanılır. Dîvân edebiyatında sevgiliye büyük bir aşkla bağlı olan âşıklar sevgilinin kölesi olmayı cân-ı gönülde isterler ve bundan bahtiyar olurlar (Trcb. 1/VII-4). Güneş sevgiliye nazaran bir köledir, sevgili padişaktır (G. 59/4). Dîvân edebiyatında sevgiliden gelen dert, gam, cefa, ızdırıp onun yolunda köle olmaya hazır âşık için sorun değildir. Âşık her zaman sevgiliden gelen ızdıraba tâliptir. Sevgilinin âşığa çile çekirmesi bile âşık için bir ilgi alaka göstergesidir. Sevgili eziyet ettikçe ona karşı aşkı daha da artan âşık, sevgili için kul köle olmaya her zaman razıdır.

Her cihetten fariğim âlemde hâşâ kim ola

Rızık için ehl-i bekâ ehl-i fenânın çâkeri (Kt. 42/9)

1.1.11. Derdmend:

Dertli, dert ehli, âşık manalarına gelir. Âşık sevgili için çektiği çileden ve dertten mutludur. “Allah derdini artursın” diye bir Mevlevî deyimi de vardır. Dertli de âşık demektir (Cebecioğlu, 2014: 123). Âşık insanın derdinin artması onun aşkının da şiddetinin arttığını gösterir. Bütün âlem aşkın dertli ettiğini bilir ancak hâlâ sevgili âşığın hâlini bilmez. O halde sevgili bu madde âleminin haricindedir (G. 192/3).

Kıl meded ey baht yoksa kâm-i dil mümkün değil

Böyle kim ol dil-rübâ bî-derddir ben derd-mend (G. 63/2)

1.1.12. Dil-i mahzûn:

Mahzun, hüznü, üzgün gönül manalarına gelen kelime, âşığı da temsil eder. Fuzûlî'ye göre; göz bir belâdır, çünkü güzeli görür, mahzun gönül ise bir âfettir çünkü güzele tutulur. Belâ kelimesinde hayatın evveli vardır. Bezm-i Elest'te, Hakk'ın ben sizin Rabb'iniz değil miyim sözüne "beli" ile cevap veriyorlar. Âfet ise kıyamettir. "Belâ" evvel, "âfet" ise sonudur. “Tasavvufta kâinat bir güzellik sergisidir. Her şey güzeldir. Bunu nazar ve tefekkür görür. Giriftar olmak, güzelliğe tutulmak, âşık olmak ma'nâsınadır Göz ile görüp, gönül ile âşık olunca, âşık benliğinden sıyrılır ve "ölmeden evvel ölüünüz" sırrına mazhar olur. Bu bir nevi kıyamettir” (Tarlan, 1985: I/ 65).

Olmazam her handa kim olsam giriftâr olmadan

Bir belâdır göz bir âfettir dil-i mahzûn bana (G. 13/5)

1.1.13. Dil-i mecrûh:

Yaralı, yaralanmış, hasta gönül anlamlarını ifade eden tamlama, gönlü yaralı âşık için kullanılır. Fuzûlî aşağıdaki beyitte; parça parça yaralı ve perişan gönlümden, senin mahallende gezen her köpeğe bir parça feda olsun diyor.

Pâre pâre dil-i mecrûh-ı perîşânımdan

Ser-i kûyunda gezen her ite bir pâre fidâ (G. 7/5)

Tarlan (1985: I/74) beyitteki “dil-i mecrûh” tipini şöyle yorumlar:

“Eskiden mahalle köpekleri vardı. Bir grup köpek bir mahalleyi benimserler ve o mahalleyi yabancılara karşı korurlardı. Bunların azıllarını yola getirmek için bir çiğeri parçalayıp önlerine atarlar ve bu suretle o mahalleye girerlerdi. Umumiyetle kasdolunan, sevgiliyi gözetken ve onun yanına kimseyi yanaştırmayan bu köpekler tasavvufta rakiptir. Âşık sevgiliye yanaştırmaz. Rakîp ise âşık vahdet ve visâl yolunda mütemadiyen masıvaya, maddeye çeken nefsânî ve dünyevî ihtiraslardır. Bu ihtiraslara mukavemet yüzünden çekilen ıstıraplar çiğeri parçalar. Her ihtirasa dünya heveslerinden birini "maddeyi" feda ede ede sevgilinin diyarına gidilir”.

1.1.14. Dil-şikeste:

Gönlü kırık, kırılmış, kırık gönüllü gibi anlamları hâvî kelimeyle âşık kastedilir. Fuzûlî, keşke ben gönlü kırılmışın bin canı olsaydı da her biriyle birer kez ayrı ayrı sana feda olaydım yani, senin uğrunda bin tane can beni maddeye bağlasaydı da onları teker teker senin vahdetin uğrunda fedâ etseydim diyor.

*Biñ cân olaydı kâş men-i dil-şikestede
Tâ her biriyle bir kez olaydım fidâ saña (G. 17/3)*

1.1.15. Dîvâne:

Mest, hayran, sevmekten dolayı sarhoş ve deli olmuş, budala, âşık. Dîvân şiir ve nesrinde sözcük bazen âşığın ve gönlün sıfatı olur. Âşığın dîvâneye teşbihi, dîvânelerle alâkalı çeşitli inanışlar sebebiyledir. Azgın delileri uslansın diye veya uslanıncaya kadar zencir veya ipe bağlarlar; bu sebeple âşık dîvâneye, gözyaşı veya sevgilinin saç, perçemi, zencire veya ipe teşbih edilmiştir (G. 43/5). Eskiden insanların perî, melek veya sihr te'siriyle dîvâne olduğuna inanılırdı. Sevgilinin sehâr olarak olarak tavsif olunan gözünün veya meleğe, periye teşbih edilen çehresinin âşığı dîvâne edişi bu sebepledir (G. 144/4). Olmayacak veya garip telâkkî edilen şeyler isteyen veya yapanlar dîvâne diye tavsif edilir. Dîvânelere kötü sözler söylenir ve taşlanır. “Âşık, el açıp Allah'tan aşkı taleb ettiği için halkın “dîvâne imiş” ilenmesi ve sevgilinin katı gönlünden şikâyet etti diye taşlamaları bu cihetlerdendir” (Çavuşoğlu, 2017: 211).

*Rüsvâlarından ol meh saymaz beni Fuzûlî
Dîvâne olmayam mı dünyâda yok mu 'ârım (G. 192/7)*

1.1.16. Esîr:

Dîvân Edebiyatında sevgilinin buyruğu altına girmiş âşık için kullanılır. Aşk derdine esir ve hicran yarasına müptelâ olmak Fuzûlî için bir meziyettir. Ağlayıp inlemek, perişan olmak da şairin istediği bir şeydir (G. 30/1). Çünkü Fuzûlî'ye göre huzur ve saadet insanı Hak'tan ayırır. Bütün bu felaketler, aşk derdine esir olduğu içindir. Hiçbir katil sevgili gibi bir cellada esir düşmemiştir.

*Hansı hûnî sen kimi cellâda olmuştur esîr
Hansı cellâdûn kılıcı nevk-i müjgânînce var (G. 73/4)*

Âşıklarda sevgilinin herkese lütfedip, kendisine eziyet ettiği tahayyülüne dayanan bir âşık psikolojisi vardır. Gerçekte sevgili büyük nimet ve lütuflarıyla âlemi şâd eder. Aşk ise dert ister. Ben hâlâ gam esiriyim diyen Fuzûlî ben aşk ıstırapı içindeyim; bana da kendi istediğim şekilde kavuşma nasip et ve âlemin terkettiği gam benim üzerime yüklendi, aşk içinde ben bu kadar muzdaribim diyor (G. 121/1). Tarlan (1985: III/3)'a göre, “Âşıklar, ervah âlemine düşmüşlerdir. Dünya onlar için gurbettir. Gurbete, yani dünyaya ve tabii olarak dünya nimetlerine bağlanmışlardır. Elest Bezmindeki şaraptan, yani aşktan başka onların dostları yoktur. Aşk, âşıkları Hakk'a götürür, dünya nimetlerinden feragat ettirir. Dünya onlar için bir dert evidir. Sâkî onları daimâ ziyaret etsin istiyor”.

*Esîr-i gurbetiz biz senden özge âşnâmız yok
Ayâğûn kesme başûn çün bizim mihnet-serâlardan (G. 215/2)*

1.1.17. Fakîr, Fukarâ:

Tarikat mensupları arasında tevazu ifade eden bir tabirdir. “Dervişler arasında “ben” demektir. Tarikatta ilerlemiş olanlar bile “ben” diyecek yerde “fakîr” derler” (Onay, 1992: 164). Bu tabir daha çok Bektaşî ve Mevlevîler arasında kullanılırdı. Tasavvufa göre fakîr mevhum varlığı yok etmek, ondan ayrılmaktır. Böylece fenafillaha mazhar olunur (Pala, 1989: 162). İslâm dinine göre insan dünya malına çok önem vermemeli ve ihtiyacından fazlasını biriktirmemelidir. Dîvân Edebiyatında fakîr tipi, dünya malını önemsemeyen bir işne bir de

iplik sahibi olmaktan fazlasını istemeyen dervişle özdeşleşmiştir. Fuzûlî’de de fakîr tipi özellikleri görülür: O, benliğinden geçmiştir, fakirdir yani tasavvufun fakr hasletine sahiptir (G. 40/3). Fakîrde ne dünyaya, cana ait birşey, ne de bunlara meyleden benlik vardır. Mevki, makam sahibi olan kişiler herkesin kendisine hürmet göstermesini ister. Fakîrde bu arzu yoktur. Hatta yürüdüğü yoldan kalkan toza bile tahammülü edemez. Çünkü toz kalkınca sanki ona ta’zim için kalkmış olur. Buna engel olmak için geçtiği yolları gözyaşı ile sular (G. 242/5).

*Ben kimim bir fakîr ü bî-ser ü pâ
Kem-terin bende vü kemîne gedâ (K. 21/1)*

1.1.18. Gedâ:

Dilenci, kul, bende kelimeleriyle eşanlamlı olarak kullanılan gedâ; Dîvân şiiirinde olduğu gibi Fuzûlî’de de hemen daima sultan ile birlikte tezat sanatı içinde ele alınır. Sevgilinin mahallesinde kapı kapı dolaşan âşık bir gedâdır. Sevgili karşısında giyim kuşamı, yaşadığı hayat vs. ile âşığın halî gedâya çok benzer. Âşık bu durumdan şikâyetçi değildir. Aksine gedâlıkta bir yücelik bulur (G. 1/3). *Çünkü o, ‘âşıklık yönünden kendini aşk ülkesinin sultanı kabul eder* (Pala, 1989: 184). Şah/sultan ile geda toplum hiyerarşisinde en yüksek ve en alçak mertebede olanlardır. Meczâî veya hakikî sevgiliye şah denir. Gedâlar şah/sultana yaklaşamazlar (G. 17/7). Fuzûlî kendini gedâ olarak görür ve ben dilenci sen şâha yâr olamaz amma neyleyim bu imkânsız düşünce benim başımı döndürüyor diyor (G. 294/4).

*Gedâ-yı âlemi sultân ü sultânı gedâ eyler
Şarâb-ı ‘aşk-ı dilberde Fuzûlî özge hâlet var (G. 66/5)*

1.1.19. Gulâm:

Yüzünde henüz tüyü, bıyığı çıkmamış delikanlı, genç, kul, köle, kölemen, esîr, bende, âşık. Sevgilinin lütf eyleyip âşık için “hakîr kölem”dir demesi âşığa saltanat tahtına oturmaktan daha fazla zevk verir (G. 102/8) Çünkü saltanat dünya saadettir. Sevgilinin en hakîr kölesi olmak âşık için sultan olmaktan daha zevklidir.

*Emr-i ikbâlîn müretteb kılmağa olmuş aña
Şâm bir Hindî kenîzek subh bir Rûmî gulâm (K. 35/21)*

1.1.20. Kemter:

Hakir görülen, itibardan düşmüş, değersiz, daha aşağı, aşağıda bulunan. Fuzûlî kendini kem-ter bir âşık olarak addetmektedir (K. 21/1).

*Ben ki bir kem-ter du ‘â-güyum nazar salduñ baña
Koymaduñ hâk-i mezelleide kalam zâr u hazîn (Kt. 33/9)*

1.1.21. Kul:

Kul, köle; bende, hizmetkâr; âşık karşılığında kullanılan bir kelimedir. Fuzûlî “kul”u siyah saçın yüzü örtmesi nedeniyle “yüzü kara” olarak nitelemiştir (G. 271/4).

*Ruhuñdan nur uğurlar şem’ başın kesseler câ’iz
Budur bir kul ser-encâmı ki sultânma hâ’indir (G. 104/6)*

1.1.22. Mübtelâ:

Tutkun, tutulmuş, bir şeye kendini kaptırılmış olan, düşkün âşık. Günümüzde bir şeye bağımlı olan anlamında da kullanılmaktadır. Genellikle olumsuzluk içeren şeyler çağırıştırır. Âşık tipini de temsil etmesine rağmen, buradaki âşık olma durumu kişinin kendi iradesi dışındadır (G. 17/4). Artık kişi âşıklıktan kurtulmak istese bile bu kurtulamayacağı bir

alışkanlığa dönüşmüştür. Âşık istese de istemese de sevgilinin bağımlısıdır. Bir belanın ya da musibetin mübtelâsı olmak gibi sevgilinin aşkına yakalanmış ve kurtuluşu da yoktur.

*Hoş ol zaman ki harîm-i visâle mahrem idim
Ne mübtelâ-yı belâ ne mukayyed-i gam idim (G. 194/1)*

1.1.23. Müflis:

Beş parasız kalmış, herşeyini kaybetmiş, iflas etmiş, züğürt, aciz kimseler için kullanılır. Bazen âşık da müflis kelimesiyle nitelenir.

*Egerçi müflis ü pest ü muhakkar u dünem
Dem-â-dem öyle hayâl eylerim ki Kârun'em (Müs. 2/II-2)*

1.1.24. Nâ-tüvân:

Zayıf, kuvvetsiz, güçsüz, aciz; âşık. Sevgili tarafından sürekli eza ve cefaya uğraması, ondan ayrı kalması (G. 222/9) âşığın bu sıfatla anılmasına sebep olmuştur.

*Devrân cevab verdi bu nâ-tüvâna kim
Ey haste bu musibete sabr eylegil şî'âr (K. 37/36)*

1.1.25. Sâdık:

Âşık, sadakatli, içten bağlı, doğru, dürüst olan. Kelime genel olarak “âşık-ı sâdık” şeklinde kullanılır ve hakiki, gerçek, samimi olan âşık (G. 55/5; 75/1) anlamına gelir.

*Geceler şem' yanar eşk döker subh gelince
Can verir subh gelen demde zihî âşık-ı sâdık (G. 151/5)*

1.1.26. Şeydâ:

Aşk yüzünden akli başından gitmiş, aklını kaybetmiş, düşkün, deli, dîvâne, çılgın, şaşkın manalarına gelen kelime şiddetli sevgi ve aşk hisleriyle coşup kendinden geçmiş âşık (G. 286/2) için kullanılır.

*Ayağın bağlamış âvâreleriñ san'at ile
Yok nihâyet ser-i kâiyuñda gezen şeydâya (G. 244/5)*

1.1.27. Teşne:

Susuz, susamış, çok istekli, hasret anlamlarına gelen kelime âşık için de kullanılır.

*Safâ-yı cevher-i tiğinden umma kâm ey dil
Sağınma su vere ey teşne ol serâb saña (G. 18/6)*

1.1.28. Uşşâk:

Âşık çoğulu; âşiklar, sevenler (G. 67/6). *Türk musikisinde bir makamın adıdır* (G. 26/4). *Şairler şiirlerinde kelimenin her iki anlamıyla da oyunlar yapar* (Pala, 1989: 504).

*Saf-ı uşşâk hücum etti meğer kim hüsnün
Lâ'l gencînesine gâliyeden çekti hisâr (K. 40/4)*

1.1.29. Vâlih:

Sevgilinin aşkından deli dîvâne olmuş, akli başından gitmiş olan kişi, âşık.

*Vâlih-i zevk-i leb-i mey-gûn ü çeşm-i mestiñim
Sâkiyâ sanma harâb etmiş mey-i sahbâ beni (G. 291/4)*

1.2. Sevgili:

Dîvân şiirinin baş kişisidir. *Can, cânân, cânâne, yâr, dost, mahbûb, habîb, ma'sûk, güzel, hûb, hûbân, sanem, nigâr, şâh, şeh, sultan, mâh, âfitâb, şûh, tabîb, dilber, kâfir,*

nâzenin, bî-vefâ, dil-dâr, dîl-rübâ, dil-ârâ, dil-nivâz, gül-izâr, gül-endâm, melek, mehlîkâ, sâkî, peri, mutrib vs. kelimeler, istiare ile sevgilinin ifâdesinde kullanılır (Pala, 1989: 437).

Sevgilinin özellikleri arasında âşığına acı çektirmesi ve ızdırıp vermesi ilk sırayı alır. Âşığın ağlayıp inlemesinden zevk duyar. Âşık ne kadar çok ağlarsa o kadar makbul olur. Bütün bu haller sevgilinin kendine has sıfatlan olup yadırganmaz, ayıplanmaz. Çünkü o, gönül mülkünün sultanıdır. Sevgilinin eziyetten vazgeçmesi âşıktan yüz çevirmesi gibi telakki edilir. Gerçek âşık sevgiliden şikâyetçi olmaz, bu hâlden memnundur. *Sevgilinin platonik bir aşk ile seviliyor oluşu Dîvân Şiiri'nde onu tasavvuf çerçevesinde görmeye yol açmıştır. Tasavvufta sevgili Allah'tır. Aşk ise ilahî aşktır* (Pala, 1989: 437-438). Akkuş (1995: 29)'a göre; “*Edebiyatımızda aşk temasının temel kişiliği olan sevgili, ilgi duyulan üç temel tiplere ile eserlere yerleştirilmiştir: Birincisi; yaşayan varlık olarak sevgili/maddî, ikincisi; hayâlî unsur olarak sevgili/sembolik, üçüncüsü ise; tasavvuf anlayışına göre sevgili/ilâhî*”dir.

Fuzûlî'deki sevgili Akkuş'un sevgili ile ilgili olarak yaptığı bu üç temel tiplmeden hangisidir? Bunun için öncelikle Fuzûlî'nin şiir anlayışına bakmak ve şiirinin özelliklerini bilmek gerekir. Fuzûlî herşeyden önce bir aşk şairidir. Hemen bütün şiirlerinde aşkı anlatmıştır. Bu, aşk maddî ve beşerî aşktan başlayarak ilâhî, tasavvufî aşka doğru yol alır. Gençlik dönemlerinde maddî ve beşerî aşkı içeren şiirler kaleme alan şair, ilim ve marifet deryasında olgunlaştıkça tasavvufî aşkı anlatan şiirlere yönelmiştir. Fuzûlî'nin aşkına konu olan sevgili maddî unsurlarıyla somut olarak kendini belli etmez. Hemen her şiirinde aynı özellikleri taşır ve soyuttur. Yani Fuzûlî'deki sevgili ilâhî bir sevgilidir. Bu bağlamda Fuzûlî'nin şiirlerinin hemen hemen tamamında yer alan aşk tasavvufî aşktır. Fuzûlî Dîvânı'nda sevgili tipi; *âfet, âşinâ, âşnâ, bîdâd, bigâne, câdû, cânân, bî-derd, bî-îmân, bî-rahm, bî-vefâ, dilber, dil-dâr, dil-rûba, dost, güzel, habib, hûb, hûri, hüsn ehli, mahbûb, ma'sûk, nâzenîn, nigâr, peri, şâhid, yâr* vb. sıfatlarıyla birçok örnekte ele alınmıştır.

1.2.1. Âfet:

Edebiyatta insanı uğrunda can verilecek kadar aşk belalarına düşüren güzeller için kullanılır. Dîvân şairi sevgilisini çok zaman “âfet-i devrân” olarak tanımlar ve bu âfet güzelliği ile fitneler koparır. Ayrıca sevgilinin göz, gamze ve boyu ile birlikte yine fitne koparma özelliği ön planda tutularak sıfat olarak kullanılır (Pala, 1989: 21).

Sen bir âfetsin bâna ey akl-ı bed-fercâm kim

Bulmak olmaz sûret-i kurbûnde âsâr-ı neşat (Kt. 16/1)

1.2.2. Âşinâ, Âşnâ:

Tanıdık, bildik, geçmişten tanışıklık bulunan. “*Bigâne (kayıtsız, ilgisiz)*” karşılığı olarak kullanılır. Sevgili, daima âdeti olduğu üzere âşığa bigânelik, ağıyara âşinâlık gösterir (G. 110/6). Bu durum âşığı ızdırıp içinde kıvrandırır, acı verir (G. 17/2). “*Tasavvufta âşinâ, hakikat şarabından içip rûhî bir zevk içinde olan kişidir*” (Pala, 1989: 51).

Sabâ küyünda dil-dârın nedir üftâdeler hâli

Bizim yerden gelirsen bir haber ver âşnâlardan (G. 216/3)

1.2.3. Bîdâd:

Zulüm eden, zalim, adaleti olmayan anlamlarında sevgili için kullanılır (G. 174/5).

İncimen her nice kim ağıyâr bî-dâd eylese

Yâr cevriçin gönül bî-dâda mu'tâd eylerim (G. 186/5)

1.2.4. Bîderd:

Dertsiz, gamsız, tasasız manalarına gelir ve sevgili için kullanılır (G. 219/1).

Kıldı zülfüñ tek perişân hâlimi hâliñ seniñ

Bir gün ey bî-derd sormazsıñ nedir hâliñ senin (G. 168/1)

1.2.5. Bigâne:

Bir yere ve bir şeye yabancı, kayıtsız, bir şeye yabancı olan ilgisiz, dünya ile ilgisini kesmiş. Dîvân edebiyatında sevgili âşığın durumuna daima bigânedir. Onu görse bile görmezden gelir (G. 293/4). Bu durum âşığın gam çekmesine şikâyet etmesine neden olur.

Gel ey zâhid eğer ehl-i yakîni görmek istersen

Özünden bî-gümân bigâne olmuş âşnâlardır (G. 91/3)

1.2.6. Bî-îmân:

Dinsiz, imansız, inançsız. Sevgilinin simsiyah saçları dolayısıyla kâfir olarak nitelenir, gözünden bir damla bile yaş akmadığı için bî-îmân sıfatıyla anılır.

Bende-i mü'min olan çeşmi ter ü giryân olur

Çeşmi giryân olmayan elbette bî-îmân olur (G. 95/1)

1.2.7. Bî-rahm:

Merhametsiz, acımasız, kalpsiz. Sevgili put gibi güzel aynı zamanda merhametsizdir (G. 30/2). Âşığın sevgili için döktüğü gözyaşlarına gülen kişi, sevgilinin güzelliğini ve acımasızlığını görünce o da ağlamaya başlar (G. 36/1).

Ey Fuzûlî hansı mahbûbu ki sevsen rahmi var

Kıl hazer ancak benim bî-rahm yârimden sakın (G. 224/7)

1.2.8. Bî-vefâ:

Vefasız, hayırsız, vurdumduymaz (G. 216/4). Sevgili için kullanılır (G. 265/3).

Ey bî-vefâ ki âdet oluptur cefâ saña

Bi'llâh cefâdır olma demek bî-vefâ saña (G. 17/1)

1.2.9. Câdû:

Cadı, büyücü, düşman. Sihir ve büyü yaparak sevenleri birbirinden ayıran. Dîvân edebiyatında olduğu gibi Fuzûlî'de de sevgilinin gözü, gamzesi saçı (G. 239/2), kâkülü ve ayva tüyleri cadılık özelliklerine sahiptir.

Müjeñ hançerlerin gönüm basar bağrına vehm etmez

Aña câdû gözün güyâ ki tâ'lim-i füsûn etti (G. 284/5)

1.2.10. Cânân/Cânâne:

Sevgili, gönül verilmiş, ma'sûka anlamlarına gelir ve sevgili karşılığında çok kullanılır. Fuzûlî'de cân, cânânı tanımak ve sevmek için bir araçtır, amaç cânandır. Cânânın uğruna cânı feda etmek âşık için esastır (G. 83/1). Âşık canana hâlini arzetmek, onu nasıl sevdiğini anlatmak ister. Fakat cananın görüldüğü yerde kendini göremez (G. 108/3). Çünkü sevgilinin zuhur etmesi için âşığın varlığını yok etmesi gerekir. Âşık ve ma'sûk birarada olursa vahdet bozulur, ikilik ortaya çıkar. Saba rüzgârı, âşığın perişânlığını cânâna arz etmekle görevlidir ve âşık bunu yapmasını ister:

Kıl sabâ gönlim perişân olduğun cânâne arz

Sûret-i hâlin bu vîrân mülküñ et sultâne arz (G. 139/1)

1.2.11. Dilber:

Gönül alıp götüren güzel. Sevgilinin güzelliğini, cazibesini anlatan, aşkın gönlünü alıp götüren güzelliği yansıtan sevgili. Güzel, âşkın ruh hâliinden anlamalıdır. Aksi taktirde güzel olmanın faydası yoktur. Fuzûlî güzellerin maddî güzelliklerini değil, onlarda tecelli eden ma'nâyı sevmektedir (G. 187/3).

*Cefâ vü cevri çok dilberleriñ mihr ü vefâsı az
Fuzûlî çek elini n'itmek olur bî-vefâlardır (G. 91/5)*

1.2.12. Dildâr:

Birinin gönlünü almış. Gönül kendine bağlanmış olan kimse, sevgili. Fuzûlî cânı cânâneye, dili de dildâra fedâ ederek kendini kurtarmak ister. Çünkü cân madde, dil ise manâdır (G. 7/6). Âşık, saba rüzgârından, ağıyardan gizlice aşk uğrunda çektiği ıztrabı ve harap halini kendisinden habersiz olan sevgiliye bildirmesini ister (G. 42/1).

*Yâ Rab ne sebedendir kim hiç eser kalmaz
Dil-dâra Fuzûlî'niñ feryâd ile efgânı (G. 266/9)*

1.2.13. Dilrübâ:

Gönül kapan, gönül alan, sevgili için kullanılır. Fuzûlî sevgiliden başka her şeyden elini eteğini çekmiştir. Ancak o gönül alan sevgili, gönlünün arkadaşıdır (G. 102/9). Çünkü o arkasında Hak görünen güzeldir. Cana gösterilen lütuf ve minnet, sevgilinin âşkın canına ettiği eziyetlerdir. Bu eziyetler âşık için gönül alıcıdır.

*Gönlüm aldiñ gösterip yüz lutf minnet cânıma
Eylediñ müstağni özge dil-rübâlardan beni (G. 293/2)*

1.2.14. Dost:

“Yâr, sevgili, arkadaş, ahbap, mahabbet ve sevgi” (Uludağ, 2012: 110). Dost sözcüğü tasavvufî dîvân edebiyatında genellikle ilâhî sevgili (Allah) anlamında kullanılır. *Hakiki, gerçek dost yalnız Allah'tır. Dost kayıtsız olduğuna göre "mutlak"tır. O da Hak'tır* (G. 12/1). *Burada kayıt, bir şey ile bağlı olmaktır. Kayıtsızın ikinci ma'nâsı ise âşığa lâ-kayd demektir* (Tarlan, 1985: III/20).

*Dost bî-pervâ felek bî-rahm devran bî-sükûn
Derd çok hem-derd yok düşmen kavî tali zebûn (G. 233/1)*

1.2.15. Güzel:

Bir sıfat olmasına rağmen bazan tekil olarak kullanıldığı zaman sevgili kastedilir.

*Güzeller devlet-i vaslın bulup mağrur olan âşık
Neşât-i vaslda endüh-i hicrân olduğun bilmez (G. 116/4)*

1.2.16. Hûb:

Güzel, hoş, iyi, manalarına gelen kelime sevgili için de kullanılır. Kâinat güzellerle doludur. Güzeller âşığa ıztrab çektiğince aşkın lezzeti artar daha şiddetlenir (G. 237/2).

*Hûblar seniñ kapuña gelirler bölük bölük
Gitmezler özge kaptıya sensin ağaleri (G. 298/2)*

1.2.17. Hûrî:

Cennet kızı, hurî, çok güzel olan bayan, sevgili.

*Gâyet-i zühd ü vera' zâhid visâl-i hûrî ise
Vech-i yok men eylemek hûrî-likâlardan beni (G. 293/6)*

1.2.18. Hüsn ehli:

Güzellik ehli, güzel, çok güzel, sevgili. Sevgili her zaman ideal güzeldir. Güzelliğin tüm unsurlarını bünyesinde barındırdığı için hüsn ehli olarak adlandırılır.

*Verme hüsn ehline yâ Rab kudret-i resm-i cefâ
Çün cefâ çekmekte aşk ehline tâkat vermedin (G. 164/6)*

1.2.19. Kâfir kızı:

Acımasız, merhametsiz, dini imanı olmayan, sevgili.

*Âdem oğlunda seniñ tek doğmaz ey kâfir kızı
Guyyâ atan meh-i tâbandır anan âf-tâb (Muh. I/III)*

1.2.20. Mahbûb:

Sevilmiş, sevilen, sevgili, yâr. Mutlak olarak Hak. “Manzumelerde çoğunlukla mahbub kelimesi sevgi, âşk, âşık kavramlarıyla birlikte kullanılır. Herkesin hakiki mahbubu Allah’tır. Mahbup olması daha çok abdiyyet ve ubudiyet itibarıyladır” (Uludağ, 2012: 233). Hakikî sevgili, âşık öldürür, merhametsizdir. Bu da âşık için bir lütuf ve ihsandır. Çah-ı zenahdan bir güzellik unsurudur. Ancak çene kuyusu, tasavvufta kâinat sırlarının hallinde çekilen müşküller mânâsına gelir. Güzellerin çene çukuru, güzel fakat tehlikelidir. Aşk yolu tehlikelerle doludur. Gafil gafil dolaşan, bir kuyuya düşebilir (G. 244/6). Sevgiliyi severken ihtiyatlı olmak gerekir.

*Ey Fuzûlî hansı mahbûbu ki sevsen rahmı var
Kıl hazer ancak benim bî-rahm yârımdan sakın (G. 224/7)*

1.2.21. Ma’sûk:

Sevilen, sevilmiş, sevgili, cânân. Tasavvufî metinlerde ilâhî sevgili, Allah. Klasik edebiyatımızda âşık, ma’sûktan daha önemlidir. Ma’sûk naz makamında iken (G. 70/4) âşık sürekli yalvarır, niyaz eder.

*Eylemez halvet-sarây-ı sırr-ı vahdet mahremi
Âşıkı ma’sûktan ma’sûku âşıktan cüdâ (G. 1/4)*

1.2.22. Nâzenîn:

Cilveli, oynak. Çok nazlı yetiştirilmiş, şımarık. Narin, ince yapılı, sevgili.

*Katı gönlün neden bu zulm ile bî-dade râgıbdır
Güzeller sen tegi olmaz cefâ senden ne vâcibdir
Seniñ tek nâzenîne nâzenin işler münâsibdir
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım (Mrb. 3/V)*

1.2.23. Nigâr:

Resim, resim gibi güzel, suret, sanem; sevgili. “Mecâzen tasvir gibi mahbube. Şiirimizde tasvir ve heykel gibi güzel manasına kullanılmıştır” (Uludağ, 2019: 446). “Parmaklara yakılan kınaya da nigâr tabir olunur” (Pala, 1989: 391).

*Severim ol nigâr-ı sîm-beri
Ki cefâ-pîşe vü sitem-gerdir (Kt. 12/1)*

1.2.24. Perî:

Cinlerin dişilerine verilen ad. Bunlar göze görünmedikleri için çok güzel ve çekici olduklarına inanılır. Büyü ile ortaya çıkarılabilirler (G. 41/5). Çeşme, pınar ve hamam gibi yerler perilerin yurdu sayılabilir. İnsanlardan kaçır ve göze görünmezler. *Bazı insanları*

kendilerine âşık etmeleri ve çeşitli görünüşler alabilmeleri, bir görünüp bir kaybolma vs. özellikleriyle sevgiliyi andırırlar. *Perişân* kelimesiyle *peri* arasında (G. 19/3) kelime oyunları yapılır (Pala, 1989: 402). *Sevgilinin güzelliğini seyreden âşığın görünmez derde (aşka) düşmesi; sevgilinin ayağının tozunu gözüne sürme eden rakibin gözünün kimseyi görmemesi; âşığın âvâre olan gönlünün ortalarda görünmesi ve sevgilinin kıyunda kalmış olması ihtimali, sevgilinin perî olarak tasavvurunun bir neticesidir. Perî-peyker, perî-sûret, perî-rû gibi terkipler sevgiliyi ifade etmek için kullanılır* (Sefercioğlu, 2001: 37). Perilerin çok güzel olduğuna, istedikleri insanlara görüldüğüne, görüldüğü insanı da kendisine deli gibi âşık ettiğine hatta perilerin insanları bu dünyadan kendi âlemlerine aldıklarına inanılır.

Âşyân-ı mürğ-i dil zülf-i perişânıñdadır

Handa olsam ey perî gönlüm seniñ yanındadır (G. 85/1)

1.2.25. Şâhid:

Şahit. güzel, sevgili anlamlarına gelen kelime Farsça mahub, güzel kadın demektir. Fuzûlî aşağıdaki örnekte bağ şahitleri ifadesiyle bahçedeki sümbül ve nergisi işaret ediyor. Bahçe maddi alemdir. Sevgilinin zülfü sümbüle, gözü nergise benzetilir. Ancak hakikî sevgilinin zülfü, sümbülü perişan eder. Göz ise o kadar güzeldir ki, göz güzelliğinin sembolü olan nergisi kıskançlıktan hasta eder.

Bâğ şâhidlerine zülf ile çeşmin göster

Sümbülü der-hem edip nergisi bîmâr eyle (G. 250/2)

1.2.26. Şûh:

Hareketlerinde serbest, şen ve oynak kadın. Sevgilinin güzellik ve cazibesini ifade etmek için kullanılır (G. 83/4).

Çıkmış ol şûh bugün dökmeğe kânın göreniñ

Girme ey göz kerem et kanıma zinhâr benim (G. 208/6)

1.2.27. Yâr:

Sevilen, sevgili. Yâr-ı mutlak, mutlak sevgili, Allah (G. 273/3). Bildik, tanıdık, âşinâ, sevgili, dost, yoldaş gibi anlamlarda da kullanılır.

Yâr kılmasza baña cevri ü cefâdan gayrı

Ben aña eylemezem mihr ü vefâdan gayrı (G. 272/1)

1.3. Rakîb:

“Edebiyatta engel, düşman, ağyâr, hasûd, yabancı gibi manalarda kullanılan kelime başkalarının menfaatine mâni olarak kendi menfaatine çalışan kimseler demektir” (Onay, 1992: 339). “Herhangi bir işte, bir konuda birbirinden üstün olmaya çalışan, aynı şeyi isteyen, aynı şeyi elde etmek için birbiriyle yarışan kişiler” (Uludağ, 2012: 291). Klasik şiirde âşık ile mâşûk arasına girip aralarını bozmaya, mâşûku kandırmaya çalışan kişidir. “*Rakîp tipinin iki farklı görünüşü söz konusudur: İlki, kelimenin Arapça anlamına uygun olarak sevgiliyi kollayıp gözetken kişiye da kişiler, ikincisi ise sevgiliyi sevmekte âşıkla rekabet eden öteki âşık ya da âşiklar. Şiirde başlangıçta birinci anlam esas iken, sonradan ikinci anlam da buna ilave edilmiştir*” (Şentürk, 1995: 11). Âşığı en az sevgili kadar üzer, kahreder. Âşık için çirkin, kötü ve zâlimdir, âşığı sevgiliye yaklaştırmaz. Âşık onu, sevgilinin mahallesini bekleyen bekçi ya da köpek olarak niteler. Sevgili ise dâimâ rakibe meyleder, âşığı en çok üzen şey de budur. “*Klasik şiirin ana şahıs kadrolarından olan âşık-mâşûk-rakîp üçlüsünden biridir ve kavuşmayı*

engellediği için “aşkı arttırıcı unsur” olarak değerlendirilir” (Akkuş; 1995, s. 26). Aslında rakibin olmadığı yerde tam mânâsıyla aşkın var olmasından da söz edilemez. “*Mecâzî aşkta rakip, sevgili ile kavuşmaya engel olan herkes ve her şeydir. Bu durum, hakikî aşkta ise insan nefesine hoş gelen, kulu Allah’tan uzaklaştıran her şey ve şeytandır*” (Şentürk; 1995, s. 12).

Âşık, rakibin yârin kapısında âşık gibi bekleyişinden ve gözlerini ona dikmesinden rahatsızdır. Rakib yüzünden yârin yanına gidemez. Burada rakibin tavrı, nefsin sâlike seyr ü sülûk sırasında yaptığıyla aynıdır. *Rakibin âşığa engel teşkil ettiği gibi sâlike de nefsi engel olmakta, Hakk’a ulaşmasını güçleştirmektedir* (İlhan, 2016, s. 98). Rakib tipinin en karakteristik özelliği âşığa engel olmaktır. Sevgiliyi daima gözaltında bulundurur ve ona âşıkları yaklaştırmaz. Âşık ise kavuşmaktan ziyade aşk açısından zevk alır (G. 34/3). Sevgilinin keman kaşları ile rakibe gamze oklarını atması onu rahatsız eder; ona göre rakip taş gönüllü olduğu için bu oklar boşa gitmektedir (G. 19/4).

*Kesmedi benden ser-i kâyunda âzârın rakib
Ey Fuzûlî nişe cennet içre yok derler azâb (G. 28/8)*

1.3.1. A’da:

Âşık ile ma’suk arasına giren kişi. Bu kişi âşığa düşmanlık gösterir, o aynı zamanda âşığın rakiplerindedir.

*Cilve-gâh-ı ameliñ mesned-i emniyyettir
Eser-i re’fetin a’dâyı ahıbbâ eyler (K. 42/40)*

1.3.2. Adû:

Düşman, yağı. Sevgilinin etrafında olan yabancılar âşığın sevgiliyle aralarına giren düşmanlardır. Fuzûlî’nin kasidelerinde memduhün övgüsünde kullanılmıştır (K. 42/26).

*Verir cân tiğ-i him riziñ hayâliyle adû gûyâ
Hayâl-i tiğ-i hun-rizin ecel murguna şeh-perdir (K. 19/24).*

1.3.3. Gayr/Ağyâr:

Gayr: Ayrı, başka, özge, artık, diğer. Yabancı, tanıdık olmayan. Ağyâr; âşık ile maşûğun dışında kalanlar, seven ile sevgili arasındaki engeller, düşmanlar demektir. Âşığın daima şikâyetlerine maruz kalır. Onun için kötü, çirkin, zararlı ve zâlimdir. Âşığın nazarında o, sevgili ile sıkı münasebettedir. Âşığı üzen esas sebep de budur. Bu nedenle “*âşık daima sevgiliye tembihlerde bulunur ve ağyâr hakkında onu uyarır (G. 21/5). Buna rağmen yâr, âşıktan çok ağyâra imkân tanır. Sevgilinin bir âşığı da odur. Bunun için âşık ile aralarında daimî bir mücadele sürer*” (Pala, 1989: 21-22).

*Ey hoş ol şâm ki bî-hod gidem ol kûya vü subh
N’eyledim anda deyu gayrdan alam haberim (G. 210/*

*Sabâ ağyârdan pinhân gamını dil-dâra izhâr et
Habersiz yârimi hâl-i harâbımdan haber-dâr et (G. 42/1)*

1.3.4. Hasım:

Düşman, muhâlif, rakip. Âşığın karşısında olan ve sevgilinin aşkına talip olan kişi. Ağyâr çoktur ve düşmandır. Hasımlar karşı konulmayacak kadar çoğalınca Fuzûlî ağyardan Allah’a sığınır (G.243/7), bir olan sevgiliye yani Hakk’a iltica eder ve ondan yardım bekler.

*Dostu ger zehr-i mâr içse olur Âb-ı hayât
Hasımı su içse döner elbette zehr-i mâre su (K. 3/21)*

1.3.5. Kâfir /Küffâr:

Küfre düşmüş, küfreden, küfredici; “*Hakkı tanımayan, Allah’ın varlığına ve birliğine inanmayan*” (Zavotçu, 2013: 406). Ancak kelimeyi Fuzûlî şiirinde müslüman olmayanlar hakkında kullanmıştır. Müminin zıddıdır. Kâfir kelimesinin kara renk ile de alakası vardır. Bu yüzden esmer hintliler ile sevgilinin saçı, beni vs. unsurlar kâfirlikle suçlanır. Bazan sevgili aşığa ettiklerinden dolayı da kâfir olarak nitelenir (G. 30/2). Bunda merhametsizlik, müslümanlara musallat oluş, insanın imanını gidermesi, aşığı aşk şehidi etmesi, hileleri, zünnar saçları vs. hususiyetlerin rolü vardır. “*Kâfir sıfatı sevgili için kelimenin takdir edici, övücü anlamı ile tevriyeli yapılabilir. Bir kâfire ait bütün sıfatlar sevgilide bulunabilir. Bazan sevgilinin güzelliği Mushaf; mahallesi de Cennet veya Ka’be olarak düşünülür. Bu durumda kâfirlik rakibin özelliği olur*” (Pala, 1989: 273).

*Cihân ehline tâ esrâr-i ilmiñ kalmaya mahfî
Kılıptır hikmetiñ küffâr içinde enbiyâ peydâ (G. 4/6)*

*Çok yetirme göklere efgânım ey kâfir sakın
İncinir nâ-geh Mesihâ işitip efgânımı (G. 264/3)*

1.4. Rind:

“*Halkın, hakkında söylediklerine aldırmadan yaşayan, içi irfânla dolu olduğu halde halktan biri gibi yaşayan bilge kişi, rızâ mertebesine erdiği için her şeyin ilâhî takdire göre meydana geldiğini bilen, bunu şuur ve idrâkine eren kâmil insan*” (Uludağ, 2012: 297). Dinin şekil yanıyla sınırlı kalmayıp zâhidlere karşı çıkan, özüne ve mânâsına indiğini söyleyen mutasavvıf olarak tanınan rind, görünürde sarhoş ve laubali görünen (G. 227/6), ancak özünde dini yaşayan kimselerdir (G. 265/7). “*Klasik şiirde rind de âşık gibi baskın olan bir tiptir. Mest kelimesi de bu kişiler için kullanılmıştır*” (İlhan, 2016, s. 99).

*Sanemler hidmetin tâ’at bilen rind ecrsiz kalmaz
Kular biñ rişte-i teşbih işin her târ-ı zünnârı (G. 271/6)*

1.4.1. Mest:

Sekran, “*aşkın âşığın bütün varlığına hâkim olması, iliklerine işlemesi*” (Uludağ, 2012: 245). Kişinin kendinden geçme, çok fazla sarhoş olup ne söyleyip ne yaptığını bilmemesi. Mest kelimesi de âşık ve rind için kullanılmıştır. Dîvân edebiyatında sık sık kullanılan mest sözcüğü maddî aşkı konu alan metinlerde şarap, tasavvufî aşkı anlatan metinlerde ise aşk ve aşk şarabıyla kendinden geçmiş âşığın sıfatıdır. Sevgilinin aşığı kendinden geçiren baygın ve mahmur bakışı onu mest eder.

*Ey hoş ol mest ki bilmez gam-ı âlem ne imiş
Ne çeker âlem için gam ne bilir gam ne imiş (G. 131/2)*

1.5. Zâhid, zühhâd:

Ham sofü. Din emirleri ve yasaklarına uyan ve günah işleme korkusuyla kendini ibadete vererek, “*Allah’ın buyruklarını yerine getiren, her türlü dünya nimetlerinden el çeken ve boş şeylerden de kaçınan kimse(ler). Kelime anlamı olumlu olup, “dünyadan el çeken, kendisini Allah’a adanmış kimse*” (K. 3/10) olsa da klasik şiirde genellikle; çok aşırı sofü, kaba sofü olarak rind tipinin karşısında bulunan ve şiirde aksiyonu sağlayan (G. 81/2) tiplerden biridir (İlhan; 2016: 102).

*Aşk aybını biliübsen hüner ey zâhid-i gâfil
Hüneriñ aybdır ammâ dediğiñ ayb hünerdir (G. 106/4)*

1.5.1. Âbid:

İbadet, kulluk eden, tapınan. Sözlükte "hizmet eden, itaat eden" anlamına gelmekte, "Kur'an'da ise sadece "ibadet eden, tapınan" manasını ifade etmektedir" (Doğruel, 2019: 82). Daha Hz. Muhammed hayattaken "Allah'a kulluk eden" anlamıyla kullanılmaya başlayan kelime daha sonra "zâhid" ve "kaba sofı" anlamlarıyla edebiyatta yer aldı. *Zaman zaman kelimenin yalnızca "mü'min" anlamıyla da kullanıldığı da olmuştur* (Pala, 1989: 16). Secdede fenâfillâhı anan âbid kanlı gözyaşları dökerek maddeden sıyrılmaya çalışır ve secde ettiği yeri değiştirir. Maddiyattan arınınca maddeye ait olan secde yerinden de kurtularak idraki yükselir ve secdesi hakikî idrake uygun bir hal alır.

*Hiç âbid anmadı lâ'liñ ki gözden kan döküp
Secdeden durduka tağyir-i musallâ etmedi (G. 281/4)*

1.5.2. Hâce:

"Efendi, bey, ağa, hoca. Şeyh, mürşit. Özellikle ilk Nakşi şeyhleri seyit, efendi ve şeyh gibi unvanlar yerine hâce unvanıyla anılır" (Uludağ, 2012: 151). Hz. Peygamberin Seyyid isminin bir benzeri de Hâce'dir. Resûlullah; ümmetinin en muteber kişisi, önderi olmakla ve bütün insanların tek meded umduğu merci olduğu için "hâce-i âlem", "hâce-i kâinat", hâce-i keviney"dir; iki cihanın efendisidir. Hâce, Fuzûlî'nin şiirinde birbirini tamamlayan iki farklı tip özelliğiyle ele alınır: Bunlar; ilmin değerine inanmış, kendini ilme adanmış bir tip özelliği ile ilim ve aklın öncülüğünde dünyaya aşırı değer verip dünya malına taparcasına bağlanan bir tip özelliğidir (Kt. 41/1). Bu özelliklerin ilki Dîvân şiirinde fazla işlenmez, daha çok ikinci dünyaperest kişilik tipini ele alır. Çünkü, bu tip kendini âşık olarak sunan şâir karşısında bir duruş sergiler, âşık da bulduğu her fırsatta hâceyi ve onun tip özelliklerini eleştirir:

*Ey hâce ger kuluñdan oğulluk murâd ise
Şefkat gözüyle bak aña dâ'im oğul kimi (Kt. 38/1)*

1.5.3. Sôfi, Sûfi:

Yünlü yün giyen. "Hakk'a vasıl olan kişiye sufi, yolda sülûke devam edene mutasavvıf denir. Sûfi vusul, mutasavvıf usul ehlidir. Sufi kendi nefsinde fâni, Allah ile bakidir. Sufi nefsin alışkanlıklarından kurtulmuş, hakikatlerin hakikatine ulaşmıştır" (Cebeciöğlü, 1995: 444). Dinin emir ve yasaklarından asla ayrılmayan, tasavvuf ilmiyle uğraşan, tasavvuf yolunda giden kimse. Tasavvufî anlam: Tasavvuf ehli olan; geçici dünya işlerinden uzaklaşıp gönlünü arıtarak Allah'ı zikreden, her an Allah'la beraber olmaya çalışan, kendini Allah yoluna adayan, Allah ve Resulullah'ın emirlerini sırf Allah sevgisi ve Allah rızası için yerine getiren Müslüman (G. 142/3).

*Bâtın-ı sâf ile bir sôfiye beñzer ki müdâm
Secdesinde eser-i sıdk u safâ peydadır (K. 38/8)*

1.5.4. Vâiz:

"Vaaz eden, öğüt veren, dini öğütlerde bulunan, camilerde halka dinî konularda nasihatlerde bulunan medrese mensubu kişiler. Hurâfât nakletmeleri, din namına saçmalamaları pek çoktur." (Onay, 1992: 428). Dîvân şiirinde vaiz, şairlerin hoşlanmadığı bir kişilik sergiler. Fuzûlî'de de bu bakış açısı görülür. Onun zahitten hiç farkı yok gibidir. Çünkü

o dinin dış kabuğu ile oyalanmaktadır. Vâ'iz, cennet ni'metlerini bir bir anlatır (G. 15/3). Halbuki âşıklar sadece Hakk'ın didârını isterler. Şerî'atın yalnız zâhir kısmını anlatan kaba sofunun sözüne kulak verme ve gafil olma der (G. 99/4).

Vâ'iz bize dîn dâzahu vasfetti Fuzûlî

Ol vasf seniñ külbe-i ahzânîñ içindir (G. 105/7)

1.5.5. Nâsih:

Nasihat, öğüt veren (Bkz. Vâiz). Fuzûlî nâsihe bana öğüt verme gönlümü yıkarsın der. Çünkü nefsin arzularına uyup bir mülkü viran eylemek olmaz (G. 112/4).

Hûb-sûretlerden ey nâsih beni men etme kim

Pertev-i envâr-i hurşîd-i hakîkattir mecâz (G. 114/6)

1.6. Hikâye Kahramanları:

1.6.1. Ferhâd:

Dîvân edebiyatında mesnevilere konu olan Fars kökenli *Hüsrev ü Şîrîn* ve *Ferhâd ü Şîrîn* aşk hikâyelerinin ünlü erkek kahramanı. Ferhâd, Hüsrev adlı İran padişahının sevgilisi olan Şîrîn'e âşiktir. Şîrîn'in arzusu üzerine Bî-sütûn adlı dağı delmesi istenir (G. 231/3). Çünkü kendisi mimar-mühendistir. Dîvân şiirinde, sâdik bir âşık olması, sevgilisine kavuşmak için zorlu, gerçekleşmesi güç işleri göze alan aşığı sembolize eder (G. 69/5). Daha çok Şîrîn ve Hüsrev ile birlikte anılır. Bazan Mecnûn (G. 75/3) ile karşılaştırılır (Pala, 1989: 167). Şark edebiyatında aşk uğruna en büyük müşkülleri yenen kahraman olarak zikrolunur. Bir adı da dağ delici, dağ delen anlamına gelen *Kûhken*'dir.

Lebi şîrînleriñ şevkiyle Ferhâd'ı benim asrîñ

Yanımda cem' olan seng-i melâmet Bîsütûn'umdur (G. 87/6)

1.6.2. Kûhken:

Dağ kazan, delen, delici. Ferhâd, Şîrîn'in isteği üzerine Bî-sütûn adlı dağı deldiği için (G. 35/1) bu lakapla anılır (G. 120/3). (Bkz. Ferhâd)

Âciz olmuş yıkmağa âhiyle kûhu Kûh-ken

N'eylesin miskin anuñ aşkı hem ol mikdâr imiş (G. 132/2)

1.6.3. Şîrîn:

"*Hüsrev ile Şîrîn*" yahut "*Ferhâd ile Şîrîn*" hikâyesinin kadın kahramanı. Ermeni melikesi Mehin Banû'nun yeğeni olup yaşadıkları lirik ve dramatik aşktan sonra Hüsrev'in mezarı başında canına kıymıştır. Kelimenin "tatlı, sevimli" anlamı ile de genellikle tevriyeli kullanılır. Mimâr olan Ferhâd, dağı delmesiyle sevgili için olmazı olur kılan fedâkâr âşık tipini; Şîrîn ise tatlılık ifade eden adının yardımıyla âşığı nâz u işveyle bela dağına salan sevgili tipini temsil eder. *Bu hikâyede aynı zamanda padişah anlamına gelen Husrev, Ferhâd'in rakibi olmak gibi bir rol üstlenir* (Akkaya, 2018:375). Fuzûlî'nin şiirlerinde Ferhâd ile Şîrîn genellikle birlikte kullanılmıştır (G. 156/3). Ferhad'ın külüngüyle "Bîsütun" dağında kayaları kazarken Şîrîn'in resmini bir taşın üzerine çizip yalnız ona bakarak kazma sallamasına telmih yapılmıştır (G. 132/3).

N'ola Ferhâd-veş uşşâkı olsa cümle Husrev'ler

Mübârek safhasında suret-i Şîrîn musavverdir (K. 19/9)

Kûh feryâdı sadâsın verdi Ferhâd'îñ demeñ

Nakş-ı Şîrîn'dir verip âvâz olur feryâd-res (G. 125/3)

Tarlan (1985: II/161)'ın konuya ilişkin yorumu şöyledir:

“Sevgilinin eğer varsa resmi ancak gönüle nakşedilir. Halka teşhir edilmez. Sûret ile ma'nâ şekildir. Her şeyin bir şekli ve bir ma'nâsı vardır. Burada Şîrîn'in şekli maddidir. Fakat ma'nâsı Hakkın güzelliğinin bir aksi olmasıdır. Ferhât böyle şekle bağlanan bir çulğundur. Ferhât, Şîrîn'in şekline, suretine bağlanmakla ar ve namus şişesini taşa çalmış, yani ar ve namusunu feda etmiştir (G. 132/3). Şair sen böyle yapma diyor”.

1.6.4. Vâmık, Azrâ:

“Vâmık u Azrâ” hikâyesinin erkek kahramanı. Vâmık âşığı, Azrâ maşûğu temsil eder. Vamık, Ferhat ve Mecnun ile beraber aşkın ideal kahramanlarından biri olarak zikredilir (G. 68/7). Fuzûlî Dîvânı'nda Ferhat, Şirin ile Mecnun, Leylâ ile birlikte anılırken, Vamık, Azra olmadan ele alınmıştır. Ferhat veya Mecnun ile birlikte şairin âşık olarak onlardan daha üstün olduğunu (G. 293/3) ifade eden beyitlerde konu edilir.

Derler ki var Vâmık u Mecnûn aceb değil

Dağılmış ola âteş-i aşkım şerâresi (G. 300/5)

1.6.5. Leylâ:

Leylâ ile Mecnûn mesnevisinin kadın kahramanı. Leylî diye de bilinir. “Benî Amir kabilesinden olup Kays (Mecnûn)'ın akrabalarından biridir” (Pala; 1989: 314). Leylâ, Kays'ı, Mecnûn'a dönüştüren sevgili tipidir. Mecnûn'a kıyasla Leylâ'da cismanî aşk ağır basar. Kays'daki dönüşümü Leylâ başlatır ve Mecnûn'un aşk anlayışında zamanla bir değişim görülür (G. 9/9). Bu değişime paralel olarak Leylâ'nın aşk anlayışında da bir tekâmül görülür. *Tanpınar'a göre “genç kız”, edebiyatta en az işlenen tipler arasındadır ve Fuzûlî'nin bu tipe yeni bir boyut kazandırdığını ifade eder* (Özcan, 2010: 34-36). Dîvân şiirinde Leylâ, Mecnûn'dan sonra ikinci planda ele alınır ve o Mecnûn için güzellikte bir ölçüdür. Kays'ın güzellik ve aşk arayışının bir safhaya kadar objesi durumundadır. Leylâ klasik şiirin bütün sevgili tipleri gibi güzeldir ve onların sahip olduğu özelliklerin birçoğuna sahiptir. Leylâ'yı klasik edebiyatın diğer güzellerinden ayıran en önemli özelliği, kendisinin de âşığı gibi ızdırap çekmesi ve vefalı olmasıdır (G. 29/5). Edebiyatımızda âşkın mâşuklardan daha fazla, âşıkları ilgilendiren bir kavram olduğu düşüncesi hâkimdir. Bu hüküm, Leylâ için geçerli değildir, Leylâ da aşk acısı çeker.

Seniñle ettiği için da'vî-i takdîm hüsn içre

Felek ta'zir edip Leylî'ni rüsvâ-yı cihân etmiş (G. 133/4)

1.6.6. Mecnûn:

Kelime "deli, çılgın, şeydâ, akli başında olmayan" anlamlarında olsa da daha çok Leylâ ile Mecnûn hikâyesinin erkek kahramanı olarak bilinir. *Benî Amir kabilesinden şair Kays b. el-Mülevvahi'l-Âmirî'nin lakabıdır. Bir başka rivayete göre Emevîler devrinde yaşamış Kays adlı bir beyzâdenin lakabıdır* (Pala; 1989: 327). *Leylâ'nın âşığıdır. Şark edebiyatında âşık timsalidir* (Onay, 1992: 285).

Dîvân şiirinde Leylâ ve Mecnûn çoğunlukla şiirde birlikte kullanılır. Şiirimizde seven ve sevilen için sembol olmuş iki tip Leylâ ve Mecnûn'dur. Dîvân şiirinde yüzyıllar boyu aşklar, ayrılıklar, cefâlar hep bu isimlerle ifade edilmiştir (G. 42/3). “*Leylâ, vefâsız bir sevgili, aynı zamanda gece anlamına geldiği için de genellikle saç için sıfat olmuş; Mecnûn (önce Kays) ise, hem sadık, cefâkâr, deliye dönmüş âşık tipidir*” (Akkaya, 2018: 374). Âşığın ve

dolayısıyla şairin teşbih unsurudur. *Manzumelerde Mecnûn, aşkın büyüklüğünün ve engel tanamazlığının ifadesidir* (Aydın; 2010: 203). Mecnun, dişi deveye uymuş Leyla'nın bulunduğu yeri tavaf etmektedir (G. 215/5). Fuzûlî gerçek âşık olarak kendini Mecnûn'dan üstün görür. Onun sadece adı kalmıştır artık (G. 75/1).

*Ey Fuzûlî kalmamış gavga-i Mecnûn'dan eser
Gâlibâ efsâne-i Leylî getirmiş hâb aña (G. 9/9)*

1.6.7. Yûsuf:

Hız. Ya'kûb'un on iki oğlundan biri olan Hız. Yûsuf, Hız. Ya'kûb'dan sonraki peygamberdir. Yûsuf'un hikâyesi Kurân-ı Kerim başta olmak üzere birçok dinî ve edebî metinde yer alır. Gördüğü rüya, kardeşleri tarafından kuyuya atılması, Mısır'a götürülüşü, köle olarak satılışı, zindana düşüşü (K. 25/10), Mısır'a aziz oluşu, babasına kavuşması vs. ayrıntılarıyla bu metinlerde mevcuttur (Hoşab, 217: 236). Eşsiz güzelliğinden dolayı sevgili Yûsuf'a benzetilir.

*Bahâr tâciri Mısır-ı çemen ganilerine
Bıraktı Yûsuf-ı gül arz eyleyip gavgâ (K. 1/13)*

1.6.8. Züleyhâ:

Kelime eski harflerle yazılışı itibarıyla Züleyha ya da Zelihâ şeklinde okunabilir. Yûsuf peygamber ile aralarında çeşitli olaylar geçen ve sonunda onun eşi olan kadındır (K. 1/14). Yûsuf u Zelihâ hikâyesinin kadın kahramanı. Züleyhâ, Mağrib melikesi idi. Mısır azîzi ile evlenmiş ancak Hız. Yûsuf ile evleninceye dek eline erkek eli dokunmamıştır. Daha evlenmeden Yûsuf'u rüyasında görüp âşık olmuştur. Yûsuf ile karşılaşınca gömleğini yırtmış (K. 9/9), sonra da aşkına karşılık vermediği için onu zindana attırmıştır. Edebiyatta çok zaman Yûsuf, Mısır vs. kelimelerle tenasüp içinde anılır (Pala, 1989: 334).

*Her zebân bir tîğdir güyâ Züleyhâ katline
Yûsuf'ı almakta ehl-i aşk bâzâr eylegeç (G. 51/6)*

2. Meslek Tipleri

2.1. Attar, aktar:

Güzel kokular ve şifalı bitkileri satmayı meslek edinmiş kişi, aktar. Daha çok bahar ve bahçe ile anılır. "*Dîvân edebiyatında sevgilinin saçları misk kokar. Saba yeli ise sevgilinin kokusunu getirir. Bu bakımdan birer attarı andırırlar*" (Pala, 1989: 55). Dîvânda iki yerde geçer. Baharın gelmesiyle birlikte gül, güzel kokular saçan, şifa dağıtan attar olur. On iki imâmdan Cevad ve Kazım Bağdat'ın aktarıdır, onlardan her derde deva bulunur.

*Çârsû-yı bâğ seyrânı bugün mergûbdur
Kim şükûfe anda sarrâf oldu vü 'attâr gül (K. 9/6)*

*Cevâd ü Kâzîm'ün attâr-ı Bağdad olduğun bildiñ
Yüz urduñ tapdıñ ol attârdan her derde dermânı (K. 26/14)*

2.2. Bâğbân, Bahçıvan:

Bahçıvan, bağcı. İlkbahar mevsimi ve bahçe ile birlikte işlenir. Şair, bağbana seslenir ve onunla zaman zaman sohbet eder. Sohbet konusu genellikle sevgilisinin güzelliği, üstünlüğü, kendisine çektiği ızdırab ve acının büyüklüğü gibi hususlardan oluşur ve bahçe bağlamında anlatılır. Şair, ızdırab bahçesinde bir fidandır; kaza bahçıvanı ona su yerine ciğer kanı verir. Bahçıvan, gül bahçesini suya vermelidir çünkü bin tane gül yetiştirse bile

sevgilinin yüzü gibi bir gül elde edemez (K. 3/5). Devir, Adil sultan devri olduğu için bahçıvan, gülü gül bahçesine ateş vurmaması konusunda uyarmalıdır. Servi ve gül şair için duman ve közdür; şairin gül bahçesine ihtiyacı yoktur, çünkü gül bahçesi bahçıvanın, külhan ise şairindir (G. 12/5). Şair, bahçıvanın bahçesindeki servilere meyletmez, çünkü sevgilinin boyu onun için serviden daha iyi, düzgün ve uzundur (G. 13/3). Bahçıvan, ateşli ahlar çekmesine rağmen şairi bahçeye davet eder ancak bu ateşli ahlar bahçeyi yakıp kül edebilir (G. 19/2). Bahçıvan, âşığı bahçeye çağırır; ancak âşığın başında semen göğüslü bir serviye kavuşma sevdası dolaştığı için bahçeye gitmenin ona hiçbir faydası olmayacaktır.

*Başda bir serv-i semen-ber vaslınıñ sevdâsı var
Sûd kılmaz bâğbân nezzâre-i gülşen bana (G. 11/6)*

2.3. Bennâ:

Mimar, usta, kalfa. Her türlü bina yapan, yapı ustası. Bir beyitte memduhunu överken, “onun zamanında mimarın nacağından ve marangozun bıçkısından hem taş hem ağaç kurtulur” diyerek adaletinden bahseder.

*Tîşe-i bennâya derdi erre-i Neccâr-ı dûn
Zulmümüzden hem hacer asûde oldu hem şecer (K. 34/19)*

2.4. Cellâd:

Arapça “kırbaçlamak” mânasına gelen cellât, “kırbaçlayan”, çeşitli eziyetler uygulayan” anlamına gelmekle birlikte daha çok ölüm cezalarını infaz edenler için kullanılmıştır. “Cellâtlığın bir görev olarak ne zaman ortaya çıktığı tespit edilememekte, ancak eski çağlardan beri var olduğu bilinmektedir” (İpşirli, 1993, 270). Cellâtların tenleri genellikle kara renkli olur ve çoğunlukla çingenelerden seçilirdi. İdam vakti gelince kırmızı elbise giyerlerdi. Böyle günlerde pâdişâh da kırmızı kürkünü (kaftan) giyerdi. Cellâtlar infâzdan önce mahkûmun çevresinde, kızarmış gözleriyle öfkeli bir şekilde dolaşır, ani hareketler yapar, suçluya kırıngın gibi davranırmış. Cellâdın bu ilgisiz davranışı, şairin söylemiyle idâm yerinde suçluya suçunu itirâf ettiren bir yaptırım işlevi görür. “Dîvân şiirinde kızarmış göz cellâd olarak nielenir ve bazı beyitlerde cellâd mazmunu verilir, bazen de cellâdın keskin kılıcı (Kt. 7/2) hile için bilim öğrenen fitneçilere yönelir” (Zavotçu, 2013: 152-153). Eskiden bu iş sarayda ve daha çok bostancılar tarafından icra edilirdi. Kelime mecazen “merhametsiz, zalim, gaddar, hunhar” anlamlarında da kullanılır. Şiir dilinde yaygın olarak âşığın ölümüne sebep olacak derecede ona eziyet eden sevgili hakkında benzetme unsuru olarak kullanılır (G. 73/4).

*Tig-i gamzeñ öyle bürrândır ki cellâd-ı ecel
Dökse kan ta'cil için tığından eyler iltimâs (G. 124/6)*

2.5. Dâye:

Sütüne, dadı. “Dîvân edebiyatında dâyenin özelliği çocuğu nâz u niyâz ile büyümesidir. Ancak başka nedenlerle de dayeden söz edilebilir” (Pala, 1989: 123). Dehr ihtiyar bir kocakarı gibi tasvir edilir. Yeryüzü beşiğindeki kokulu yapraklar, çiçekler çocuklarını besleyip büyüterek dadılık eder. Dünya yaratılalı beri yeryüzünü beşiği Hz. Muhammed gibi bir çocuk görmemiştir.

*Görmemiş mehd-i zemin bir tıfl sen tek tâ felek
Dehr Zal'in kılmış etfâl-i reyâhin dâyesi (G. 301/3)*

2.6. Münecim:

Yıldız ilmiyle uğraşan kişi, astronom. Eskiden yıldızların insanlar üzerine etkisi olduğu inancı çok yaygın ve kuvvetli idi. Bu nedenle münecimlik yüksek bir merteye ve seçkin bir görevdi. Padişahların ve büyük komutanların yanlarında birer münecim bulunurdu. Bunlar hangi işin hangi saate yapılması gerektiği hususunda yıldızların uygun olup olmadıklarını araştırırlardı. Savaşlar bile münecimlerin vereceği kutlu veya kutsuz haberler üzerine başlatılır yahut geri bırakılırdı (Pala, 1989: 370).

*Sa'd ü nahs ahvâlini kulsan münecimden sû'âl
Muktedâ-yi ma'rifet Bercis ü Keyvan'dır aña (Kt. 1/1)*

2.7. Dihkân:

Çiftçi, tarımla uğraşan, çiftçilik yapan. Bu meslek dîvân'da 2 beyitte geçer: İlkinde memduh övülür: O öyle adildir ki onun devranında çiftçi kara toprağa arpa tohumu bıraksa Süreyya başağı elde eder. Diğeri gece gökyüzü manzarasını anlatır. Güneş batıp yıldızlar çıkmaktadır; âşığın ahı gök çiftçisinin gündüz yığılan harmanını gece dağıtmaktadır.

*Zihî âdil ki devranında dihkân tîre toprağa
Bıraksa dane-i cev hüşe-i pervîn kular hasıl (K. 30/13)*

*Gün batıp yıldız çıkar sanman ki gök dihkânının
Gece âhım dağdır gündüz yığılmış hirmenin (G. 228/2)*

2.8. Fakîh:

Fıkıh, (din, şeriat) ilminin ustası, zeki, anlayışlı kimse. Sevgilinin kaşının fikri fakihî mihraba yönelir; bu bakımdan o birçok kâfiri Müslüman etmiştir (G. 283/5).

*Hâlimi gördükçe men'-i ehl-i aşk eyler fakîh
Hucet-i maktû-ı yok eyler kıyâs ile amel (G. 173/5)*

2.9. Gavnâs:

Dalgıç, şinaver. Dîvân şiirinde daha çok su ile ilgili olarak anılır. Dalgıçların denizden inci vs. kıymetli şeyler çıkarmaları sebebiyle dîvân şiirinde değerli şeyler arayan kişi olarak tasavvur edilir. Aşığın gönlü de bu bakımdan gavnastır. Şiir ustaları da kendilerini mana incileri çıkaran bir dalgıca benzetirler. Bazan sevgilinin dudaklarının hayali, göz denizine düşmüş bir yüzük olarak düşünülür ve gönül ona dalgıçlık yapar. Akıl, tam ilim denizinin dalgıç olmasına rağmen memduhın zatının cevherini tasavvur ettiğinde hayran olur (K. 7/27). Marifet denizinin dalgıç olmayan ârif değildir (G. 119/6). Hz. Peygamber, şefaata incisi için Allah'ın rahmet denizinin dalgıçtır. Sevgilinin şevki âşığın gözbebeğini gözyaşı dalgıç yapar:

*Kıldı şevkiñ eşk gavnâsı gözüm merdümlerin
Ey düir-i ter menziliñ gûyâ bu deryâdır senin (G. 170/6)*

2.10. Hâcib:

Kapıcı, perdedi. Dîvân'da bir beyitte memduhın ilm ve irfanına ancak sırların hâcibinin açıklayıcı olabileceği belirtilir.

*Derkine kısm-ı bedihide tasavvur mahsûr
İlmine hâcib-i esrâr vukû'-ı izhâr (K. 40/18)*

2.11. Hakîm:

Alim, bilgin, herşeyi bilen, tabiatı inceleyen, felsefeci, tabip, doktor. Hakîm, Dîvân'da hem filozof hem de hekim, doktor anlamında kullanılır. Kelimenin akıllı, derin ve sağlam düşünceli anlamında kullanımına da Dîvân'da rastlanır. Hakîm, arif olmalı ve aşk sevdasını inkâr etmemelidir. Halkın varlığından amaç bu sevdadır. Sevgili, ayağa kalkmalı ve hakîme kıyameti inkâr etmek konusunda hata ettiğini ispatlamalıdır (G. 177/6). Dîvândaki "hakîm" redifli gazelde kelimenin doktor anlamı ön plana çıkar (G. 190/1). Şair, aşk derdini hakîme söyler ancak onun bu derde çare olamayacağını da farkındadır.

*Bezm kânûnu bozuldu ne için çeng ile def
Yığılıp etmeyeler hakîm eşiğinde gülü (G. 240/3)*

2.12. Hamal:

Para karşılığında eliyle ya da sırtında yük taşıyan. İnsan bu dünyada mal mülkün azabından korkmalı ve onu arttırmamalıdır, çünkü hamalın yükü arttıkça sıkıntısı da artar.

*Mali çok etme hazer eyle azâbından kim
Renci artar ağır oldukça yükü hammâlûñ (Kt. 25/3)*

2.13. Harâmî:

Haydut, hırsız, yol kesen, eşkıya gibi anlamları olan bir kelime.

*Sünülmüş göğsümü kim doludur gamzeñ hayâlîyle
Harâmîler yatağı menzîl-i virâna benzettim (G. 199/3)*

2.14. Hâris:

Çiftçi, ekinci, harâset eden kimse. Bir çiftçi ürün elde etmek için nasıl toprağa tohum saçarsa, âşığın gönlü de sevgilinin mahallesinde vuslat için gözyaşı döker.

*Döküp eşk kûyuñda vaslûñ diler dil
Saçar nef için dâne toprağa hâris (G. 47/6)*

2.15. Hizmetkâr:

Hizmet yapan kimse, hizmetçi, hizmet eden. Şair, hizmetleri kabul edilse de edilmese de kendisini memduhun bir hizmetkârı olarak görür.

*Eger kabûl ve ger nâ-kabûl hizmetine
Özüümü beñ sanırım bir kemîne hizmet-kâr (K. 6/44)*

2.16. Kadı:

Yapan, eden, yerine getiren, şeriat hâkimi. Davaları ve uyuşmazlıkları şeriat ve örflere göre halleden ve adli yetkileri olan kimse (Devellioğlu, 1984: 574).

*Ey kadî-i huçeste-likâ kim Hak eylemiş
Sâhib-serûr-i mesned-i hükm-i kaza seni (Kt. 39/1)*

2.17. Kasap:

Fuzûlî, sevgilinin adam öldüren yan bakışından kendisine doğru dönüp bakmasını ister ve kasabın kurbanı dönüp bakmasını bir merhamet eseri sanır. Âşık ölümü ister.

*Fuzûlî gamze-i merdüm-küşünden iltifât ister
Sanır kim iltifatı rahm olur kurbanı kassâbîñ (G. 158/7)*

2.18. Kâtip:

“Yazmak” fiilinden türetilmiş bir ism-i fâil olan kâtip “yazı işleriyle uğraşan kimse, sekreter, yazıcı; bilgili kişi, noter; muharrir” (G. 68/1) demektir. Takdir kâtibi, sebze hattı yazsın diye sonbahar yaprağı gül bahçesi levhasına altın saçar. Pala, (1989: 286) kâtibi şöyle tanıtır:

“Eski dönemlerde memur yerine kullanılan kelime, aslında sarayın harem dairesinin yazı işlerini yapan kişiye denilirdi. Ayrıca sarayda kitap istinsâh edenlere de bu ad verilmiştir. Daha sonraları kâtiplik halk arasında seçkin bir meslek haline gelmiştir. Kâtip, okuma yazması yanında hüsn-i hatta da mâhir olmalıdır. Ancak hattatların çoğu genel kültür bakımından eksik oldukları için kâtiplik, şikâyetlere konu olmuştur.

*Ferâhum görüp ceğâsın hasenâta dâhil eyler
Ne melek kim ol perîniñ ameline kâtib olmuş (G. 135/3)*

2.19. Kimyâger:

Kimyacı. Eskiden toprağı altın yapana kimyager denirdi. Fuzûlî bir beyitte gözü gördüğü toprağı altın yapan bir kimyager olarak niteliyor. “Gözüm, kanlı gözyaşı dökerek senin kapının toprağını lale rengine boyadı. Gözüm bir kimyagerdir, gördüğü toprağı altın yapar”. Senin kapının toprağını kanlı gözyaşım jale gibi kızıl renge boyadı. Ben kapının eşğinde kanlı gözyaşı döküyorum. Her gördüğü yeri, toprağı lale rengine yani kıza boyayan gözüm, bir kimyagerdir. Kimyager, toprağı altın yapana denir. Eskiden buna inanılırdı. Böyle yapılan altına da kimiya denirdi. Burada kızıl, altın demektir. Halk arasında da kızıl altın ta'biri var (Tarlan, 1985: II/200-201).

*Lâle-reng etdi gözüm kan ile hak-i derûni
Kimiya-gerdür eder gördüğü toprağa kızıl (G. 171/2)*

2.20. Leşker:

Asker, yiğit, kahraman, cesur anlamlarına gelen bir kelimedir. Gösteren sâ'atte devrân-ı felek bir inkılâb
Hem özü fânî olur hem leşkeri hem kişveri (Kt. 42/3)

2.21. Mansıp:

Devlet hizmeti, memuriyet, mevki, konum, rütbe, makam, devlet memuriyetindeki makam. Aşağıdaki beyitlerde memduh, aydınlık fikirli bir lider, ülkenin süsü ve aydınlık yüzlüdür; onun ismi her mansıpta şöhrat bulur. Kişi, fakr ülkesinde dilencililiği ganimet bilmeli; mansıbın itibarını ve sultanın dergâhını unutmamalıdır (G. 45/4).

*Eyâ Ser-dar-ı rûşen-ray mülk-aray ferruh-ruh
Ki her mansıbdâ ismin iktizâ-yı iştihâr eyler (K. 22/17)*

2.22. Meddâh:

Arapça medh kökünden gelen meddâh, sözlükte metheden, çok öven anlamına gelir. Osmanlılarda bu terim kıssahân, şehnâme-hân yerine de kullanılmıştır. İslâmî kaynaklı olduğu belirtilen meddahlığı ilk defa Hassân b. Sâbit'in Hz. Peygamber'i şiirleriyle överek başlattığı kanaati yaygındır (Doğruel, 2019: 98). Susenin dili meddah gibi övgülerin nakledicisi olmuş; medhinin kabul edicisi de deniz gibi ihsan sahibi olan Naki olmuştur:

Tek süsen dili olmuş medâyah nâkili

Medhiniñ olmuş kâ'ili Sultân Nakıyy-i bahr-atâ (K. 8/24)

2.23. Meşşâta:

“Gelin süsleyen, kadın tuvaleti yapan kadın. Dîvân şiiirinde rûzigâr, sevgilinin saçı üzerindeki tasarrufıyla bir meşşâtayı andır. Ayrıca meşşâta yüz ve yüzdeki ben ile meşgul olur” (Pala, 1989: 338). Felek meşşatası devlet güzelini süslediğinde, memdûhun yükselmesinin sancağının ayını ona aynadâr yapar.

*Felek meşşatası verdükte zîb-i şâhed-i devlet
Anuñ mah-i liva-yi rif'atin âyine-dar eyler (K. 22/15)*

2.24. Mi'mâr:

İnşaat planlarını yapan ve bunların kurulmasına bakan sanatkâr.
*Hâtırñ şâd eyledin ehl-i vefâ gönliñ yıkıp
Bir imâret yapmağa biñ ev yıkan mi'mâr tek (G. 157/7)*

2.25. Muallim:

Talim eden, öğretmen, öğretmen, hoca.
*Ey mu'allim âlet-i tezvîrdir eşrâre ilm
Kılma ehl-i mekre ta'lîm-i ma'ârif zinhâr (Kt. 7/1)*

2.26. Muharrir:

Yazan, yazar, tahrir eden, kâtib, kitab te'lif eden, gazetede yazı yazan.
*Muharrirler yazanda her kime âlemde bir rûzî
Baña her gün dil-i sâd-pârenden bir pâre yazmışlar (G. 68/6)*

2.27. Muhtesib:

“Eski zamanların belediye reisi. İhtisab ağası da denirdi. Bunlar bir vakitler din ve ahlâk zabıtası (G. 279/5) vazifesi de görürlerdi” (Onay, 1992: 298).

*Rûze teklîfîñ Fuzûlî'den götür ey muhtesib
Nâ-tüvandır anda bu teklîfe yoktur ihtimâl (G. 171/8)*

*Muhtesib Tanrı için gel baña çok verme azâb
Meyl-i mescid mi eder mey-kedeler evbaş (G. 276/5)*

2.28. Müderris:

Medresede ders veren, ders okutan, ders anlatan hoca, bugünkü anlamda profesör. Medresede bir müderrisin verdiği bin dersten, meyhanede bir güzelin verdiği bir kadeh daha iyidir (G. 173/6). Şair, delilik ilminin müderrisidir.

*Benim müderris-i ilm-i cünûn hanı Mecnûn
Ki ber-murâd ola devrimde istifâde ile (G. 249/6)*

2.29. Müezzin:

Enan okuyan din görevlisi. Şair, müezzin sesinin kulağa alınmamasını tavsiye eder. Ona göre müezzin sesi kişiyi karışıklığa sürükler.

*Müezzin nâlesin alma kulağa düşme teşvîşe
Cehennem kapısın açtırma vâ'izden haber sorma (G. 242/4)*

2.30. Nakkâş:

Resim yapan kişi, yağlıboya ile duvar süsleyen ressam, minyatürist. Dîvân şiirinde göz ve kirpik aşğın gönlüne açtığı yaralarla birer nakkâş olarak nitelenir. Sevgilinin saçı da yüz üzerinde gösterdiği değişik şekiller ile nakkâş andırır. Bu haliyle sevgilinin yüzü bir nakışdır (G. 78/5). Nakkâş denilince akla hemen ünlü ressam Manî ve onun resimlerini içeren eseri Erjeng gelir. Ayrıca Nakkâş kelimesi Allah'ın sıfatı yerine kullanılır (G. 226/4). *Nakkâş-ı ezel* ve *Nakkâş-ı sun* gibi tamlamalar ile bu anlam kasdedilir. Aşğın kanlı gözleri ve gözyaşlarına boyanmış kirpikleri de birer nakkâş sayılır (Pala, 1989: 379).

*Baňa mânend bir dîvâne sûret bağlamaz gûyâ
Kalem sındırdı tasvirim çekenden soñra nakkâşım (G. 194/4)*

*Ne zibâsın ki sûret bağlamaz tasvîr-i ruhsârîñ
Tahayyür sûret eyler sûretiñ çekdükkde nakkâş (G. 277/2)*

2.31. Neccâr:

Dülger, doğramacı, marangoz.

*Tîşe-i bennâya derdi erre-i Neccâr-ı dún
Zulmümüzden hem hacer âsude oldu hem seçer (K. 34/19)*

2.32. Pâsbân:

Gece bekçisi, ases. “*Keyvân kara renge hâkim olması nedeniyle bazen hindûya, bazen de pâsbâna benzetilir*” (Zavotçu, 2013: 585). Memduh, Bağdat'ın koruyucusudur. Memduhun uyanık bahtı olayların korkusundan feragat yerini beklemiş; milletin ve ülkenin bekçisi olmuştur (K. 18/21). Âşıkların gözü ağyar endişesinden uyku görmez; onlar sevgi sırlarının hazinesini bekleyen bekçilerdir (G. 123/4). Gönül kendinden geçer ve sevgilinin gamzesi âşğın canını tenden alır; bekçi sarhoş olursa hazineyi yağmaya verir:

*Göñül tâ oldu bî-hod aldı gamzeñ cânımı tenden
Verir yağmaya nakd-i gencin olgaç pâs-bân ser-hoş (G. 134/7)*

2.33. Pehlevân:

Pehlivan, güreşçi, yiğit.

*Eger nâmus-i şer'in olmasaydı halka müstevli
Ne bir pür-dil çekerdî tîg ü ne bir pehlevân hançer (K. 4/25)*

2.34. Perde-dâr:

Perdeci, “büyük bir kimsenin kapısında bekleyip içeri gireceklere kapı perdesini açmakla vazifeli kimse” (Devellioğlu, 1984: 1029). Büyük kimselerin kapı perdelerini açan perdedar iki yerde karşımıza çıkar. Anlaşılsa gültün her yaprağı bir hal dilidir ki toprak perdedarı olanlardan haber verir. Şarap şişesi üzüm kızının perdedarıdır.

*Bir zebân-ı hâldir her yaprağı fehm etseler
Perde-dâr-ı hâk olanlardan verir ahbâr gül (K. 9/33)*

*Perde-dâr-ı duhter-i rez dâye-i bintü'l-'ineb
Mahrem-i sultan-i mey matbu'-i ebnâ-yı kirâm (K. 35/3)*

2.35. Peyk:

Haber veya mektup getirip götüren. “Osmanlıların ilk zamanlarında postacı ve muhafızlara peyk denirdi. *Vücutça çevik ve zayıf kişilerden seçilirler. Az yerlermiş. Çok hızlı*

koşabilen bu kişiler meselâ Edirne-İstanbul arasını iki günde katedebilirlermiş” (Pala, 1989: 403). Gül, sevgilinin gül bahçesine geldiği haberini sabah rüzgârı habercisinden öğrenip altın hazinesini saçmıştır (K. 9/26). Gam diyarında ecel habercisi âşığa gitmez çünkü onun varlığını yok sanır ve ona itibar etmez (G. 16/1). Âşık, gözyaşını döküp sevgiliden ayrı iken ölmeyi ister ancak ecel habercisine gözyaşı seli yol vermez.

*Döküp gözyaşım sensiz helâkim isterim ammâ
Ecel peykine seyl-i eşk gird-âbı güzer vermez (G. 117/2)*

2.36. Rahip:

Evlenmemiş papaz.
*Sanemler seng-dillerdir işitmezler söz ey râhib
Yeter bi-hûde ben tek anlara arz-i niyâz eyle (G. 251/4)*

2.37. Rakkâs:

Oynayan, dans eden, köçek, çengiler gibi oynayan erkek oyunculara verilen addır. Oyuna raks adı verildiği için bunlara rakkas da denilirdi. Ancak bu raks, asla günümüzdeki dans olmayıp zeybek, efeleme, hora vs. oyunlar idi. “*Köçekler kadife üstüne sırmalı mintan ve eteklik giyerlerdi. Parmaklarına zil takarlardı. Bunlar içinde saçların kadın gibi uzatanlar da vardır*” (Pala, 1989: 408). Felek, mecliste safa bulup yerinde duramamış ve rakkas olmuştur.

*Felek hem ol gece bulmuş safâ ki soft tek
Karar tutmayıp olmuş bu bezmde rakkâs (G. 137/3)*

2.38. Râyiz:

At bakıcısı, seyis. Devran atı, memduhun görüşünün seyisine dizginini teslim etmiştir (K. 31/16). Memduhun latif tabiatının şiddetli yürüyen seyisi, gece gündüz fikir atı ile felekte dolaşır.

*Râyiz-i tünd-rev-i tab'ım latîfin dün ü gün
Tevsen-i fikret ilen çerhde cevlan eyler (K. 32/35)*

2.39. Remmâl:

Falcı, fal bakan. Falcıdan iyi ve kötü hâli soruşturacak olsan; onun yol göstericisi Engis ve Lehyan'dır.

*Eylesen remmâlden tefîs-i hâl-i nîk ü bed
Mürşid-i râh-ı yakîn Engîs ü Lehyan'dır aña (Kt. 1/2)*

2.40. Ressâm:

Resim yapan; resim çizen sanatkar. Dîvândaki rübailerin birinde fazilet ve edebî usulü ve eserlerinin ressamı olarak, övgü amacı ile Hz. Peygamber için kullanılır.

*Ey ukde-güşâ-yı Acem ü Türk ü Arab
Ressâm-ı rûsum-i fazl u âsâr-ı edeb
Mazmun-ı hâdisin sebak-ı her millet
Da'vâ-yı kabûlün sened-i her mezheb (R. 3)*

2.41. Sâr-bân:

Deve sürücüsü, deveci, sütür-bân; hayvana bakan, seyis, üstürbân; deveci. Şair bir beyitte; Ey deveci, gurbete gitmek için sakın mahmil çekme; devenin boynundaki çanın feryadı gurbet korkusundandır diye seslenir.

*Çekme gurbet azmine ey sâr-bân mahmil sakın
Kim bu yolda bîm-i gurbettendir efgân-ı ceres (G. 128/2)*

2.42. Sarrâf:

Sarfeden. Sarraf. Vefa sarrafi, insanı terbiye potasına salıp onun vücudunu hilekârlıktan kurtarmalıdır (R. 38). İlkbaharda bahçe çarşısına gidilmelidir diyerek bahçeyi çarşıya benzetir; bahçede gül aktar, çiçekler sarraf olmuştur.

*Çârsû-yı bâğ seyrânı bugün mergubdur
Kim şükûfe anda sarrâf oldu vü 'attâr gül. (K. 9/6)*

2.43. Sayyâd:

Avcı. Avcılık; ok, kemend, tuzak vs. yollarla icra edilir. Bazan köpek ve şahin de sayyâdın yardımcısı olur. Sevgili sayyâd, âşık ise avdır. Âşığın canı ve gönülünün avlandığı durumlar vardır. Sevgilinin saç, gamzesi ve gözü birer avcıdır. Saç, kemend ile gamze ve göz ise ok (kirpik) ile avlanırlar. Sevgilinin avcılığında mutlaka tam isabet sözkonusudur. Bu avcıda asla merhamet yoktur (Pala, 1989: 426-427). Gönül kuşu, aşkın fezasında fazla gezmemelidir çünkü bu sahranın gezinti yerlerinde birçok avcı vardır (G. 75/6). Şair, öyle bir avcıdır ki feleğin boynuna attığı ah dumanının kemendinden felek kurtulamaz:

*Kemend-i dūd-i âhındır Fuzûlî çerh boynuñda
Aceb sayyâdsın kim çerh kurtulmaz kemendinden (G. 219/6)*

2.44. Subaşı:

Osmanlı Dönemi'nde, savaş zamanı güvenlik işlerine bakmakla, barış zamanı da vergi toplamakla görevlendirilen kimse. Belediye görevlisi. Kasaba işlerine bakan kimse. Subaşılar kapıkulu süvarileri arasından seçilirdi.

*N'ola asarsa göz müjede eşk katresin
Asar subaşı yol kesici kanlı kâferi (G. 298/4)*

2.45. Sûret-bâz:

Kukla oynatan, kukla oynaticısı, kuklacı. Âşığın kukla oynatan gözüne, kirpik safi izleyicilerdir; kana batmış her bir kirpik, gül renkli elbise giyen bir şuhtur.

*Çeşm-i sûret-bâzıma müjgân saf-ı hengâmedir
Kana batmış her müjem bir şûh-ı gül-gûn câmedir (G. 98/1)*

2.46. Sürûd-serâ:

Şarkı söyleyen, şarkıcı. İlkbahar gelince bülbüller nağmelerin mertebelerini beyan eder, kumrular da şarkıcı olur.

*Anâdil etdi beyân-ı merâtib-i nagamât
Kumâri oldu terâne-keş ü sürûd-serâ (K. 1/8)*

2.47. Şahne, şihna:

İnzibat memuru. “Dîvân şiirinde daha çok içki yasağıyla ilgili olarak adı anılır. Şehir içindeki asayişin sağlanmasından şahneler sorumlu olduğu için özellikle içkiye düşkün şâirler şahneye hitaben beyitler söylemişlerdir” (Pala, 1989: 456). Şair, bedenindeki melamet taşlarından oluşan yaralardan dolayı sıkıntı çekmez çünkü o sevda pazarının zabıtasıdır ve bu yaralar onun süsüdür (G. 14/3). Eğer sevgilinin şevk zabıtasının himayesi men etmeseydi, güzeller gönül ülkesini çoktan yağmalarlardı.

*Dil kişverini gâret ederlerdi hûblar
Men' etmeseydi şühne-i şevkiñ himâyeti (G. 303/3)*

2.48. Tabîb:

Hastalara çare bulmayı ve hastaları iyileştirmeyi meslek edinen kişi; hekim, doktor. Dîvân şiirinde tabîb aşk derdine ilâç bulamaz, zaten bu derde ilâç bulsa da âşık o ilâcı istemez. Aşk hastasının can ve gönül derdine en iyi tabîb hiç şüphesiz sevgilinin kendisidir. Sevgilinin aşkı ise hem derttir, hem de o derdin çaresini bulan tabîbdır. Tabîbler yaraları iyi ederler, yanlarında ilâç taşırlar, bazen de yalnızca tavsiyede bulunurlar. (Pala, 1989: 474).

Fuzûlî Dîvânı'nda tabîb, hastalıkları teşhis ve tedavi eder, hastanın mizacını teşhis etmek için nabzına bakar. Tabîb gidince hasta hayatından ümidini keser (K. 39/12). Âşık, derdini halden anlayan ehil birine açmalıdır çünkü hastanın durumunu doktor teşhis eder, ancak, genellikle derdini açacak bir tabîb bulamaz. Şair, bir tabibe rastlamadığı için derdini gizli tutar (G. 196/4). Tabîb, aşk derdine çare bulmaya çalışır ancak bu nafîle bir çabadır. Âşığın derdine çare bulmaya çalışan tabîb kendisini derde salar çünkü bu derdin dermanı yoktur (G. 35/4). Tabîb, âşığın derdine çare bulmak için boşuna zahmet çekmemelidir; bu hastalık tabibin bildiği türden bir hastalık değildir (G. 147/6). Tabîb, âşığın bağrındaki yaralara ilâç sürmek için boşuna uğraşmamalıdır, çünkü âşıkta yara hiç bitmez ve iyileşmez. Tabîbin merhemi de ziyan olur gider (G. 60/6). Tabîb her türlü derde derman olmuş, ancak şairin yarası için bir merhem bulamamıştır (G. 300/2). Tabîb şairin derdine ilâç bulmaktan ümidini kesmiştir; sanki onun, sevgilinin nergis gözlerinin hastası olduğunu anlamıştır (G. 182/5). Tabîb her derde derman bulsa da aşk derdine derman bulamaz (G. 121/7). Sevgilinin aşkının esiri olan ne şifayı zikreder ne de tabîbe gider. Onun tabîbden asıl dileği aşk derdini gündün güne daha fazla arttıracak bir dermandır. Aşk derdinden memnun olduğu için tabibin asla kendisini tedavi etmesini istemez, çünkü bu tedavi onun için derman değil zehirdir (G. 85/2). Doktor, göz yaşartan sürmeler çekip âşığın ızdırabını çoğaltmamalıdır; onun gözyaşının çaresi sevgilinin mahallesinin toprağıdır. Dünya dertlerinin doktoru âşktır. Âşık olan dünya gamını çekmez. Şair, tabibe hastalığını teşhis ettiğini, derdinin aşk derdi olduğunu söyler ve bunun belirtilerinin de şiddetli ah, sarı yüz ve kırmızı gözyaşı olduğunu ifade eder (G. 101/5).

*Derd-i aşkam def'ine zahmet çeker dâ'im tabîb
Şükkr kim olmuş aña zahmet baña râhat nasîb (G. 34/1)*

2.49. Tâcir, Tüccâr:

Ticaret yapan, ticaretle uğraşan, tüccar. Bahar taciri çemen şehrinin zenginlerine gül Yusuf'unu arz edip onların arasına kavga bırakır (K. 1/13). Basralılar, tüccarları avlamak için Hindistan yolu üzerine Basra Kalesi'ni kurmuşlardır (K. 14/27). Memduh Basra'yı fethederek bu sorunu ortadan kaldırmıştır. Savaşta Rum askerlerinden bir fert zarar görmemiş; savaş sevdasında diğer tüccar zarar etmiştir:

*Lik bir ferd olmadı zâyî sipâh-i Rûm'dan
Sûd sevdâsında ol tüccâra düşmüşü ziyân (K. 15/Trcb.VIII-7)*

2.50. Yeniçeri:

Orhan Gazi tarafından kurulan piyade sınıfı asker ocağının erleri. Başlangıçta çok başarılı hizmetler gören yeniçeri ocağı zamanla bozulmuş ve defalarca başkaldırarak devletin başına bela olmuştur. Yeniçeri ocağı 1826 yılında Sultan II. Mahmud tarafından başka bir

askeri ocak olan Nizam-ı cedid kurulunca ortadan kaldırılmıştır. Âşığın gönlünü yağmalamak için sevgilinin ayva tüyleri asker çeker; bir yeniçeri bin gönüllü safını kırar:

*Dil gâretine tâze hatûn çekti leşkери
Sındırdı biñ gönüllü safın bir yeniçeri (G. 298/1)*

3. Temsilî Tipler (Sembolik Tipler):

3.1. Benatü'n-nâş:

Heft evreng, Heft biraderân da denilen ve dilimizde “*Yedi kardeşler takım yıldızı*” olarak bilinen Şimal kutbu cihetinde bir yıldız kümesi. Bunların üçüne Benat, dördüne de nâş derler. Dağmıklık, perişanlık hali için kullanılır (Pala, 1989: 79).

*Yedi gündür ol ayı görmezem âhum şerâriyle
N'ola kılsam Benâtü'n-na'ş ile yek-san Süreyyâ'yı (G. 279/6)*

2. Bercîs:

Müşteri de denilen bir yıldız. Mars, Bircis, Jüpiter, Hürmüz, Erendiz, Sakıt. “*Altıncı felekte bir gezegendir. Bu yıldızın etkisi altında doğmuş olanlar, akıl ve hikmet sahibi, terbiyeli, utangaç, iyi ve yumuşak huylu, alçak gönüllü, cömert olurlar. Düzgün ve güzel söz söylerler. Bu yıldız doğarken ana rahmine düşen çocuğa bu vasıflar intikal edermiş*” (Onay, 1992: 307). Feleğin kadısı ve hatibi olarak bilinir. Sa'd-ı ekber (büyük saadet) diye de isimlendirilen bu yıldızın tabiatı sıcak ve rutubetlidir. Vasıfları *din gayreti, ilim, hayâ, cömertlik, tevâzû, kerem, akıl, iffet, fesâhat, hikmet* vs.dir. Pazartesi gecesi ile Perşembe gündüzlerine hâkim bulunan Müşteri, erkek olup, gündüze nisbet edilmiştir. *Yedi kat göklerin birer mücevherden meydana geldiği inancına göre altıncı kat gökte bulunan Müşteri incidendir* (Deniz, 1992: 154). Mavi renk, Müşteri yıldızına aittir. Merih (Mirrih) ile Ay (Kamer) dost yıldızları; Zühre ile Utarid ise düşman yıldızlarıdır. Müşteri'ye Bircis derler. *Özellikle medhiyelerde bahsedilen kişiler düşüncelerinde ve işlerindeki isabetten dolayı Müşteri yıldızına benzetilirler* (Pala, 1989: 374).

Fuzûlî Dîvânı'nda, Jüpiter iki özelliği ile karşımıza çıkar. Jüpiter'in uğurlu bir yıldız olduğu Zuhâl ile birlikte kullanıldığı bir beyitte zıtlık ilişkisi içinde ifade edilir. Memduhün değerini ve yüceliğini ifade için Zuhâl ile birlikte kullanılmıştır. Memduhün değer atı eğer altın nalını salsa Zuhâl ve Müşteri'nin başına taç olur:

*Sa'd ü nahs ahvâlini kılsan müneccimden sù'âl
Muktedâ-yi ma'rifet Bercis ü Keyvân'dır aña (Kt. 1/1)*

3.3. İklîl:

Taç. *Taca benzeyen Elevva burcunun yakınındaki yıldız kümesi. Şiirde taç kelimesiyle tevriyeli olarak kullanılır* (Kılınç, 2017: 198). Dîvân'da tek bir beyitte geçer. Taç anlamı ön plandadır. Ancak Müşteri ve Zuhâl ile birlikte kullanımı bu anlamını da çağrıştırmaktadır. Memduhün değer atı eğer altın nalının mihini salsa Zuhâl ve Müşteri tacının mücevheri olur.

*Semend-i kadri eger şalsa mıh-ı rîze-i na'l
Olur cevâhir-i İklîl-i Müşterî vü Zuḫâl (K. 23/12)*

3.4. Keyvân: (Bkz. Zühâl)

Zühâl, Satürn gezegeni. Diğer semai unsurlar gibi yücelik, üstünlük ve büyüklük ifadesi içinde ele alınır. Memduhün değerinin yüceliği Keyvan'a nispetle anlatılır, Güneş ve Keyvan ile birlikte ele alınır (K. 14/9). Memduh “*Keyvan-kadr*”dır. Memduhün değer atı

eğer altın nalını salsa Zuhâl ve Müşteri'nin başına taç olur. Satürn, uğursuz gezegenlerdendir. Talih üzerinde olumsuz bir etkisi vardır (Kt. 1/1).

*Bağlamış himmet bu fermânu ser-encâm etmeğe
Hazret-i Pâşâ-yı Keyvân-kadr ü gerdûn-ihîşâm (K. 14/14)*

3.5. Mirrih:

Dünyadan sonra güneşe en yakın gezegen, Sakit, Mars, Merih, Mars gezegeni. “Farisi’de adı Behram’dır. İran esatirine göre her şemsi ayın yirminci gününde işleri görmeye yoluna koymaya memur bir peridir” (Onay, 1992: 293). Yıldız ilmi içinde gezegenler önemli yer tutar. Yıldızların burçlar üzerine etkisinden dolayı Mirrih aşırı derecede ateşli ve kurudur. Neşe, yiğitlik, kızgınlık, sefahat, kuvvet, savaş, hıyanet, gazap gibi özellikler onunla ilgili görülürdü. Feleğin başkomutanıdır. Elinde bir kılıç veya hançer ile tasvir edilir. Beşinci felek Merih'in etkisi altındadır. Kendisi de o gökte bulunur. Cumartesi gecesi ve salı gündüzlerine hâkimdir. Kırmızı renk de Merih'e aittir Yunan mitolojisinde savaş tanrısı olarak bilinir. Dîvân’da bir beyitte Güneş ve Keyvan ile birlikte ele alınır. Keyvan büyük uğursuz; Mars ise küçük uğursuzdur. Devran, feleğe Keyvan mahmilini çekip Güneş’ten Mars’a altın dizginli bir at vermiştir.

*Ey gönül devrân çekip gerdûna Keyvan mahmiliñ
Şems'den Mirrih'e vermiş tevsen-i zerrîn-ligâm (K. 14/9)*

3.6. Mutrib:

Çalgı çalıp, şarkı söyleyen. Bezmin, eğlence meclisinin bir parçasıdır. Daha çok Zühre ile birlikte ele alınır. Mutribin elinde saz olarak kanun, çeng, ud, şeşta görülür. Genellikle çok güzel bir kadındır, çalgı çalarak zevk verir (G. 33/7). Zühre de sık sık mutrib olarak geçer. Mutribler şairin şiirlerine medhiyelerine nağme tutarlar. Bazı mutribler aynı zamanda okuyucudurlar. Mutrib, aşğın inleyip feryad eden gönlüdür.

*Bildi mutrib ki nedir hâl götürdü kopuzun
Bezmden çekti ayağım sürâhi vü sebü (G. 240/2)*

3.7. Müşterî: (Bkz. Bircis)

Bircis, Jüpiter, Hürmüz, Erendiz, Sakit.
*Semend-i kadri eger şalsa mîh-ı rîze-i na'l
Olur cevâhir-i İklîl-i Müşterî vü Zuḥâl (K. 23/12)*

3.8. Pervâne:

Geceleyn ışığın çevresinde dönen kelebek. Pervane muma âşık olarak kabul edilir. Mum ışığının etrafında döner, döner ve öyle bir an gelir ki kendini mumun alevine bırakmış (Pala, 1989: 402). Bundan dolayı pervane kendini sevdiğine feda eden âşık yerine kullanılır. Pervane, Dîvân’da mum ile birlikte ele alınıp işlenmiştir. Şem ü Pervane arasındaki aşk efsanesi bu birlikte kullanımın çerçevesini oluşturur. Şair, bu efsaneyi âşık-maşuk arasındaki ilişkinin bir örneği olarak değerlendirerek kendisini pervane ile karşılaştırır ve aşkın ondan üstün olduğunu ifade eder (G. 152/7). Pervane, sürekli mumun etrafında döner ve sonunda takati kesilip, ateşin üzerine düşerek can verir (G. 203/5). Pervane, böylece muma kavuşmuş olur. Mumun pervaneyi yakması ise zulüm olarak değerlendirilir (K. 4/3). Aşk, âlemi sevgilinin yüz mumunun pervanesi kılmıştır; sevgili, âlemin candır ve her an ona bir can fedadır (G. 21/3).

*Ger sabâdan haber-i adlin işitse edemez
Şem' pervâneye mutlak diri oldukça sitem (K. 24/26)*

3.9. Sühâ:

“Büyükeyi yıldız kümesinin en küçük yıldızıdır. Küçüklüğü dolayısıyla eskiden gözlerin görüş kuvvetini ölçmede kullanılırdı. Bu yıldız görebilen göz keskin sayılırdı” (Pala, 1989: 447). Dîvân’da iki yerde geçer. Beyitlerde Sühâ’nın küçüklüğünden hareketle ilgililer kurulur. Allah’ın lütfü Sühâ’ya ulaşırsa, güneşin makamına eşit bir dereceye ulaşır (K. 1/58). Güneşin ışığında Sühâ’nın yok olması gibi Hz. Peygamberin gelişi ile bütün Resuller onun ışığında yok olur.

*Çıktı bir gün ki ziyâsında tamâmî-i rüsûl
Oldu mahv öyle ki hur-şîd şu’â’ında Sühâ (G. 5/2)*

3.10. Süheyl:

“Güney yarım kürede bulunan parlak ve büyük bir yıldızın adıdır. Yemen’den çok iyi görülebildiği için buna Süheyl-i Yemânî de derler. Efsâneye göre akîk taşı, rengini bu yıldızdan almış” (Pala, 1989: 447). “Bakılınca göze titrer gibi görünürmüş” (Onay, 1992: 379). Büyükeyi takımıyıldızının en parlak yıldızı olan Süheyl bir beyitte Hz. Peygamberin övgüsü bağlamında zikredilir. Miraç vakti ay Hz. Peygamberden güzellikler Süheyl de nitelikler kazanır.

*Yetip huzûruña Mi’râc vakti kulmuşlar
Kamer husûl-i me’âşir Süheyl kesb-i havâs (G. 137/2)*

3.11. Süreyyâ, (Pervîn):

Ülker ve Pervîn diye de bilinen kuzey yarım kürede parlak bir yıldız kümesinin adıdır. “8. Felekte Sevr veya Hamel burcunda öküz şeklinin hörgücünde kümelenen yıldız topluluğudur. Toplam yedi yıldızdan müteşekkildir. Gerdanlığa benzetildiği için “İkd-i Süreyyâ” diye de bilinir” (Pala, 1989: 452). “Sevr veya Hamel burcunda kümelenmiştir ve ayın menzillerinden üçüncüsüdür” (Deniz 1992: 140). Arapça olan Süreyyâ, Türkçe’de Ülker, Farsça’da daha çok Pervîn diye geçer. Farsça perve kelimesiyle Nûşîrevân’ın torunu olan Hüsrev’in lakabı Perviz de Fars edebiyatında Süreyyâ için kullanılmıştır. Sevgilinin yüzü ay olunca, benleri de Pervîn olur. Yine aşğın gözyaşları da Pervîn’e benzer. Dîvân edebiyatında Süreyyâ ve Pervîn yanında Ülker isminin de kullanıldığı bu yıldız kümesi edebî metinlerde tek bir yıldız gibi de zikredilmektedir.

Memduhun adaletini övmek için zikredildiği bir beyitte çiftçinin onun devrinde kara toprağa arpa tanesi bırakması durumunda Pervîn başağı elde edeceği ifade edilir. Bu beyitte Başak burcuna da göndermede bulunulur (K. 30: 13). Düşmanın başının Süreyyâ’ya ulaşması ve ruhunun onu izlemesi memduh tarafından öldürülmesi anlamına gelir. Savaş gecesinde, memduhun okunun seyyaresi ile düşmanın başını kaza Süreyyâ’nın zirvesi kılar (K. 42/29). Beyitte memduhun oku gezici yıldızda, düşmanın uçan başı da Ülker takımıyıldızının zirvesindeki yıldızda benzetilir. Düşmanın ruhu bedeninin yarasından pencere açarak çıkıp Süreyyâ’nın zirvesini seyredir (K. 42/30). Yaşanan acının büyüklüğü yıldız kümesinin yüksekliği ve büyüklüğü ile orantılandırılarak anlatılır. Âşık, yedi gündür sevgiliyi göremediği için ahının ateşi ile Benatî’n-naş ile Süreyyâ’yı bir kılacaktır:

*Yedi gündür ol ayı görmezem âhum şerâriyle
N’ola kılsam Benâtî’n-naş ile yek-san Süreyyâ’yı (G. 279/6)*

3.12. Zühâl:

Satürn gezegeni. NaHS-ı ekber (en büyük uğursuzluk) sayılır. Bu yıldızın tesiri altındaki burçlarda doğanlar, ahmak, câhil, pinti, yalancı vs. kötü huylu olurlar. Mitolojiye göre gök ile yerin oğlu olarak bilinir. Rengi siyaha bakan boz yeşildir. Onun hâkim olduğu senede soğuklar artar. Âdem Zühâl devrinde yaratılmıştır. Yedinci felek onun emrindedir. Çarşamba gecesi ile cumartesi gündüzi Zühâl'in tesirinde bulunur. *Eski coğrafyaya göre de yedinci iklime hâkimdir. Bu iklim kuşağında Hintliler gibi siyah renkli insanlar yaşar. Çünkü siyah renk Zühâl'indir. Bu yıldız Keyvân denildiği de olur. Feleğin hazinedarı olarak bilinir* (Pala, 1989: 338). Memduhun değer atı eğer altın nalının mihımı salsa Zuhâl ve Müşteri tacının mücevheri olur:

*Semend-i kadri eger şalsa mıh-ı rîze-i na'l
Olur cevâhir-i İklîl-i Müşteri vü Zühâl (K. 23/12)*

3.13. Zühre:

Nâhid, Venüs, Erendiz, Çobanyıldızı, Kervankıran. İranlıların Nâhid, Yunanlıların aşk ve müzik tanrıçası Afrodite, Romalıların Venüs dedikleri bu yıldız çok parlak olduğu için Zühre adı verilmiştir. Beşinci iklime ve üçüncü feleğe, salı gecesi ile cuma gününe hakim olan Zühre'nin tesiri altındaki burçlarda doğanlar güzel, zarif, aşka ve şehvete düşkün, sanatçı olurlar (İpekten, 1988: 266). Yeşil renkli bir yıldız olan Zühre, sa'd-ı asgar (küçük kutlu) bir yıldızdır. Efsaneye göre Zühre İranlı, çok şuh ve güzel bir kadıymış. Hârut ve Mârut adlı meleklerden göğe yükselmenin yolunu öğrenip oraya çıkmıştır. Gök ile gündüzün kızıdır. Edebiyatta musikîyi temsil eder, en çok çeng, saz, musikî ve nağmeyle anılır. Bezm-i ayşî düzenler, hem saz çalar hem de şarkı söyler. Dîvân'da üç yerde Zühre'den bahsedilir. Bunlardan ilkinde kelime astronomideki karşılığı ile değil ilm-i kimyadaki anlamı ile kullanılır (K. 1/30). İlm-i kimyada güneş altın, gümüş ay, kalay zühredir. Küçük mutluluk olan Zühre, feleğin çalgıcısıdır. Zühre, sevgilinin aşkının meyhanesinde zevk kadehinin sarhoşu olmadan felek meclisinde eğlence kanunu düzmez (G. 32/3). Harut ve Marut kıssasında Zühre'nin göğe çıkışı hikâye edilir. Şair, memduhu övmek için bu kıssaya ve Zühre'nin göğe çıkışına göndermede bulunur.

*Fırat-ı pak tek Bâbil diyarına kadem basdıñ
Burûc-i Zühre'sinde oldu ol Harût zindanı (K. 26/16)*

4. Dinî-Tasavvufi Tipler

4.1. Âgâh:

Halden anlayan, doğru yolu gösteren, “manen ve maddeten darda kalanların İmdadına yetişen bilgin ve olgun, hak adamı, hoşgörülü ve kalp gözü açık veli. Âgâh kişi gaflette olmayan uyanık kalbin niteliğini de dile getirir” (Uludağ, 2012: 25).

*Sâkî-i bezm-i cümün nergis-i mestindir kim
İçirir bâde-i gaflet dili âgâhlara (G. 244/5)*

4.2. Âlim:

Dânâ. Çok bilen, bilgisi ezeli ve ebedî olan, Allah (Zavotçu, 2013: 65). Bilgin; ilim ehli. Yüce Allah'ın, kendi zatını, sıfatlarını, fiillerini ve isimlerini, yani bunların tecellilerini yakın yolu (ilme'l-yakîn) ile temâşa etme mertebesine çıkardığı kimseler. Zahiri hükümleri ve şer'i hususları bilip, tasavvufa yabancı kalan bilginlere de âlim denir.

*Kadir ü Muktedir ü Kâdir ü Mukaddir ü Hayy
Âlim ü Âlim ü Allâm ü A'lem ü A'lâ (K. 1/49)*

4.3. Ârif (Ehl-i hikmet, Ehl-i irfân):

Bilen, bilgide ileri olan, vâkıf, âşinâ, külfetsiz olarak irfan ve mârifet sahibi olan. Uludağ (2012: 44), ârifi şu şekilde tanımlamaktadır: Tasavvufî anlamda, “*Allah Teâlâ'nın kendi zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşâhede ettirdiği kimse. Müşâhade ve temâşâdan hâsıl olan bilgiye mârifet, bu bilgiye sahip olan şahsa da ârif denir*”. Ârif, ibadetlerini cennete kavuşmak için değil, Allah'ın emrini yerine getirmek için ve zâtının, ibadete lâyık zât olduğunu bildiğinden ibadet ederler. “*Ârif-i billâh, kutb, velî, ehl-i dîn, ehl-i yakîn, ehl-i hâl, ehl-i tahkîk, tabirleri de kullanılmıştır*” (Pala, 1989: 38).

Fuzûlî sevdiklerini ârif kisvesiyle vâsf eder (K. 42/50). Bunun için de ârifin her şeyi bilmesi, bazı remizlerle aşığı birşeyler anlatması gibi özelliklerini ele alır (K. 9/13). Ârif zâhidin karşısındadır. Zamanını zikirle geçirir (Kt. 17/1). Hiçbir menfaati olmaksızın hizmet eder. Cömert ve kanaatkârdır. Tevekkül sahibidir acılara dayanmasını bilir (K. 7/6).

*Dem bu demdir bu demi hoş göregör ey arif
Añma İsí demini urma geçen demden dem (K. 24/8)*

4.4. Âteş-perest:

Ateşe tapan. Sevgilinin yüzünün mumunun ateşi âşığı ateşperest kılmıştır. Âşığın ateşgâhı ise gönlüdür

*Şem-i ruhsârîñ odu kıldı beni âteş-perest
Çâk-i sinemden temâşâ eyle âteş-gâhuma (G. 243/2)*

4.5. Dânâ:

Bilen, bilgici, bilgiç. Âlim, bilgin, bilgili, bilen kimse.
*Bu kâr-hâne bir üstâddan değil hâli
Gerek bu kudrete elbette kâdir ü dâna (K. 1/46)*

4.6. Derviş:

Yoksul ve muhtaç kimse, dilenci. Kelimenin asıl anlamı Allah yolunda alçak gönüllülüğü ve fakirliği kabul eden kimse demektir. Dervişlerin manevî yücelikleri daima imrenilecek bir durumdur. O, feragat köşesinde, kanaat hazinesini bulan kişidir. Bu yönüyle âşıkla benzerlik gösterir. Özellikle kerâmetleri, fakirliği, kanaatkârlığı, dünyaya önem vermemesi ve bu nedenle aslında bir kul kılığında olmasına rağmen sultan mertebesinde olması, maneviyat padişahı oluşu, evinde daima bir misafir bulunması, hırka giymesi, ızdıraba alışkın oluşu vs. yönleriyle (G. 52/6) edebiyatta dervişten söz edilir (Pala, 1989: 38). Derviş, alan değil veren eldir; maddeten varlık da yokluk da onun için birdir. O, en büyük savaşı nefsiyle olan bir gönül eridir.

*Rahm et ey şeh dil-i derviş çeken âhlara
Ki gedâ âhi eser eyler ulu şâhlara (G. 244/1)*

4.7. Ekmel:

Olgunluğun en üst seviyesinde olan en mükemmel kişi. Şahsı üzerinde ilahî ilim ve sıfatların daha fazla toplandığı kimse, ilahî isim ve sıfatlara en fazla mazhar olan kişi.

*Münevver eyledi adliyle Evliya Burcu'n
Hüma-yı evc-i hüner kutb-ı a'del ü ekmel (K. 23/9)*

4.8. Enbiyâ:

Nebîler, müstakîl şeriat sahibi olmayan peygamberler. Kendilerine has şeriat ve kitap sahibi olmadığı için önceki peygamberin şeriatıyla amel ederler. Allah, ilminin sırları gizli kalmasın diye kâfirler içinde enbiya peyda kılmıştır (G. 4/6).

*Enbiyâda kime sen tek bu müyesserdir kim
Âdem'e vech-i mübahât ola izz-i nesebi (G. 52/6)*

4.9. Nebî:

Haberci; peygamber. Allah'ın kendisine bildirdiği hakikatleri insanlara anlatarak onları hak dine çağırın kimse, peygamber. “Müstakîl bir şeriat sahibi olmayıp başka bir peygamberin şeriatıyla amel eden peygamberdir. Kelime mecaz-ı mürsel yoluyla peygamber efendimiz için de kullanılır” (Pala, 1989: 386). Nebîler yalnızca ilahî vahiyleri halka tebliğle görevlidir. Resûller ise kendilerine kitap indirilmiş ve kendisinden önceki dinleri iptal eden peygamberlerdir. Bu manada resûl ve nebî diğer peygamberler için bir ünvan olmamış, ancak peygambere Resûl ve Nebî özel bir hitap olmuştur (G. 280/7) ve ondan şefaata dilenir (G. 6/9).

*Ey vücûd eseri hilkat-i eşyâ sebebi
Nebî ol vakt ki bi'l-fi'l gerekmezdi Nebî (G. 280/1)*

4.10. Ensâr:

Yardımcılar, müdafiler, koruyucular. Memduhunun (Ayas Paşa) sadakatinde ikbal ve saadet sebatı; siyasetinde ensar ve muhacir doğruluğu vardır (K. 17/18).

*Belâların çeküben dönmeyip tarikından
Tutup tarik-i sülûk-i Muhacir ü Ensâr (K. 6/39)*

4.11. Evliyâ:

Veliler, dostlar, ermişler, erenler. “Hakk'ın dostları, Allah'ın özel sevgisine ve yardımına nail olanlar” (Uludağ, 2012: 129). Evliya kelimesi çoğul bir kelime olmasına rağmen metinlerde genellikle tekil manada da kullanılır (K. 13/10). Hayatların riyazet ve nefis mücadelesi ile geçirerek şeriatı takva boyutundaki inceliğiyle yaşarlar ve kendilerini ibadet ve tâata adarlar. Memduhun lütuf sofrasının fakiri dönemin zenginidir; onun ihsan nimetine batmış olan nimetlerin evliyasıdır (K. 16/16). Bağdat'ı *Burc-ı evliya* olarak anar:

*Kıldı meşhûr-i Arab feth-i Acem târihini
Geldi Burc-ı Evliyâ'ya pâd-şâh-ı nâm-dâr (K. 11/25)*

4.12. İmâm:

Namazda kendisine uyulan kimse. Önde bulunan, önyak olan kimse. Halife olan kimse. “Bir mezhep kuran zat. Hz. Ali'nin neslinden gelen zevat” (Devellioğlu, 1984: 516). Hz. Ali, dünya ve din imâmıdır ki onun düşmanlığı dine noksan getirir (K. 7/14). O, müminlerin imâmıdır. Sevgilinin kaşı mihraptır. Ona karşı kirpiği gamzesini imâm yapıp kıyama gelir (G. 181/2). Şair, müezzin nalesinin kulağa alınmamasını tavsiye eder. Ona göre müezzin sesi kişiyi karışıklığa sürükler.

*Hatibin sanma sâdık vâ'iziñ kavliyle fi'l etme
İmâmın tutma âkil ihtiyârın anâ tapşırma (G. 242/6)*

4.13. Kâmil/Kemâl (Ehl-i Kemâl):

Kemale ermiş, olgun, bilgin kişi. Süfler insanları üçe ayırırlar: Son mertebeye varan kâmil insanlar, tarikata giren sâlikler ve bunların dışında kalan, dalâlette bulunan kişiler.

Yaratılanların en yücesi olan insan, bulunduğu derecede kalmayarak sahip olduğu ilahi nurun asıl kaynağına ulaşmaya çalışmalıdır. "İnsan-ı kâmil" olup hasretini çektiği Hakk'ın visaline erişmek için ruhunu dalaletten kurtarmaya gayret etmelidir. Bu da dünya ilişkilerini terk etmek, nefse hâkim olmak ve benliği yok etmekle mümkün olur. İnsan ancak bu şekilde son mertebeye (Fenafillah) erişip Tanrı'da yok olabilir. Hakk'a kavuşmak, yani fenafillaha erişmek için bir de mürşid-i kâmile intisap etmek lazımdır (G. 275/6). Kamil; şeriat, tarikat ve hakikat mertebelerini bilen kişidir (Uludağ, 2019: 439-440). Fuzûlî'nin bir âşık olarak şair kimliğine seslenir ve kâmil bir akıl sahibi olmasını tavsiye eder, kendisi aşkın kâmil olduğu için başka kemale ihtiyacı yoktur (G. 187/6).

*Ey vücûd-ı kâmilîñ esrâr-i hikmet masdarı
Masdarı zâtûñ olan eşyâ sıfâtûñ mazharı (G. 269/1)*

4.14. Muğbeçe:

Mecusî çocuğu. Sakî, garson, yardımcı. *Tasavvufî sembol olarak meyhane tekke, pîr-i mugan mürşid, muğbeçe müriddir* (Onay, 1992: 294-295).

*Kemâl-i hüsn veriptir şarâb-i nâb saña
Saña helâldir ey muğbeçe şarâb saña (G. 18/1)*

4.15. Mücâhid:

Cihâd eden, din düşmanlarıyla savaşan.
*Gayret-i hük-m-i hilâfet ol diyarîñ fethini
Bir mücâhid bende-i makbûle fermân eyledi (K. 15/1-4)*

4.16. Mücrim:

Cürm işlemiş, suçlu. Dini düşüncede kul nefis sahibi olduğu için hata yapmaya ve suç işlemeye eğilimli olup Tanrı karşısında âcizdir. Dîvân şâir ve nâsiri aczinin ve eksikliğinin bilincinde olduğu için eserine başlarken, olası hata ve kusurlarından ötürü Tanrıdan bağışlanma diler.

*Şefî'ül-müznibînâ mahşer eyyâmı ki dûzahdan
Çeker her şü'le mücrim kasdına bir bî-emân hançer (K. 4/30)*

4.17. Mü'min:

İnanan, iman eden. Allah'a, onun birliğine, meleklerine, kitaplarına, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna, Hz. Muhammed'in onun kulu ve resulü olduğuna inanan iman sahibi insan demektir. Aşk âlemine girip orada aşk dağıtan mürşitlerin içtikleri şaraba alışan hakikî imana erişir ve dünya ni'metleri ile dolu olan yani insanın maddî arzularının toplandığı yer olan cenneti arzû etmez (G. 81/1). Tarlan (1985: II/292)'a göre; *güzel, Hakk'ın güzelliğinin zuhur etmesidir. Put güzelliği işaret eder. Âşık, hakikatte puta değil, onda tecelli eden Hakk'ın güzelliğine secde eder. Herkesin nazarında bu ister küfür, ister imân sayılsın, âşık böyle izâfî şeylerle alâkadar değildir.*

*Secdedir her kanda bir büt görsem âyünim benim
Hâh kâfir hâh mü'min tut budur dînim benim (G. 207/1)*

4.18. Münkir:

Allah'a inanmayan ve O'nu inkâr eden kişiler.
*Fuzûlî el seni Mecnûn'dan efüñ der melâmette
Buña münkir değıl Mecnûn dahi ma'küle kâ'ildir (G. 100/7)*

4.19. Mürîd:

İrade ve talep eden, ehl-i irade, isteyen, arzu eden. İradesi olmayan, iradesinden soyutlanan, iradesini kullanmayan. Kendisine semanın kapısı açılan ve isimle Hakk'a erenler arasına katılıp ona eren. *Tarîkata giren ve şeyhe bağlanan, dervîş, bende; efendisi olan şeyhin kulu* (Uludağ, 2012: 200). Âşığın, zâhitlerin meşrebinin müridi, görünen gönlü şarapta ne görmüşse şarap sevgisine düşmüştür (G. 204/3). Sâkî, meyhane müdavimlerinin şeyhidir. Fuzûlî, sâkînin mürididir, çünkü onun ehl-i zevke lütfu hiç bitmez.

Mürîd-i sâkîyim kim lütfu ehl-i zevka dâ'imdir

Ne hâsil ehl-i zühdiûn şefkâtinden kim müdâm olmaz (G. 113/4)

4.20. Mürşid:

Mürîdlerine yol gösteren tarikat pîri, şeyh. Kelime, *"Doğru yolu gösteren, rehber, kılavuzluk eden anlamlarına gelir. Mürşidin en makbulü hem kamil hem de mükemmel olanıdır"* (Cebecioğlu, 2014: 351). Tasavvufi istilahta gafletten uyandıran, sırât-ı müstakîmi gösteren şeyh olarak geçen mürşit, Pala (1989: 372) tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır; *"Mürşit merdiven gibidir, başkaları ona basa basa yükselir, mum gibidir, kendisi yanar, ama çevresindekileri aydınlatır"* Mürşid, herkese nasibi ölçüsünde hak yolu gösterir. Fuzûlî, hakikate erişmede sâlikin, bir mürşidin eteğine yapışması gerektiğini, bu meşakkatli tasavvuf yolunda mutlaka bir yol arkadaşına ihtiyaç duyulduğunu dile getirmektedir. Allah yolunda ilerlemek için bir kılavuza ihtiyaç vardır. Onun için mürşidin eteğinden sıkıca tutmak gerekir (R. 52).

Eylesen remmâlden teftîş-i hâl-i nîk ü bed

Mürşid-i râh-ı yakîn Engîs ü Lehyan'dır aña (Kt. 1/2)

4.21. Müslümân/müselmân:

İslâm dininde bulunan her fert. Şiirde Müselmân şeklini de alır. Şiirlerinde konuşma üslubu kullanan Fuzûlî, söylemek istediklerini yeri geldikçe muhatabına hitap ederek dile getirir. Bunu gerçekleştirirken kâfir/Müslüman tezatından istifade eder (G. 125/2).

Fuzûlî'ni ayaktan saldı bâr-i mihnet-i aşkîñ

Niçin tutmazsın ey kâfir elini bir müselmânîñ (G. 162/7)

4.22. Müznib:

Günah işleyenler, günahkâr olanlar. *H. Muhammed kıyâmet gününde günahkârların şefaâtçisi olacak, şefâatine nâil olmak için günahkârlar, onun hamd bayrağı (Livâü 'l-Hamd) altında toplanacaklardır.* (Zavotçu, 2013: 539).

Şefi'ül-müznibinâ mahşer eyyâmî ki dūzahdan

Çeker her şu'le mücrim kasdına bir bî-emân hançer (K. 4/30)

4.23. Padişâh/Sultan/Şâh:

Bir ülkenin en üst makamında bulunan yöneticisi, kağan, hâkân, hân, sultan, şâh, hükümdar, kral. Sözcük kaside ve medhiyelerde asıl anlamı ile kullanılırken (K. 9/35), gazellerde ve sevgiliyi işleyen diğer şiirlerde açık istiâre ile sevgili yerine kullanılır (G. 66/4). Fakat, bu şiirler de asıl anlamından tamamen uzak bir anlam içermez (G. 139/1). Divân şiirinde gönül bir ülke, sevgili de bu ülkenin tahtında oturan pâdişâh olarak düşünülür (G. 30/6). Âşık ise bu ülkede pâdişâhın buyruklarına uyan teb'a konumundadır. Gönül ülkesinin pâdişâhı olan sevgiliden gelen cefâ da vefâ da, âşık tarafından buyruk olarak algılanır ve baş

göz üzerine kabul edilir. Bazen de beyitlerinde *güzellik (hüsn) bir ülke, sevgili de bu ülkenin pâdişâhı, şahı, sultanı olarak sunulur. Ülkesinin gelişip bayındır hâle gelmesi için de halkına adâletli davranması öğütlenir* (Zavotçu, 2013: 585). Maneviyât âleminin padişahları ise dervişlerdir (G. 63/7). Fuzûlî, kanaat ülkesinin sultanıdır ve saltanat elbisesi olarak sırtındaki fakr kıyafeti ona yeter (G. 128/7).

*Gedâ-yı âlemi sultân ü sultânı gedâ eyler
Şarâb-ı aşk-ı dilberde Fuzûlî özge hâlet var (G. 66/5)*

4.24. Pîr:

İhtiyar, yaşlı kimse, üstad, mürşid. Tasavvuf lideri. Tarikat kurucusu şeyhe de pîr denir. Fuzûlî'ye göre pir irşadı ile yapılan her işte özen göstermek hoştur (K. 15/IV-3).

*Ger bükülmüştür kadi ayb eylemeñ bir pîrdir
Nuh devrinden verir bir bir su 'al etseñ haber (K. 34/11)*

4.25. Pîr-i mugân:

Tasavvufta aşk şarabını sunan “hakîkî mürşit, kutb-ı ‘âlem” anlamına gelir. Klasik şiirde, eğlence mahalli olan meyhaneyi çekip çeviren, herkese ihtiyacı kadar içki veren ve hikmetli sözler söyleyen kişidir. Onun verdiği kadeh öpülüp başa konulur, öğütleri dinlenir. Yanında yardımcısı muğbece bulunur. *Tasavvufta sembol olarak meyhane tekke, pîr-i mugan mürşid, muğbece müriddir* (Onay, 1992: 387). Dîvânda kelimenin hem mürşid hem de yaşlı anlamına rastlarız. Genel olarak pîr-i mugan şekliyle çok kullanılır. Pîr-i muganın irşadı rehber olduğu için şair amacına ulaşır (G. 14/8). Pîr-i mugan yeminler ederek şarap içmeden mağfiret kapısının açılmadığını ifade eder. Dünyaya gelenin kendinden haberi yoktur; pîr-i mugan ayıkları meclisten dışarıya bırakmaz (G. 270/5). Zâhit, şarap düşkünlerini çok eleştirmemelidir çünkü pîr-i muganın kerameti birçoklarını yıkmıştır. Pîr-i mugan âşıkların hizmetteki eksikliklerini affeder (G. 275/6). Pîr-i muganın dergâhı şairin ümit yeridir; şair onun kölesi, o da şairin padişahıdır (Trcb. 1/VII-4).

*Hâk-i sâgar Cem ü Cemşid'dir ey pîr-i mugân
Haber et sâkiye kim tutmaya sâgar güstâh (G. 59/2)*

4.26. Pîr-i deyr:

Kilise piri, mürşid-i kâmil.
*Zevk noksânı bir âfettir baña ey pîr-i deyr
Koyma nâkış bir nice câm ile kıl kâmil beni (G. 292/7)*

4.27. Sâlik:

Bir yola giren o yolda giden, tarikatın âdâbını yerine getiren. *Sâlik, gerçek yokuşudur. Cezbeyle Allah'ın kudretini, hikmetini, sıfatlarını vs. anlayabilen odur* (Pala, 1989: 425). Aşk, hakikat yolunu aydınlatınca sâlik, aşkın gösterdiği yola gider. (G. 1/1)

*Acep nizâ'da gördüm çemen zarişlerin
Ta'accüp ile kamu sâlik-i tarik-i hatâ (K. 1/39)*

4.28. Şâkir:

Allah'a şükreden. Hâlınden memnuniyetini bildiren kişi.
*İşim kare gece tâ subh nâle vü feryad
Ne verseler aña şâkir ne kılsalar aña şâd (Müs. 2/III-3)*

4.29. Şeyh:

İhtiyar. Tasavvufta bir tekke veya zaviyede reislik edip müridleri bulunan kişi, pîr, mürşid. Arap kültüründeki kabile lideri anlamları ile Dîvân'da kullanılır. Tarikat lideri anlamı hissettirilir. *Şeyhden sonra gelen kişiye kethüda veya kâhya denirdi. Bunlar genellikle o sanatın en yaşlı kişileri olurdu* (Pala, 1989: 468).

Basra'da mekân tutan ve türlü karışıklıklara sebep olan Şeyh Al-i Kaş'am, şerriyle bir şeytandır (K. 15/Trcb.V-1). Osmanlı ordusunun Basra'yı fethetmesi ile beraber Basra şeyhinin bahtı saltanat tahtında uyur (K. 15/Trcb X-1). Şeyhler meyhaneden mescide yüz döndürürler, tarikatsızlar doğru yoldan azarlar (G. 79/3). Şair, bir rubaisinde şeyhi redif yaparak şaraba olan ilgisini ve bu ilginin sebebini açıklar.

*Mey şevki oluptur baña ey şeyh
Geldikçe bu şevk olur ziyâdet ey şeyh
Hoşdur baña mey saña ibâdet ey şeyh
Râyımla değil aşk ü irâdet ey şeyh (R. 16)*

4.30. Üstâd:

Şeyh, pîr, mürşit.

*Muhal-i akldır kim ola müjgâmî kimi hûnî
Eger üstâd elinden su yerine içse kan hançer (K. 4/13)*

5. Toplumsal Tipler**5.1. Âkil:**

Akıl taraftarları, akıyla hareket eden, aklın sesine uyan, aklın yolundan giden, akıllı kimse. Âkil, aşktan ve aşka esir rindin halinden anlamaz, sırdaş olamaz. *“Âşık olmak âkil kişinin kârı değildir. Âkil kendini ateşe atmaz, canının kıymetini bilir. Âkil akıyla hareket ettiği için ne belâ ve sıkıntıya yönelecek ne rüsvâlîği seçecektir”* (Zavotçu, 2012: 60).

*Deli dersem n'ola uşşâkına gül-çihreleriñ
Özünü göz göre odlara salar mı âkil (G. 176/7)*

5.2. Câhil:

Bilgisiz, eğitimsiz, cahil, nâ-dân. Bilmez, kaba terbiyesiz. Tasavvufta tarikata yabancı olan kişiler için kullanılır (Kt. 28/3). Dîvân şâiri ise rakîbi nâ-dânlıkla suçlar.

*Ehl-i kemâle câhil eğer kadr kılmasa
Ma'zûr tut melâmetin etmek revâ değil (Kt. 28/1)*

5.3. Düşman, Düşmen:

Düşman, insanın kötülüğünü isteyen ve zarar vermek için uğraşan kişi. Şeytan, nefis, münkir, kâfir. Sevgili bazen düşmanın bile yapmayacağı kötülüğü aşığa yapar (G. 163/1). Dostunu dinlemeyen aşık da düşmanın yapmayacağı kötülüğü kendine yapar (G. 12/2).

*Dostum âlem seniñ'çün ger olur düşmen baña
Gam değil zirâ yetersin dost ancak sen bana (G. 12/1)*

5.4. Gaddâr:

Acımasız, merhametsiz, başkalarına haksızlık eden, taş kalpli, insafsız davranan, kıyıcı, sevgili. Felek de zalim, gaddar olarak nitelenir.

*Sülûk-ı dil-keşi tayy-i tarik-i istikâmette
Muhaliif devrden kılmış peşîman çerh-i gaddârı (K. 18/18)*

5.5. Gâfil:

Gaflet içinde olan, gevşek davranan, ihmal eden, geleceğini düşünmeyen, tedbirsiz, dikkatsiz; bu dünyaya gelmenin ve yaşamının amacından habersiz, gerçeklerin ve ilâhî sırların farkında olmayan; âgâh ve ârifin zıt karakteri. Tasavvuf edebiyatında dünya güzelliklerine kapılıp görünen güzelliğin arkasındaki gerçek güzeli göremeyen ve görmek için hiçbir çaba içinde olmayan kimse.

Sevgilinin en önemli özelliklerinden biri gafil olmasıdır. Âşık, sevgili yolunda birçok belayla mücadele ederken, acılar çekerken sevgili bunlardan bî-haberdir ya da öyle görünür Sevgilinin dostlarına istiğna yapması âdetidir. Âşık, bu yüzden sevgiliye hâlini arz etme arayışındadır. Sevgiliye durumunu arz etmek ister fakat onu görünce aklı başından gider. Kendisi durumunu anlatamasa da, ciğer kanı onun çektiği acıları ve aşkı ortaya koyar. Hâlini sevgiliye anlatsa da onun inanıp inanmayacağı şüphelidir (G. 265/6). Ayrılık akşamını kıyamet sabahından ayırt eden gafilin kıyamette hesabı yoktur (G. 220/1).

Ey Fuzûlî şevkdeñ yakdñ teniñ rûz-i visâl

N'ettiñ ey gâfil gerekmez mi şeb-i hicrâne şem' (G. 144/7)

5.6. Garîb:

Gurbette olan, yabancı; kimsesiz, bî-çâre, zavallı. *Yurdundan uzak kalan; kendi cinsi arasında eşi ve benzeri bulunmayan, tek ve nâdir olan; müphem ve kapalı olan* (Zavotçu, 2013: 260). Tasavvuf anlayışında bu dünya bir gurbet yeri, insan da gurbete gönderilmiş bir gariptir. İnsanoğlunun gurbet hayatı ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'le başlar. İnsan bu dünyada kendini korumasız, âciz ve yalnız hisseder, rûh geçici olan bu misâfirhânedede asıl vatanın özlemi içindedir.

Dîvân şairi ise yalnızlık ve kimsesizliği en derinden hisseden kişidir. Bu gurbetin bağı yaralı ve gözü yaşlı, eşi benzeri olmayan garibidir (G. 34/7). Herhangi bir kişi ve varlığın yanısıra genellikle âşığın sıfatı olan sözcük, dîvân şiiir ve nesrinde bazen de açık istiâre ile âşık yerine kullanılır. Garîbi, gökteki yıldız misali yalnız ve kimsesiz olarak tanımlayan dîvân şairi kimseyi garîp görmek istemez ve garîplerin haline ağlar. Fuzûlî sevgiliye *ey gözümün nuru; bir sirme olan ayağının toprağının vereceği feyze yol bulamazsam beni ayıplama der ve garip kördür* diye bir sözü hatırlatır (G. 35/3).

Benim bunuñ kimi eyyâmında serasime

Esîr-i dâm-i belâ vü sitem garîb-i diyâr (K. 6/11)

5.7. Kâtil:

Katleden, adam öldüren kişi. Sözcük dîvân edebiyatında bir kişiyi öldüren başka bir kişinin, bazen de sevgilinin âşığını öldürmeye niyetli yan bakış (gamze) ve bakış oklarının (tır, peykân) sıfatı olur. Bu bağlamda sevgilinin kızarmış gözüne kâtil sıfatının yanısıra âşığın kanını dökmeye ve içmeye niyetlenmiş hûn-rîz, hûn-hâr ve cellâd sıfatları da yakıştırılır. Fuzûlî mecâzî bir güzelin elinde ölmek istiyor. Lâkin şâiri mecâzî bir güzelin kendisi öldüremez. Şâirin istediği hakikî ölümdür, yani Hakk'a kavuşmaktır. Bunu mecâzî güzel yapamaz (G. 177/7).

Âr katlımden saña ben teşne âb-i tîğîne

Öldürür hasret ger öldürmezseñ ey kâtil beni (G. 292/3)

5.8. Mihmân:

Konuk, misâfir. *Dîvân şîirinde genel anlamı yanında daha çok âşîğin gönül evine sevgilinin hayal veya gamunun misafir oluşuyla sözkonusu edilir* (Pala, 1989: 344). Şiirde farklı nesne, varlık ve kavramlar mihmân olarak tanımlanır ve ilk akla gelen cân ya da ruhtur. Bu dünyâda sürgün hayatı yaşayan ve geçici bir süre ikâmet ettiği dünyâ misâfirhânesinde sınava tâbi tutulan cân ya da rûh beden ve göğüs kafesinin mihmanıdır. Şâir, *dert ve belâyâ her ân benim canımı incitmeyin, ona güzel muamele edin* diyor. Çünkü can bir iki nefeslik süre size misafirdir, bir gün çıkıp gidecektir (G. 238/4).

*Hayâli gözdedir kirpiklerinî depretme ey merdüim
Edeb şartı değil mihmâna çekmek mîz-bân hançer (K. 4/10)*

5.9. Müfsîd:

Fesatlık eden, ara açan, karışıklık çıkaran ve bozgunculuk yapan.

*Hile için ilm ta'limin eden müfsîdlere
Katl-i âm için verir cellâda tiğ-i âb-dâr (Kt. 7/2)*

5.10. Nâ-dân:

Cahil, haddini bilmez. Hödük.

*Sorma zühhâda Fuzûlî reh ü resmin aşkîñ
Ne bilirler revîş-i ehl-i hured nâ-dânlar (G. 67/7)*

5.11. Sâkî:

Kadeh sunan, içki veren, içki dağıtan güzel. *Dîvân şîirinde bezm âleminin en önemli unsurlarından biridir. Meclise neşe ve canlılık verir. Ortada dolaşarak içki dağıtır. Şâirin gözünde sevgili sâkî sayılır yahut bizzat sâkî sevgilidir. Bazan sakî mutrib olarak da görev yapar. Bütün bu hallerde sâkî mutlaka güzelliğiyle dikkat çeker. Hatta âşık, içkiden değil sâkînin güzelliğinden sarhoş olmalıdır. Sâkîden içki dışında dilekte* (G. 216/1) *de bulunulabilir* (Pala, 1989: 421). Meselâ şair ondan vuslatı veya dudağımı sunmasımı isteyebilir (G. 203/6). O Hızır'a benzer ve bereket dağıtıp herkesin gönlünü yapar, hazırlar, içki sunar (G. 25/1), meclise neşe ve parlaklık verir (G. 24/6), şarkı söyler vs.

*Âkibet rîsvâ olup mey tek düşer el ağzına
Kim ki bir ser-mest sâkî lâ'l-i handânın sever (G. 83/6)*

5.12. Server:

Baş, başkan, reis, ulu. Sevgili.

*Serverâ yüz olmuş nevâl-i ni'metiñden behre-mend
Aferin ey şeh-r-yâr-i mülk-perver âferin (Kt. 33/7)*

5.13. Seyyâh:

Yolcu; gezici.

*Fehm kim seyyâh-ı iklim-i diyâr-ı derkdir
Vâdi-i idrâkini seyr etse ser-gerdân olur (K. 7/28)*

5.14. Yârân:

Dostlar, arkadaşlar, eş-dost grubu, sevenler (ahbâb).

*Gelmiş kebâb devre vü söyler ki ey kadeh
Hergiz tutar mı hizmet-i yârân eden karar (K. 37/10)*

5.15. Yoldaş:

Dost, arkadaş.

*Değilsin çoktan ey gerdûn cihân seyrinde yoldaşım
N'ola hâm olsa kaddim senden artuktur benim yaşım (G. 194/1)*

5.16. Zâlim:

Zulm eden, zulm etmeyi alışkanlık hâline getiren. Sevgili.

*Pâd-şâhum zulm edip âşık seni zâlim demiş
Hûb olanlardan yaman gelmez bu bühtandır saña (G. 21/6)*

*Câna yettim elem-i hecriñ ile ey zâlim
Rahm kıl cânıñ için var ise bir dermânıñ (G. 160/4)*

6. Grup Tipleri:**6.1. Ashâb:**

Arkadaşlar. Peygamber efendimizin en yakın dostları. İlk zamanlar yalnız bu anlamlarıyla kullanılan kelimenin anlamı sonradan çok genişlemiş ve peygamberimizin yüzünü bir kere gören kişilere dahi ashâb denilmiştir. Ashâb'ın adedinde bir kesinlik yoksa da peygamberimizin vefatları zamanında 424 bin civarında olduğu sanılmaktadır. Peygamberimiz ashâb hakkında, “*Ashâbımın her biri gökteki yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız selâmete kavuşursunuz*” buyurmuştur. Ashâb için “*Kirâm*” sıfatı kullanılır. Edebiyatımızda özellikle na'ılarda (K. 11/55) ashâbdan çokça bahsedilir (Pala, 1989: 47).

*Devri anuñ âl ü ashâbından almaz rûzgâr
Devr anuñdur devr ilen her nice kim devrân olur (K. 7/29)*

6.2. Ehil:

Sâhip, mâlik, mutasarrıf olan. Maharetli, kabiliyetli, becerikli. Bir yerde oturan (Devellioğlu, 1984: 249). Bir yerin, bir topluluğun halkından olanlar, oraya mensup bulunanlar, cemâat. Günümüzde yaptığı işe her yönüyle hâkim olan kişi anlamına gelen ehil Fuzûlî'nin Dîvânında birçok farklı tamlamalarla ve anlamlarla karşımıza çıkmaktadır. Ehil tamlamalarının bazıları bir grubu ya da bir insanı temsil ederken bazıları sıfat olarak kullanılmıştır.

Bu araştırmada Fuzûlî'nin eserlerinde kullandığı tüm tamlamalar yerine makale hacmi nedeniyle bir sınıfı ifade eden ya da bir tipi karşılayanlara kısa tanım ve beyit referanslarıyla yer verilmiştir.

Ehl-i âlem: Alem ehilleri, insanlar. Dünyada yaşayan insanlar (Kt. 33/9).

Ehl-i âşk: Kalbi Allah sevgisiyle dolu olan, âşık (G. 76/7; 166/7; 178/3; 303/7).

Ehl-i bekâ: Baki olan, aynı halde kalan, sürdüren, beka ehli (Kt. 42/9).

Ehl-i beyt: Hane halkı. Peygamberimizin ev halkına verilen ad. Kendisi, damadı Hz. Ali, kızı Fatma ve torunları Hasan ile Hüseyinden ibarettir. (K. 7/8; 26/9).

Ehl-i derd: Derd ehli, âşık (G. 65/5; 68/7).

Ehl-i devlet: Devletli, sevgili (G. 256/1).

Ehl-i dil: Neşeli, zevkli, hâl ehli, âşk ve şevk sahibi kimse (Cebecioğlu, 2014: 143). *Kemâl ehli, kemâl sahibi, ârif, irfân sahibi* (Onay; 1992: 139). Gönül adamı, gönül dilinden anlayan kimse, kalender. Uzun çalışma ve gayretlerden sonra zahiri geçip her şeyin aslı ve hakikatine ermiş veya bunları görebilme kudretine ulaşmış kimseler, yani, âşiklar zümresidir.

Bunlar görünüşe göre hareket etmezler, acı ve ızdırıp namına hiç bir engel tanımazlar. Hatta bu engellerle karşılaşmak, onlara tahammül etmek kendileri için normaldir. Hiç şikâyet etmezler, yardım istemezler. Az konuşur çok yaş dökerler. Daima niyazda bulunup herşeye tahammül ve kanaat ederler. *Ehl-i dil, her istediğini rahat ve serbestçe söyler, sözlerinden dolayı kınanmaz; fakat kendi derdini gizler* (Uludağ, 2012: 118). (G. 29/1; 145/2; 256/4).

Ehl-i dîn: Bir dini benimseyen ve dinin gereklerini yerine getiren insan (K. 8/7).

Ehl-i dünya: Dünya adamı, ahireti düşünmeyen insan (Kt. 27/1-2).

Ehl-i fakr: Fakirlik, yoksulluk ehli, fakir, yoksul (G. 229/6).

Ehl-i fenâ: Varlık âleminde ayrılmış beka âlemine ulaşan, Hakk'a kavuşan (Kt. 42/9).

Ehl-i fesâd: Fesat çıkaran, ortalığı karıştıran (Kt. 40/4).

Ehl-i garez: Hedef, gaye, meyil, istek ehli (Kt. 33/12).

Ehl-i Hak: Kendini Allah'a adanmış kimseler; doğruluk sâhipleri, îmâmî bütün, doğru kimseler. *"Cürcânî'ye göre; Kendilerini Rablerinin katındaki Hakk'a verenler ki bunu da hüccetler, burhanlarla yaparlar. Bunlar ehl-i sünnet ve'l cemaat'tir"* (Cebecioğlu, 2014: 143). Hakka ve hakikate vâsıl olan kimseler. Marifet sahipleri, ârifler, Allah adamı, hak erenler. Uludağ (2012: 118)'a göre; *H. Ali'nin Tanrı'nın görünüşü olduğuna inanan bî-şer mezhep.* (K. 40/19; 42/34; G. 5/4).

Ehl-i hakikat: Hakikat ehli (Kt. 30/1).

Ehl-i hâl: Hal ehli. Tarikatte, tasavvufta "hal ve cezbe" denilen muvakkat olarak kendinden geçme sırrına eren, Allah adamı, cezbeye tutulan, vecde gelen kimse. Hâlden anlayan, derdın, sıkıntının ve aşkın ne olduğunu bilen, gönül taraftarı. *Hakikat ehli, bildiğini inandığını tatbik eden, kendinden geçme sırrına eren kimseler. Bunlar, ilahî tecellilere mazhariyet şerefine ermişlerdir* (Cebecioğlu, 2014, 148). (K. 13/1; G. 135/2; 187/3; G. 248/1).

Ehl-i harâbât (Harabâtî): Harâbâta ait olan, müdâvim kimse anlamına gelir. Dilimizde ayyaş, şeref ve haysiyetini umursamayan mânâlarında kullanılır. *"Harâbât kelimesi süfînin maddi ve nefsi yönünü yıkmasından, kendisine dünyalık bir şey kalmamasından hareketle kullanılır olmuştur"* (Cebecioğlu, 2014: 143). Sevginin kırmızı şarabı andıran tatlı dudakları bir harâbâtîdir. Meyhânenin toprağı âşîğın gözüne sürme olur. Orada sırlar ortaya dökülür. Hayatın zorluklarını, gamlarını ve kederlerini unutturmak için meyhâne bir sığınaktır (Pala, 1989: 212). *Harâbâtî harabelerde oturan, viranelerde ömür tüketen münzevi iradesi dışında kendisinden marifet ve irfan zuhur eden kâmillerdir. Harâbat ehli, harap-türap olmuş anlamında kullanılır* (Uludağ, 2012; 158). (G. 84/6; Mrb. 2/I-IV).

Ehl-i hased: Kıskanç, kıskanan kişi (Kt. 33/12).

Ehl-i hata: Yanlış yapan, yanlış, Suçlu, günahkâr insan (Kt. 39/2).

Ehl-i hüner: Hünerli, sanattan anlayan kimseler (Kt. 27/2).

Ehl-i işret: İşret ehli. (G. 204/3).

Ehl-i kadr: Kadir, kıymet bilen kişi, değer, kıymet sahibi; âşık. (G. 209/2).

Ehl-i kemâl (Kâmil/Kemâl): Manevi olgunluğa erişmiş insanlar. (Bkz. Kâmil/kemâl) (K. 1/27; 37/32; G. 275/6; Kt. 28/1).

Ehl-i nazar: Görüş ehli, bakmasını bilen, gördüğünü anlayan insan (G. 253/4; 253/6).

Ehl-i riyâ: Özü sözü bir olmayan, iki yüzlü, riyâkâr (G. 167/6).

Ehl-i safâ: Safa adamı, keyif adamı (G. 157/9; Kt. 34/2).

Ehl-i salâh: Namuslu, doğru olan kimse. Dinine bağlı kişi (G. 301/3).

Ehl-i selâmet: Salim, emin, korku ve endişeden uzak olan kimse. Selamete çıkmış, kurtulmuş (G. 302/5).

Ehl-i tarîk: Bir yola, tarikata giren, şeyhe bağlanmış. *Bir tarikata mensup olan, derviş. Bu zümreye dahil olmak isteyen birinin "tâc u kabâ"dan geçip "pâkize ve mücerred" olması lâzımdır* (Çavuşoğlu, 2017: 56). (G. 276/1).

Ehl-i tuğyân: Allah'ın emirlerine aykırı davranan günahkârlar. Azgınlık ve taşkınlık yapanlar, zulüm ve küfürde çok ileri gidenler (Devellioğlu, 1984: 1338). (K. 32/24).

Ehl-i vefâ: Birine karşı sevgi ve bağlılığını sürdürenler. Vefalı (G. 157/7; 184/3).

Ehl-i vera': Dine bağlı, dindar; haramdan kaçınan (G. 131/3; 155/7; 244/7).

Ehl-i zevk: Zevk ehli, keyfine düşkün, zevk sahipleri. Tecellilerin hükmünün ruhtan, kalpten nefse ve hislere geçmesiyle, bundan zevk alan kimselere denir. *İlahî ilhama mazhar olma kabiliyetini kazananlar, mana zevkine ermiş ve bu zevki, ruhunun derinliklerinde duyabilen kimselerdir* (Çavuşoğlu, 2017: 57). (G. 187/2).

Fuzûlî Dîvânı'nda kullanılan diğer "ehl" tamlamaları şunlardır:

Ehl-i dehr, ehl-i hured, ehl-i azâb, ehl-i temkîn, ehl-i zamân, ehl-i deryâ, ehl-i yakîn, ehl-i zühd, ehl-i terk, ehl-i haşmet, ehl-i ırfân, ehl-i hurs, ehl-i dekâyık, ehl-i rûze, ehl-i ilm, ehl-i melâmet, ehl-i cefâ, ehl-i vücûd, ehl-i cünûn, ehl-i tecrîd, ehl-i mekr, ehl-i cehl, ehl-i ma'rîfet, ehl-i riyâzet, ehl-i kabûl, ehl-i cehennem, ehl-i gurur, ehl-i cem'iyet, ehl-i cihân, ehl-i sa'âdet, ehl-i îmân, ehl-i hûş, ehl-i tevbe, ehl-i fark, ehl-i du'â ehl-i hilâf, ehl-i rüzgâr, ehl-i fazl, ehl-i Fireng, ehl-i Cezâyir, ehl-i mülk, ehl-i hayr, ehl-i gınâ, ehl-i melahat, ehl-i hükm, ehl-i danış, ehl-i hüsn, ehl-i izz ü ihtîşâm, ehl-i kadr ü itîbâr, ehl-i Rum, ehl-i taklîd, ehl-i firâset, ehl-i idrâk, ehl-i karâr, ehl-i kurb, ehl-i rifat, ehl-i taleb...

6.3. Erbâb-ı vefâ:

Vefa sahipleri, Layık, becerikli olanlar.

Nâvek-i gamze diriğ eyleme âşıklardan

Kesme erbâb-ı vefâdan nazar-ı ihsânîñ (G. 160/2)

6.4. Sipâh:

Asker, leşker, nefer. Ordu. *Ben dert, mihnet mülkünün padişahıyım. Dert ve gam benim ordum ve askerimdir. Hudutsuz ordumdan, sayısız askerimden sakın*(G. 224/6)

Çehre vü hattıñ hayâli çeşmimi kulmuş makâm

Açmağa Bahreyn'i cem' olmuş sipâh-ı Rûm u Şâm (K. 14/1)

6.5. Ye'cüc:

Nuh Peygamberin evlatlarından Yâfes soyundan oldukları rivayet edilen iki kabile den ilkinin adı. Dîvân şiirinde bir kötülük ve şer sembolü olarak kullanılmıştır (Tökel, 2000: 317). Me'cüc ile birlikte, Nuh peygamberin oğlu olan Yâfes zürriyetinden iki kabilenin adıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen (Kehf 99, Enbiya 96) bu iki kabile tefsirlerde hayli değişik tanımlanmıştır. Ancak ortak noktaları dünyayı fesada verecekleri, kıyamete dek bütün insanlığa büyük birer afet oldukları ve kıyamete yakın zamanda, buldukları yerden çıkacaklarıdır. Bunlar kısa boylu, kulakları yerde sürünen çirkin yaratıklar olarak tasvir edilirler. Sözlere garip ve anlayışları kıt, geçip gittikleri her yerde her şeyi yer siler süpürürlermiş. Son asırlarda müfessirler bu kavimlerin Çinliler olduğundan bahsederler.

Penâh-i mülk ü milletsin sedâd-i hüsn-i tedbîrin

Adû Ye'cüc'ünüñ defne bir sedd-i Sikender'dir (K. 19/22)

II. Kişilikler

1. Dini Kişilikler

1.1. Çâr-yâr:

Dört büyük halifeye verilen isimdir. Hz. Peygamber sonrasında Medine İslam Devleti'nin yöneticisi olarak görev almış dört büyük sahabiyi ifade eder. Bunlar hilâfet sırasına göre; Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Fuzûlî Dîvâmı'nda iki beyitte "Çâr-yâr" ifadesi geçer. Bunlar haricinde Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a dair herhangi bir telmihe rastlanmaz. Beyitlerden ilki Kanuni'nin Bağdat'a girişi üzerine kendisine sunulmuş olan Bağdad Kasidesi'nde yer alır. Beyitte Bağdat'tan bahsedilirken "Çâr-yâr"a Hz. Ali'ye telmihte bulunulmak için değinilir: Burada hilafet hükmünün delili dürülmüş; "Çâr-yâr"ın mührünün hilafet kaldıran toprağı da buradadır. Dört halifenin sonuncusu Hz. Ali olduğu için, Bağdat'ın övgüsünde asıl değinilen de Hz. Ali'dir.

Bunda olmuş huccet-i hükm-i hilâfet muntavî

Bundadır hâk-i hilâfet-hîz-i hatm-i Çâr-yâr (K. 11/7)

Diğer beyit, kime yazıldığı anlaşılamayan, tamamı 18 beyit olan ve yarım kalmış izlenimi veren bir kasidenin son beyitidir. Bu beyitte memduhun yüzünün peygamber nurunun mahali olduğu; olgun tabiatının da "Çâr-yâr"ın sığınağı olduğu ifade edilir. Her iki beyitte de dört halifeden ilk üçü ile ilgili herhangi bir ifadeye rastlanmaz.

Safha-i mihr-i ruhuñdur mevzî-i nûr-i Nebi

Çâr tab'-ı kâmilîñ me'vâ-yı mihr-i Çâr-yâr (K. 41/18)

1.1.1. Hz. Ali:

Ali b. Ebî Tâlib (K. 26/18). Dört büyük halifenin sonuncusu, Hz. Muhammed'in amcazadesi ve damadıdır. Soyu anne baba tarafından Peygamber soyuyla birleşir. İslâm dinini kabul eden ilk dört kişiden biridir. 8-10 yaşlarında İslâm'ı kabul ettiği ve yüzünü hiç puta döndürmediği için "kerremallahu veche" diye tazim edilir. *Künyesi Ebü'l-Hasan (Hasan'ın babası), Ebu Turâb (Toprağın babası) ve Murtaza (seçilmiş, gözde) olarak bilinir. Lakabı Esedu'llah (Allah'ın aslanı), el Gâlib (üstün gelen) ve Haydar (aslan)'dır (Doğruel, 2019: 170).*

Hayattayken cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Hz. Peygamber'in kızı Fatma'dan Hasan, Hüseyin ve Zeynep adlı üç çocuğu olmuştur. Peygamber soyu onda devam eder. Asr-ı saadetin en çalkantılı döneminde İslâm ümmetine liderlik yapan Hz. Ali, döneminin bütün olumsuz şartlarına rağmen ümmeti birlikte tutma, İslâm bayraktarlığını sürdürme konusunda çaba harcamıştır. Ancak o da kendisinden önceki diğer iki halife gibi şehit edilmiştir. M. 661'de vefat eden Hz. Ali'nin hilâfeti 5 yıl sürmüştür (Pala; 1989: 31).

Arslan, Hz. Ali için kullanılır ve "Kerrâr" sıfatıyla birlikte "Haydar-ı kerrar (döne döne hamle yapan aslan)" (K. 17/29), şeklinde kullanılır. Bu lakap ona annesi tarafından verilmiştir. İlmî birikimi açısından sahabenin önde gelenlerindedir. Bilgili, yiğit ve cesur bir kişiliğe sahiptir. Onun, edebiyatımızda gerek kahramanlık ve gerekse velilik ve imamlık yönleriyle birçok teşbihlere konu edildiğini görürüz. Şâirler övecekleri kişileri değişik özellikleriyle Hz. Ali'ye benzetirler. Eğer memduhun adı da Ali ise beyitler, telmih, tevriye, teşbih, tenasüp vs. sanatlarla donatılır.

Ali, edebiyatımızda çok sayıda unvan, lâkap ve vasıflarla anılır. Bunlar şöylece tasnif edilebilir. *Arslan*; *Haydar* (K. 8/28), *Haydar-ı Kerrar* (K. 17/29), *Allah'ın arslanı*; *Esedullah*, *Şir-i Yazdan*, *Şir-i Huda*, *Gazanfer-i Bari*; *Ebu Türab*, *İmam-ı evliya*, *Emirül-müminin* (K. 26/28), *Murtaza* (K. 7/11; 26/29), *Aliyyülmurtaza* (K. 8/14), *Ebul-Hasan-Bü'l-Hasen*; *El-galib (üstün gelen)*. Bektaşî ve benzeri tarikat mensupları arasında yaygın olarak kullanılan bazı vasıfları şunlardır: *Kevser dağıtan (saki-i kevser)*, *Pir-i Yazdan*, *Şah-ı velayet*, *Şah-ı merdan* (K. 7/10; 26/17), *Şah-ı Necef* (K. 6/19), *Şâh-ı Zülfikar* (K. 11/8) *Sultan-ı Necef*, *Şahne-i Necef*, *Dürr-i Necef*, *padişah-ı Necef*, *Sahib-i Necef* (Akkuş, 2000: 10-11). Memduh, Hz. Ali'nin pençesini ziyaret etmiştir; kölenin efendisini yeni gördüğünde onun elini öpmesi kölelik kanunudur (K. 26/10).

*Dem uram evsâf-i evlâd-i Ali'den kim müdâm
Mâdih-i Âli-i Ali müstevcib-i gufrân olur* (K. 7/33)

1.2. On İki İmam:

Bazı tasavvuf yollarında Hz. Peygamber'e vâris olduğu kabul edilen kişilerdir. Bu zevât-ı kiramanın hepsi peygamber neslindedir. İsimleri kronolojik olarak şöyledir: *Hz. Ali*, *Hz. Hasan*, *Hz. Hüseyin*, *Ali Zeynelâbidîn*, *Muhammed Bâkır*, *Ca'fer-i Sâdık*, *Musâ Kâzım*, *Ali Rızâ*, *Muhammed Takyüddîn*, *Ali Nakî*, *Hasan-ı Askerî*, *Mehdî* (Cebecioglu, 2014: 381). Dîvân'ın kasideler bölümünde on iki imâmın isimlerine yer verilir. Dîvânda Hz. Ali için 2, Hz. Ali ve on iki imâm için de 1 kaside yer almaktadır. On iki imamı ve adlarının geçtiği beyitleri alfabetik sırayla görelim:

1.2.1. Ali: (Bkz. Çâr-yâr, Hz. Ali).

1.2.2. Ali Mûsi Rızâ (Ali er-Rızâ):

İsnâaşeriyye'ye göre onikinci imamın sekizincisi. Büyük bir ihtimalle 153'te Medine'de doğdu. Kendisine Sâbir, Razî, Vefî ve Rızâ gibi çeşitli lakaplar verilmiş olup bunlar içinde en meşhur olanı, Halife Me'mun tarafından verilen er-Rızâ'dır. Halife bu lakabı ona ilim, ibadet, zühd ve takva gibi üstün meziyetleri dolayısıyla vermiştir (Doğruel, 2019: 187). İbrahim Han'ın övgüsü için yazılan kasidede Meşhed'in güneşi olarak göndermede bulunulmuştur Orada şehit olmuş ve oraya defnedilmiştir. Dîvândaki "Elifname"de ise dinin şâhu olarak anılır. Semen, Hak sırlarını keşfetmek için gümüş yapraklar açmıştır; sanki ilim içinde dinin şâhu olan Rıza ona ders vermiştir.

*Keşfetmeğe esrâr-i Hak açmış semen sîmin varak
Vermiş âña gûya sabâk ilm içre şâh-i dîn Rızâ* (K. 8/22)

1.2.3. Askerî (Hasan Askerî):

232 Yılında Medine'de dünyaya geldi. Abbasî Halifesi tarafından yeni hilâfet merkezi Sâmerrâ'ya götürüldü. Askerî Sâmerrâ'da ikamete mecbur edilen ve hayatı boyunca buradan ayrılmasına izin verilmeyen Hasan b. Ali bu sebeple Askerî nisbesiyle anılmıştır. Kendisine ayrıca Samit, Zeki, Nakl, Refik, Hadi ve Halis gibi lakaplar verilmiştir. Hasan el-Askerî 260 yılı rebülevvel ayının başlarında hastalandı ve vefat etti. Bazı İmâmî rivayetlere göre Halife Mu'temid-Alellah'ın evine gönderdiği tabipler tarafından zehirlenerek öldürülmüştür (Doğruel, 2019: 189). Biri İbrahim Han için yazılan kasidede Takî ve Mehdî ile birlikte, diğeri "Elifname"de olmak üzere iki yerde ismi zikredilir. Nesrinin açık defteri hakikatlerin mazharı olmuş; zekâ sahipleri de ondan Askerî'nin sıfatını anlamışlardır.

*Nesriniñ açık defteri olmuş hakâyik mazheri
Andan sıfât-i Askeri fehm etmiş erbâb-i zekâ (K. 8/25)*

*Takîyy ü Askeriyy ü Mehdi'ye Ensâr gönderdiñ
Ki âlâyışli kâfir leşkerinden saklaya anı (K. 26/15)*

1.2.4. Cafer-i Sadık:

80 (699) veya 83 (702) yılında Medine'de doğdu. Babası İsnâaşeriyye'nin beşinci imamı Muhammed el Bâkır, annesi Hz. Ebû Bekir'in torunu olan Kâsım b. Muhammed'in kızı Ümmü Ferve'dir. Böylece Ca'fer es-Sâdık'ın soyu baba tarafından Hz. Ali'ye, anne tarafından da Hz. Ebu Bekir'e ulaşmaktadır. Hadis, tefsir, fıkıh, akaid, cedel, lugat ve tarih gibi alanlarda yoğun bir faaliyetin görüldüğü, değişik fikir ve görüşlerin firkalaşmayı meydana getirmeye başladığı II. (VIII.) yüzyılda İslâmî konulardaki düşüncelerini daha toplayıcı bir tarzda ortaya koyan Ca'fer es-Sâdık, bununla birlikte sapık firkalarla mücadele etmekten de geri durmamıştır. Bu sebeple çağdaşlarının takdirini kazanmış, ancak çeşitli zümreler onun farklı meziyetlerini ön plana çıkarmışlardır (Doğruel, 2019: 210). Dîvân'daki "Elifname"nin bir beytinde adı zikredilir. Şakayık Hakk'ın feyzini arzulamış ve kırmızı yüzlü olarak çıkmış; Hakk'ın emriyle Sadık'ı önder kılmıştır.

*Feyz-i Hâk etmiş arzu çıkmış şekâyik sürh-rû
Kılmış bî-emr-i Hak gülü Sâdık'ı kalmış pîş-vâ (K. 8/20)*

1.2.5. Hz. Hasan:

İslam halifelerinin beşincisi, on iki imamın da ikincisidir. Hz. Ali'nin büyük oğlu, İslâm peygamberi Hz. Muhammed'in sevgili torunudur. Hicretin üçüncü yılında Medine'de doğdu. Cennetle müjdelenmiştir. Dedesi Hz. Muhammed onun için cennet gençlerinin seyyidi demiştir. Çocuklarına ve soyuna Şerif denilir. Lakabı Müctebâ (seçilmiş)'dir. *Na'tların sonunda dört halife ile birlikte, Kerbelâ mersiyelerinde ise kardeşi Hüseyin ile birlikte anılır.* (Zavotçu, 2012: 327). Kaynaklarda Mücteba, Takî Zeki, Sibt, lakaplarıyla tanınan Hasan, dedesine benzetilmiştir. *Sabrı ve cömertliği ile tanınmıştır. Peygamber tarafından, cennet ehli gençlerin efendisi sıfatıyla tavsif edilmiştir* (Akkuş, 2000: 65). Hz. Hasan, Dîvânda güzel huyu, yaradılışı bağlamında zikredilir. On iki imâm için yazılan kasidede Hz. Hasan reyhanla birlikte zikredilir.

*Turfa reyâhin ser-be-ser kesb etti itr-i müşg-ter
Hulk-ı Hasen'den bir eser gül-zâre göstergeç sabâ (K. 8/16)*

1.2.6. Hz. Hüseyin:

Hz. Ali'nin oğlu ve peygamber efendimizin torunudur. On iki imamın üçüncüsü olarak bilinir. Ehl-i beytin beşincisidir. 683 Muharreminin onuncu günü Kerbelâ'da şehit edildi. *Şî-Alevî edebiyatlarında Hüseyin'e özel bir yer ayrılmış, hakkında manzum ve mensur Maktel-i Hüseyin'ler yazılmıştır* (Pala, 1989: 240). *Dîvân şiirinde Hüseyin en çok ağabeyi Hasan ve oğlu Zeynelabidin'le birlikte anılmıştır* (Akkuş, 2000: 81). *Kerbelâ şehidi olduğu için "Şehid (Şah-ı şehid, Şah-ı Kerbela)" lakabıyla anılır* (Zavotçu, 2013: 357). Fuzûlî Dîvânı'ndaki "Bağdat Kasidesi"nde, Bağdat'ın üstünlükleri sayılırken Kerbela şehidinin Hak sırrını burada açığa çıkardığı ifade edilir. İbrahim Han'ın askerleri ile birlikte Kerbela çölüne gelmesini şair, Kerbela şâhının kanını istemesinin yakın olduğu şeklinde yorumlar. Lale, kanlı kefen gösterip tenini yüz parça eder ve çemen tarafına yönelip şehidlerin şâhı için matem tutar.

*Zâhir kılar hûnin kefen lâle kılar yüz pâre ten
Tutar dönüp târ-i çemen Şâh-ı Şehîd için azâ (K. 8/17)*

*Bunda kılmış sırr-ı Hak zâhir şehid-i Kerbelâ
Bundadır tahkîk-i sidk ü kizb için dârü'l-'ıyâr (K. 11/9)*

1.2.7. Kâzım (Musa el Kâzım)

Musa el-Kâzım, Medine yakınlarındaki Ebvâ'da doğdu. Annesi Hamîde (Humeyde) bint Sâid el-Berberiyye'dir. Hayatının çocukluk dönemini Medine'de babası Ca'fer es-Sâdik'ın yanında geçirdi. Babasının vefatı üzerine imamet konusunda ortaya çıkan farklı görüşlerden kendi imameti dışındaki iddiaları reddetmiştir (Doğruel, 2019: 195). Fuzûlî Dîvânı'nda biri İbrahim Han kasidesinde diğeri Elifname'de olmak üzere iki yerde ismi zikredilir. Lacivert felek öfke ile yasemini sarartsa gamlanmaya gerek yoktur çünkü Kazım, dert ehli gördüğünde ona deva eyler. Memduh, Cevad ve Kazım'ın Bağdat'ın attarı olduğunu bilmiş; onlara yüz vurup derdine derman bulmuştur.

*Kahr ile çerh-i lâciverd ger yasemîni kalsa zerd
Ne gam çü görgeç ehli derd eyler aña Kâzım devâ (K. 8/21)*

*Cevad ü Kazım'ın attar-ı Bağdad olduğun bildiñ
Yüz urduñ tapdiñ ol attardan her derde dermânı (K. 26/14)*

1.2.8. Mehdi (Muhammed b. Hasan el Mehdi / Mehdi el Muntazar)

Hidayete eren, doğru yolu bulan. Kıyametin kopmasına yakın ilahî kanunları yeniden tesis edecek ve bir müddet saltanat sürecektir. İsmi, soyu, doğum yeri, kimliği, hilyesi vs. hakkında birbirini tutmayan rivâyetler vardır. Birçok kişi ve şahsiyetleri için makam veya ünvan olarak kullanılır. En kuvvetli inanişâ göre Mehdi henüz 14. kat gökte bulunan Hz. İsa'dır. Hz. İsa oradan Şam taraflarına inecek ve elinde bir asâ ile batıya doğru ilerleyerek, halkı hidayete ulaştıracak ve Deccâl'in şerrinden kurtaracaktır. Bu dönemde Hz. İsa İslâm hükümleriyle amel edecektir (Pala, 1989: 328).

Doğruel (2019, s. 196); sünnî kaynaklarında nakledilen mehdi rivayetlerinin kırtan fazla olduğunu Süyûtî'den aktarır. İsnâaşeriyye Şîası'na ait kaynaklarda bunlara 200'ü aşkın rivayet eklenir. Bu rivayetlerde daha çok mehdi'nin on ikinci imam Muhammed b. Hasan olduğu iddia edilir. Ona Mehdi el-Muntazar da denilir. Dîvân'da ilki İbrahim Han için yazılan kasidede Takî ve Askerî ile birlikte (K. 26/15), diğeri Elifname'de (K. 8/26) ve sonuncusu Bağdat Valisi Ayas Paşa medhiyesinde olmak üzere 3 yerde ismi zikredilir.

*Geldi ol Mehdi ki salmıştı zamân-ı gaybeti
İkd-i nazm-i kişver-i İslâma bîm-i inhilâl (K. 13/3)*

1.2.9. Muhammed Bakır:

676 veya 677 tarihinde Medine'de doğdu. Babası Kerbelâ Vak'asından sağ kurtulan Ali b. Hüseyin Zeynelabidin, annesi Fâtıma bint Hasan'dır. Baba tarafından Hz. Hüseyin'in, anne tarafından Hz. Hasan'ın torunudur. Bakır lakabı, "bakırü'l-ilm" tamlamasının kısaltılmış şekli olarak "ilmi yarıp derinliklerine ulaşan, geniş ilim sahibi" anlamına gelir. Zaman zaman Şâkir, Emîn, Hâdi ve Şebîh lakaplarıyla da anılmıştır. Sonuncu lakap onun Hz. Peygamber'e benzemesinden dolayı verilmiştir. Medine'deki ilk fıkıh âlimlerinden biridir. Şii rivayetlerinde Muhammed el-Bakır, Şii-dinî ve hukukî öğretilerin başlatıcısı ve daha sonra oğlu Ca'fer'le birlikte imamiyye şîası'nın kurucusu olarak gösterilir (Doğruel, 2019: 197). Dîvân'daki

Elifname’de bir beyitte zikredilir. Gül bahçesindeki sebzeler bir zikir halkası kurmuş ve onun övgüsünü yapıyorlar gibi bir sahne içinde adı geçer. Sebze gül bahçesinde gamı ortadan kaldırmak için saf çekmiş; Bakır’ın övgüsünde aşk bulmuş övgünün tekrarını kılar.

*Gam defî için her taraf gülşende çekmiş sebze sâf
Bakır senâsında segâf bulmuş kılar vird-i senâ (K. 8/19)*

1.2.10. Nakî (Ali el-Hâdî)

Medine'nin Sureyyâ köyünde 214 (829) yılında doğdu. Babası Muhammed Cevâd et-Takî, annesi Semâne veya Sûsen adında Mağribli bir câriyedir. Künyesi Ebü'l-Hasan, en meşhur lakapları Hâdî ve Nakî'dir. Bunlardan başka Nasih, Fettah, Emin, Murtaza lakaplarıyla da anılır. Samerrâ'da altı yıl birlikte yaşadığı babası ölünce yaşının küçüklüğüne rağmen İsnâaşeriyye Şîası tarafından imam kabul edildi. (Doğruel, 2019: 198). Âlim, müttaki, cömert ve zâhid bir kişi olan Ali el-Hâdî'ye Şii rivayetlerde, çok sayıda yabancı dil bilmesi, beklenmedik fırtınaları ve bazı insanların vefatını önceden haber vermesi, avucuna aldığı taş parçalarının altına dönüşmesi gibi kerametler atfedilir. Nakî, Dîvândaki Elifnâme’de geçer. Susenin dili meddah gibi övgülerin nakledicisi olmuş; methinin kabul edicisi de deniz gibi ihsan sahibi olan Naki olmuştur.

*Meddâh tek sûsen dili olmuş medâyih nâkili
Medhiniñ olmuş kâ'ili Sultân Nakıyy-i bahr- 'atâ (K. 8/24)*

1.2.11. Takî (Muhammed Cevâd bin Ali):

Muhammed Cevâd On iki imâmın dokuzuncusu, tanınmış büyük velîlerden. Takî lakâbı ile meşhûrdur. Medîne’de doğdu. Bağdât'ta vefât etti. Muhammed Cevâd hazretleri, Resûlullah efendimizin torunu olup, Hz. Ali ile Hz. Fâtıma'nın evlâdlarındandır. Hz. Hüseyin'in torunlarından olduğu için “Seyyid”dir. Muhammed Cevâd daha küçük yaşta, büyük ve derin bir âlim olmuştur. İmâmlığı on altı sene iki ay on dört gündür. Halîfe Me'mûn, kızı Ümmü Fadl'ı Muhammed Cevâd ile evlendirmiş, Medîne'ye göndermiştir. Ali Nakî ve Mûsâ isminde iki oğlu, Fâtıma ve Emmâme isminde iki de kızı vardı. Muhammed Cevâd'ın menkıbeleri ve kerâmetleri çoktur. Dîvânda ikisi İbrahim Han için yazılan kasidede olmak üzere üç yerde ismi zikredilir. Bir beyitte Musâ Kâzım ile birlikte anılır (K. 26/14). Diğerinde menduhun Takî, Askerî ve Mehdi'ye, kâfir askerlerinden korumak için, yardım gönderdiği ifade edilir (K. 26/15). Zambak, oyuncak gibi gül bahçesine parlaklık vermiş; Takî'nin dostu olmuş ondan neşe bulmuştur.

*Lû'bet-sıfat gör zambakı gül-zâre vermiş revnâki
Olmuş hevâ-hâh-i Tâki kesb eylemiş andan safâ (K. 8/23)*

1.2.12. Zeynel Abidin:

659 yılında Medine’de doğduğu rivayet edilir. Babası Hz. Hüseyin; annesi Şehbânû'dur. Ebü Muhammed ve Ebu'l-Hüseyin künyeleriyle de anılmakla birlikte daha çok Zeynelâbidîn lakabıyla tanınmıştır. Zühd ve takvâda ümmetin önde gelenlerinden büyük bir tâbî idi. Dîvân'da Elifname’de bir beyitte ismi geçmektedir. Bu beyitte Zeynel Abidin çok ibadet etmesi bakımından zikredilir. Menekşenin, abid gibi gam çekmekten boyu bükülmüştür; sanki o temiz yaratılışlı Zeynel Abidin'i örnek almıştır.

*Âbid-sıfat çekmekte gam olmuş beneşşe kaddi hâm
Güyâ kılar ol pâk hem Zeyne'l-'ibâd'a iktidâ (K. 8/18)*

1.3. Peygamberler:

Fuzûlî Dîvânı'nda 12 peygamberin ismi zikredilmektedir. Bu peygamberler şunlardır: Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. İlyas, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Zekerîya, Hz. İsa ve Hz. Muhammed. Bunların dışında peygamber olup olmadıkları bilinmeyen Hızır ve Lokman'ın da ismi de Dîvân'da yer almaktadır. Peygamberlerin isimleri, mucizeleri ve nitelikleri doğrudan zikredilen peygamberle ilgili bir konuyu anlatmak için ele alınmaz. Amaç anlatılmak istenen duyguyu güçlendirmektir. Bu bazen memduhun övgüsü, bazen sevgili, bazen de aşk ve derdin yoğunluğunu ifade için yapılır. Şair, telmih sanatıyla söylediklerini daha etkili hale getirir.

1.3.1. Hz. Âdem:

Dünyâda ilk yaratılan adam, ilk peygamberdir. İslâmî kaynaklarda insanlığın atası olması sebebiyle Ebu'l-beşer (İnsanlığın babası), Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın seçkin kıldığı kişiler arasında sayılmış olduğundan Safiyyullah (seçkin kul) unvanlarıyla da anılmaktadır. Rivayetlere ve mukaddes kitapların beyanına göre Cenâb-ı Allah, Âdem'i topraktan, eşi Havvâ'yı, Âdem'in kürek kemiğinden yarattı. Melekler gibi hayat geçirmelerini, ibadet etmelerini ve yalnız yasak meyveden yememelerini emretti. Hatta Âdem'in zatını tebçil için bütün meleklerle, Âdem'e secde etmelerini ferman buyurdu. Yalnız meleklerin hocası bulunan şeytan -ki adı Azâzil'dir- Âdem'in topraktan, kendisinin ateşten yaratıldığını, ateşin ulvî, toprağın süflî olduğunu söyleyerek secde etmedi ve âsî oldu (Onay, 1992: 15). Âdem önce sevgilinin diyârını verip cenneti almış. Fakat sonra melekler onu kınayınca pişman olmuştur (G. 136/6). Cennetin kevseri onun hükmü altındadır; bu yüzden bunca nesli içinden Âdem ona misafir olur (K. 7/20).

*Hisâb-ı rızkını kılmış temâmi-i beşeriñ
Henüz Âdem'e peyvend kılmadın Havvâ (K. 1/60)*

*Feth kıldıñ ol yeri kim devr-i Âdem'den beri
Kılmamıştı sâhibinden gayre hergîz intikâl (K. 13/16)*

1.3.2. Hz. Davûd:

Yehûda kabilesi ile İsrailoğullarının peygamberi. Peygamberlikle sultanlığı şahsında toplamıştı. Kudüs'ü fethedip ilk defa baş şehir yapan odur. Dört semavî kitaptan biri olan Zebûr ona indirilmiştir. Hz. Dâvûd sesinin güzelliği ile de meşhurdur. Edebiyatta çok zaman güzel ses ve bazan da Zebûr ile birlikte anılan Hz. Dâvûd, aynı zamanda demiri yumuşatma mucizesine sahipmiş. Eliyle demir plakaları zırh yaparak geçinir ve devlet hâzinesinden yemezmiş. 70 yaşındayken 40 yıllık sultan olarak vefat edince yerine yine sultan ve peygamber olan oğlu Hz. Süleyman geçmiştir. Dîvân'da, Hz. Davud'a bir beyitte güzel sesi dolayısı ile telmihte bulunulmuştur.

*Mu'cizi bir gülşen-i pâkizedir kim istese
Andelib ol gülşene Dâvûd-ı hoş-elhân olur (K. 7/23)*

1.3.3. Hızır:

Hz. Mûsâ döneminde yaşadığı söylenen, Peygamber veya veli olduğu konusu ihtilafli olan bu zat, Allah tarafından kendisine ilahi bilgi ve hikmet öğretildiği belirtilen bir kişidir. Mutasavvıflar onu gizli ilimleri bilen bir veli kişi olarak ön plana çıkarırlar. (İspir, 2017: 25). Hazret-i Peygamber vahy-i ilâhîyi bildirince kâinata hayat veriyor. Ab-ı Hayat Hızır'ın

kalemine zulmetten mürekkep dökse, bu dudakları, Hızır yine yazamaz. Dudak insanı bekabillâha götürdüğü için Ab-1 Hayat'tır (G. 40/2). İnsanı kıyamete kadar yaşatır. Dudak, küçüklüğü ve yokluğu bakımından fenâfillâh ile tefsir edilir. Aynı zamanda insana hayat verdiği için Âb-1 Hayât ve Hazret-i İsa'ya teşbih edilir. Dudağın Âb-1 Hayât, Hızır ve Mesihâ vasıflan bir arada zikr edilir (G. 170/3). Şâir hattın altındaki vahdeti idrak eder ve Hızır'a dahi Âb-1 Hayat, fenâfillâh yolunu gösterebilecek bir olgunluğa erişir. Hat, dudağın çevresinde bitince dudağın, Âb-1 Hayat'ın yeri belli oluyor. Şâir bunu anlayıp Hızır'a yol gösteriyor (G. 231/7).

*Ol şeh-en-şâh ki feyzinden umar kâm müdâm
Bezmi-vahdette eğer Hızır ü eğer İsadır (K. 38/10)*

1.3.4. Hz. İbrâhîm (Halîl, Halilullah):

Arapların ve İsrailoğullarının kendinden sonraki nebilerin ve İslam Peygamberinin atası kabul edilen büyük peygamberlerdendir. *Halil, Halilullah ve Halilü'r-rahman olarak da anılır* (Akkuş, 2000: 83). Dîvân'da kendisine vahiy gönderilmesi, Allah'a dost olması; atıldığı ateşin gül bahçesine dönüştürülmesi ateşe atılması ve o ateşin bir gül bahçesine dönmesi (K. 41/12), Hz. İsmail'i kurban etmesi (K. 26/20) ve cömertliği ile yer alır.

*Âb-1 deryâ üzre geh İlyâs veş seyrân eder
Gâh eyler mesken İbrâhim tek âzer sabâ (K. 5/13)*

1.3.4.1. Halîl (Bkz. İbrahim):

Dost demektir ve İbrahim peygamberin lakabıdır. Bu peygambere Halilullah yani Allah dostu derler (Trcb. 2/III-3). İbrahim Peygamber ateşe atıldığı zaman Cebra'il onu havada tuttu ve dileğini sordu. O da "Ben Allah'ın kuluyum, hacetim onadır, sana değil: Allah ne dilerse yapsın" dedi. Allah da onu dost edindi ve adı Halilullah oldu.

*Reh-rev-i irfâna bestir sâğâr ü sâki delîl
Kim meh ü hur-şiddeden tapmış temennâsın Halîl (G. 178/1)*

*Cihâm reşk-i gül-zâr-ı Halîl eden bahâr irmiş
Bu feyz-i adl-i İbrâhim Han-i pâk-sîrettir (Trcb. 2/II-4)*

1.3.5. Hz. İlyâs:

İsrailoğullarına gönderilmiştir. Kavmi, Ba'l adındaki puta tapan İlyas Peygamber, onları Allah'a ibadete çağırırsa da yüz döndürdüler. Allah da onların memleketinden bereketi kaldırdı. Yağmur yağmaz oldu. Açlıktan leşleri yemeğe başladılar. Sonunda İlyas'ı arayıp buldular ve sözüne uydular ama yine azdılar. O zaman İlyas Peygamber o memleketi terk etti, yerine Elyasa geçti. İlyas Peygamber bir ara çok sıkıntıya uğradı. Kırlarda, mağaralarda yaşadı. Allah ona bir şehre gitmesini, orda ne görürse korkmadan binmesini söyledi. İlyas orada ateşten bir ata bindi ve gözden kayboldu. Allah onu M. Ö. 880 yılında böylece göğe çekti. Hızır ile görüştikleri ve her yıl onunla buluşup hacca gittiklerine dair bir rivayet vardır. İlyas karada sıkıntıya düşenlere yardım etmiş. Kıyamete dek yaşayacakmış. Hızır ile İlyas'ın buluştuğu gün Hızır-İlyas'tan bozma olarak bugün Hıdırellez denilmektedir (Pala, 1989: 231). Dîvân'da, Hz. İlyas, bir beyitte suyun üzerinde yürümesi ile zikredilir. Efsaneye göre Hızır ve İlyas birlikte ölümsüzlük suyunu bulmuştur. Hızır karada İlyas ise denizde ihtiyacı olanlara yardım ederek ebedi hayat yaşayacaklardır. Bu efsane Hz.

İlyas'ın kıssasından farklıdır. Bu sebeple bahsedilen İlyas'ın peygamber mi olduğu yoksa bir veli mi olduğu net değildir.

*Âb-ı deryâ üzre geh İlyâs veş seyrân eder
Gâh eyler mesken İbrâhim tek âzer sabâ (K. 5/13)*

1.3.6. Hz. İsa (Mesih, Mesihâ):

İsrâiloğullarının son peygamberidir. Dört büyük ilahi kitaptan İncil, Hz. İsa'ya gönderilmiştir. Doğum tarihi miladi takvimin başlangıcıdır. Hz. İsa, Filistin'de Nasır'da doğdu. *Cebrail'in Meryem'e ruh üflemesiyle babasız olarak dünyaya gelmiştir* (Akkuş, 2000: 94). Hz. İsa daha çok "Mesih" (G. 281/2) lâkabıyla bilinir (Pala, 1989: 258). Şiirlerde çok defa bir hayat emaresiyle birlikte anılır (G. 170/3). Hz. İsa, Mesih sıfatıyla birlikte Dîvânda Hz. Muhammed'den sonra en çok zikredilen peygamberdir. Ağırlıklı olarak ölüleri diriltme mucizesi ele alınır. Memduh, sevgili, bahar, mevsim, rüzgâr, şarap gibi unsurlar hayat verme bakımından türlü yönlerden Hz. İsa'ya benzetilir (K. 16/5). Hz. İsa'nın göğe yükselmesi Dîvânda ele alınan bir diğer husustur. Hz. Meryem de hiçbir beşerin eli değmeden Hz. İsa'ya hamile kalması (K. 24/5) yönünden Dîvânda işlenir.

*Gerd-i râhım azm-i gerdûn etti kim bu kadr ile
Şöhre-i âlem hemîn İsi-i Meryem olmasın (G. 235/3)*

1.3.7. Hz. İsmâ'il (Zebîhullah):

İbrahim peygamberin ve Hacer'in oğludur. Kurban edilme olayı ile birlikte anılır. Annesi Hacer ile birlikte Arabistan'a yerleşmiştir (İspir, 2017: 28). Edebiyatta daha çok *Ka'be, kurban ve zezem dolayısıyla telmih yapılarak anılır* (Pala, 1989: 262). Fuzûlî Dîvânı'nda bir beyitte kurban kavramı ile birlikte ele alınır. Hz. İsmail'in, Hz. İbrahim'in oğlu olduğuna ve Allah yolunda boğazının kesilmesine razı olarak bıçağın altına yatmışken Allah tarafından bir koç ihсан edilmesi olayına telmih vardır. Hz. İbrahim, sözünde durmak ve onu kurban etmek için çöle götürmüş o da itaat etmiştir. Fakat Allah onun kurban edilmesine izin vermemiş gökten bir koçu kurban olarak indirmiştir.

*Gerçi İsmâil'e kurbân gökten inmiş kadr için
Hak bilir kadr için İsmâil aña kurbân olur (K. 7/22)*

1.3.8. Hz. Muhammed (Ahmed, Hâtem, Mustafa, Mahmûd, Resûl, Resûlu'llâh):

İslam peygamberi. Nübüvvet zincirinin son halkası, Allah'ın son elçisi olan Hz. Muhammed, M. 571 yılında Hicaz'da dünyaya gelmiştir. Kırk yaşında peygamberlikle görevlendirilmiş 622'de Mekke'den Medine'ye hicret etmiş ve 23 yıllık tebliğ sürecinde nübüvvet vazifesini sürdürmüştür. M. 632 senesinde 63 yaşındayken Medine'de vefat eden Hz. Peygamber geride İslâm gibi her yönüyle kâmil, köklü medeniyetlerin temelini inşa edecek, dünya üzerinde insanca yaşamayı sağlayacak bir din bırakmıştır.

*Yâ Habîbullah yâ Hayre'l-beşer müşâkuñam
Eyle kim leb-teşneler yanup diler hemvâre su (K. 3/26)*

*Bundadır bâkî nişân-i mu'cîz-i Hayrî'l-beşer
Tâk-i Kistrâ nüsha-i mülk-i mülûk-i kâm-kâr (K. 11/6)*

Hz. Peygamber'e Cenâbı Hakk'ı çok övüp, ona çok şükrettiği için Ahmet adı Muhammed'den sonra ikinci bir özel isim olmuştur. Bu sıfatın ilk defa Hz. Peygamber'e verildiği, yüce Peygamberin Hz. İsa tarafından bu isimle müjdelendiği Kur'an-ı Kerim'de

bildirilir, ayrıca Hz. Peygamber muhtelif hadislerinde bu isimden söz eder. Na'atlarda çok geçen bu isim aynı zamanda *Ahmed-i muhtar* (K. 3/16; 6/32; 9/10), *Ahmed-i mürsel* (K. 33/20; G.2/6) gibi terkiplerle de anılmıştır.

Fuzûlî deme yetmek menzil-i maksûda müşkildir
Tutan dâmân-ı şer'-i Ahmed-i Muhtâr yetmez mi (G. 290/7)

Hz. Muhammed, Dîvânda kendisinden en çok söz edilen peygamberdir. Dîvânda, naat niteliğinde 4 kaside, 6 da gazel vardır. Bunların dışında rubailerde ve diğer manzumelerde de Hz. Muhammed'den bahsedilir. Habîb (G. 22/1; 116/2), Dîvân şiiirinde daha çok Habîbullah (Allah'ın sevgilisi) şeklinde peygamberimiz için kullanılmaktadır.

Gül-i ruhsârına karşı gözümünden kanlı akar su
Habîbim fasl-i güldür bu akar sular bulanmaz mı (G.265/5)

Hz. Muhammed; en son peygamberdir. Ondan başka peygamber gelmeyecektir. Risalet ve nübüvvet onda mühürlenmiştir. Bu yüzden bir adı da hem mühür, hem de son manalarını taşıyan Hatem'dir.

Sensin ol hâtîm ki ref' etmiş cemi'-i hâkimi
Hâtem-i hükm-i risâlet taşıyıp devrân saña (G. 6/6)

Hz. Peygamber'in Muhtar, Murtaza ve Mücteba adlarıyla aynı manadaki en meşhur ismi Mustafa'dır. Onun insana has kötü huylardan uzak, saf ve tertemiz olduğunu, seçkinliğini belirtir (K. 21/28). Na'atlarda bu isim yüce peygamberin hem insanlar, hem de peygamberler arasındaki en seçkin kişi olduğunu vurgulayarak ele alır.

Şer' hıfzında mütimm-i mu' cizât-ı Mustafa
Din zuhûrunda şerîk-i ecr-i Ashâb-ı kibâr (K. 11/55)

Resûl ve nebî kelimeleri tekil olarak kullanıldıklarında Hz. Muhammed Efendimiz kastedilir (K. 2/34), bu iki kelime rûsûl ve enbiya çoğul olarak çoğul kullanılınca genel olarak tüm peygamberleri işaret eder (G. 48/2).

Şeb-nem-i gül-zâr-i ruhsâr-i Resûlu'llah'dır
Neşr-i itrîyle kılar her dem aña iş'âr gül (K. 9/11)

1.3.9. Hz. Mûsâ (Kefîm):

İsrailoğullarına gönderilmiş olan Musa büyük peygamberlerdendir. Kelim (K. 33/27), Kelimullah onun ünvanlarından. Kendisine dört ilahî kitaptan biri olan Tevrat gönderilmiştir. Onun Allah ile konuşması, asâsı (G. 2/3), yed-i beyzâsı, Firavunla mücadelesi, Kızıldeniz'i yarması, Hızır ile arkadaşlığı şiiirlerde en çok ele alınan konulardır (İspir, 2017: 29).

Pençe-i azmededir kudret-i islâh-ı fesâd
Sihr def'in meded-i mu' ciz-i Mûsâ eyler (K. 42/20)

Nâvekim gör kim yarıp eşkim tutar göz perdesin
Ey diyen Mûsî asâsı kat'-i deryâ etmedi (G. 281/1)

1.3.10. Hz. Nûh:

“Ulu'l-azm” peygamberlerin ilkidir. Nûh tebliğ ve davet vazifesini gece, gündüz, gizli ve açık olarak yaptı. Onun tüm bu çabaları, kavminin imandan kaçmalarına ve küfürlerinin artmasından başka bir işe yaramadı. Kendisine Allah tarafından gemi yapması vahyedildi. Gemiye tamamladıktan sonra büyük bir tufan meydana geldi (Köksal, 2011: 87). Tufan

sonucunda gemide bulunan her çift canlıdan başka yeryüzünde hiçbir canlı kalmadı. Eşi, oğlu ve inanmayanlar helâk oldu. Dîvânda Hz. Nuh gemi ve Tufan kavramları (G. 57/3) ile birlikte şiirlerde geçmektedir (K. 7/21). Genellikle gözyaşlarının, dert ve belaların çokluğu tufana benzetilmiştir. Kadeh dert ve belalardan kurtaran bir emildir. Hz. Nuh ve tufan, zaman bakımından bir milat gibi de kullanılır. Bir şeyin eskiliği veya yaşlılığı anlatılmak istendiğinde bu anlatıma başvurulur.

*Ehl-i tuğyana eser eyleyemez girye-i Nûh
Gerçi her dem oları vakf-ı tufan eyler (K. 32/24)*

*Nûh'uñ sandığına geç-i tekâpuymuş penâh
İtikâd ile mebâdâ bir zaman tûfân olur (G. 95/5)*

1.3.11. Hz. Süleymân:

İsrâiloğulları peygamberlerinden Davut'un oğludur. Hükümdar peygamberlerden olan Hz. Süleyman, yeryüzünde pek az insana; hatta peygambere nasip olan olağanüstü bir güce ve saltanata sahip olmuş, *hayvanların dilini bilme, rüzgârın gücünden yararlanarak çok uzun mesafeleri az bir zamanda alma, insanlara olduğu kadar cinlere de hükmetme* (K. 2/11) gibi mucizeleriyle mümtaz ve kendine has özellikleriyle dikkat çeken bir peygamberdir (Tökel; 2000: 293-294). Dîvân edebiyatında Hz. Süleyman, taht (G. 201/2), yüzük, karınca (K. 32/28), Hüdhüd ve Belkis ile birlikte çokça anılır. Sevgilinin dudakları mühüre benzetildiği zaman Hz. Süleyman'dan bahsedilir. Şair sevgilisine Süleymanlık yakıştırdığı zaman ise onun ihtişamını kastetmektedir. *Karınca aczin; Süleyman ise iktidar ve gücün timsâli olarak tezât içinde verilir. Şair övdüğü kişiye Süleyman dediği zaman kendisini karınca kadar aciz görür* (Pala; 1989: 449).

*Dehânûñ dürcü kim kaydın çekerler hûr-peykerler
Periler tâ'atıyçin hâtem-i hük-m-i Süleymân'dır (G. 89/4)*

*Teşne-i câm-i visâliñ âb-i hayvân istemez
Mâ'il-i mûr-ı hatûñ mülk-i Süleymân istemez (G. 115/1)*

1.3.12. Hz. Ya'kûb:

Kur'ân'da adı birçok yerde zikredilen Hz. Yakub İbrânî peygamberlerdendir. Hz. Yûsuf'un babası, Hz. Eyyûb'un yeğeni, Hz. İshâk ile Rafeka'nın oğlu ve Hz. İbrahim'in torunudur. Hz. Muhammed ile Hz. Yakub arasındaki peygamberler onun soyundandır. Edebiyatta daima Hz. Yûsuf ile anılan Hz. Yakub, gözlerinin görmez oluşu, yıllarca ağlaması, Külbe-i ahzânı (K. 25/11), gözlerinin açılışı vs. ile birçok şiire konu olmuştur. Âşık bu çileleri yüzünden kendini veya gönülünü Hz. Yakub'a benzeter. Hz. Yakup, Yusuf peygamberin babasıdır. Onun ölüm haberiyle çok üzülmüş ve ağlamaktan görme duyusunu kaybetmiştir. Allah'ın tecellilerinin Yakup ve Yusuf'ta farklı gerçekleştiği ifade edilir.

*Ya'kûb'da nişâne-i şevkiñ gam ü elem
Yûsuf'da neş'e-i nazarîñ behcet ü behâ (G. 2/4)*

1.3.13. Hz. Yûsuf

Hz. Ya'kûb'un on iki oğlundan biri olan Hz. Yûsuf, Hz. Ya'kûb'dan sonraki peygamberdir. Yûsuf'un hikâyesi Kur'ân-ı Kerim başta olmak üzere birçok dinî ve edebî metinde yer alır. *Gördüğü rüya, kardeşleri tarafından kayıya atılması, Mısır'a götürülüşü, köle olarak satılışı, zindana düşüşü* (K. 25/10), *Mısır'a aziz oluşu* (K. 9/8), *babasına*

kavuşması vs. ayrıntılarıyla bu metinlerde mevcuttur (Hoşab, 217: 236). Hz. Yûsuf'un kıssası Kur'an-ı Kerim'de Ahsenü'l kasas (Yûsuf; 12/3) olarak anılır. Hz. Yûsuf, Dîvân Şiiri'nde adı en çok zikredilen peygamberlerdendir. Eşsiz güzelliğinden dolayı sevgili Hz. Yûsuf'a benzetilir. Hatta sevgili Yûsuf-ı Sâni'dir. Hz. Yûsuf'un adı bazı eserlerde Mâh-ı Kenân (G. 201/1) diye de zikredilir. Babası Hz. Ya'kûb ise Hz. Yûsuf'un hasretiyle bir kulübeye çekilerek ağladığından bu kulübenin adı Külbe-i Ahzân veya Beytü'l-Ahzân (Hüzünler evi) olarak geçer (Tökel, 2000, s. 312).

*İki dîdesiz âleme Yûsuf ü sen
Size yok cihân içre imkân-i sâlis (G. 47/4)*

*Her zebân bir tığdır güyâ Züleyhâ katline
Yûsuf'ı almakta ehl-i aşk bâzâr eylegeç (G. 51/6)*

1.3.14. Hz. Zekeriyâ:

İsrailoğulları peygamberlerindendir. Süleyman peygamberin neslindedir. Beyt-i Mukaddes'te Tevrat'ı yazan ve kurbân kesen odur. Meryem'in dayısıdır. Meryem onun himayesinde büyümüştür. Çok ihtiyar yaşında iken oğlu Yahya dünyaya geldi. Şehîd edilişi hakkında iki rivayet vardır. Birincisi yahûdilerin Hz. İsa'nın babasız doğması üzerine onunla Meryem hakkında çıkardıkları dedikodudur. İkincisi ise Yahyâ'nın öldürülme fermanı çıkınca ona yardım etmesidir. Rivayete göre düşmanlarından kaçıp Beyt-i Mukaddes'te bir kavak ağacının içine gizlenmiş. Ancak eteği dışta kalmış. Şeytân da bunu yahûdilere gösterince onlar da kavak ağacıyla birlikte onu testereyle kesmişler. Bu sırada Zekeriyâ yüz yaşında imiş. Kur'an-ı Kerim'de onun hakkında 20 kadar âyet vardır (Pala, 1989: 533). Fuzûlî Dîvânı'nda Hz. Zekeriya'nın şehit edildiği sahne iki beyitte zikredilir. Bir ağacın içine saklanan Hz. Zekeriya, şeytanın yerini bildirmesi ile ağacın içinde iken testere ile kesilerek öldürülmüştür.

*Harif-i erre-i gam sanma her kuru ağacı
Ki yazılır Zekeriyâ adına ol menşur (K. 2/3)*

*Geh Zekerya kimi çekmiş çok cefalar bıçkıdan
Geh Büt-i Azer kimi olmuş giriftar-i teber (K. 34/6)*

1.4. Diğer Dinî Kişilikler:

1.4.1. Bilâl-i Habeşi

Hz. Peygamber efendimizin müezzini olarak bilinir. Bilâl, İslâm dinini ilk kabul edenlerden biridir. Çok güzel, güv ve etkili bir sese sahip olduğu için Hz. Muhammed'in müezzini olmuş sahabedir. Dîvânda da bu yönü ile kendisine telmihte bulunulmuştur. *Aslen Habeşli bir köle olduğu için Bilâl-i Habeşi olarak anılmıştır. Müşriklerin işkencelerine uzun müddet göğüs germiş* (Pala 1989: 86), "Allah birdir" sözünü dilinden bırakmamıştır. Namaz vakti geldiğinde Hz. Peygamber ezan okuması için Bilâl'e "Ey Bilâl bizi ferahlandır!" diye seslenirmiş. Memduh'un icraatları övülürken göndermede bulunulur.

*Halka i'lâm etmeğe din-i Muhammed tâ'atin
Eylediñ ol Mescid-i Aksâ'ya ta'yîn-i Bilâl (K. 13/23)*

1.4.2. Ebü'l-Fazl

Hız. Ali'nin Hız. Fatıma'nın vefatından sonra evlendiği Ümmü Benin'den olan oğrudur. Abbas olarak da bilinmektedir. Kerbela'da Hız. Hüseyin'in bayraktarlığını yapmış ve şehit olmuştur (Kılınç, 2017: 497). Dîvân'da memduhun ziyareti çerçevesinde anılır.

*Makam-ı Kanber ü evlad-ı Fazl ü ba'z-ı Ehl-i Beyt
Tavaf ettiñ civan-merdane kıldıñ çok zer-efşani (K. 26/9)*

1.4.3. Havvâ:

İlk yaratılan kadın. Hız. Âdem'in zevcesi ve insan neslinin annesi. Tevrat'a göre insan neslinin annesine Havvâ adı bütün yaşayanların annesi olduğu için canlı, yaşayan anlamında Hız. Adem tarafından verildi. *Tevrat tefsirlerine göre Havvâ, Âdem'in sol böğründe ki on üçüncü kaburga kemiğinden yaratıldı* (Zavotçu, 2013: 335). Ümmü'l-beşer (insanlığın annesi) lâkabıyla anılır. Kız ve erkek, çiftler çiftler kırk sekiz çocuğu olmuştur. Âdem'den bir yıl sonra vefât etmiştir. *Kadınlarla iyi geçinmek ve onların hatırını hoş tutmak hususunda hadîslerde eğri bir kemiğe benzetilen kadının üzerine fazla gitmemek gerektiği ve çabucak kırılıvereceği anlatılmıştır* (Pala, 1989: 220). *Osmanlı şiirinde Âdem-Havva hep birlikte anılmıştır* (G. 280/6). *İnsan soyunun başlangıcı, erkek ve kadın soyu; cennetten kovulma, çıplaklık, yeryüzünde yerleşme temel motiflerdendir* (Akkuş, 2000: 70).

*Hisâb-ı rızkını kılmış temâmi-i beřeriñ
Henüz Âdem'e peyvend kılmadın Havvâ (K. 1/60)*

1.4.4. Hız. Meryem:

Hız. İsa'nın annesi. Hız. Davûd Peygamber'in soyundan İmran adlı bir zatın kızıdır. Anne-babasının çocuğu olmamış. Onlar da çocukları olursa kiliseye bağışlamayı adanmışlar. Hız. Meryem doğunca oranın imamı Hız. Zekeriyya peygambere teslim etmişler. 15 yaşındayken, adı Kur'ân'da geçen (Yasin/20) Yusuf Neccâr'a nişanlanmış ise de ona varmadan Cebrail vasıtasıyla üflenip gebe kalmıştır. Yahudiler ona çok eziyetler etmişlerdir. Nişanlısı onu alıp Nâsıra'ya götürmüştür. Filistin kralı Herod, doğacak çocuğun öldürülmesini emredince de Mısır'a veya Anadolu'ya gitmişler. Hız. İsa'nın hayatı boyunca annesi Meryem de hayatta imiş. Hız. İsa'nın göğe çekilmesinden bir müddet sonra vefat etmiştir (Pala; 1989: 334). Dîvânda Hız. İsa'yı doğurması, Cebrail tarafından üfürülme yoluyla gebe kalması (K. 24/5) *damen-i Meryem* (121/6) gibi husûsiyetleriyle ele alınır.

*Gerd-i râhın azm-i gerdün etti kim bu kadr ile
Şöhre-i âlem hemin İsi-i Meryem olmasın (G. 235/3)*

1.4.5. 'İmrân:

Hız. Mûsâ ile Meryem'in babalarının adıdır. Mûsâ'nın babası olan İmrân'ın Firavun'un hazinedârı olduğu rivayet edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'deki 3. surenin adı "Al-i imrân (İmran ailesi)"dir. Bu surede, Mûsâ ve İsa peygamberlerden bahsedilmektedir. Buna göre "Al-i 'imrân" sözü önce Mûsa-Harun sonra da Meryem-İsa yerine kullanılmıştır (Pala, 1989: 255).

*Verir fakr içre şükri ehline kadr-i Müsi-i imran
Tena'um içre terk ehlin Süleyman-i zaman eyler (K. 36/5)*

1.4.6. Kabil

Hz. Adem'in büyük oğlu olup kardeşi Habil'i öldürmüştür (Pala, 1989: 270). Kabil, kardeşini kıskanması, kibirlenmesi, yeryüzünde ilk kanı dökmesi gibi yönlerden bahis konusu edilir. Dîvânda kan dökme bakımından çeşitli ilgilere bir beyitte geçmektedir.

*N'ola kan dökmekte mâhir olsa çeşmim merdümü
Nufte-i Kâbil'dir ü gamzeñ kimi üstâdı var (G. 75/2)*

1.4.7. Kanber:

Kanber, Hz. Ali'nin kölesidir. Dîvân'da iki beyitte geçer. İlkinde memduhın Kanber'in makamını ziyaret ettiği belirtilir (K. 26/9). İkincisinde ise Alevi kaynaklarda geçen bir rivayete gönderme yapar. Kılınç (2017: 478)'in aktardığı rivayete göre; *Hz. Ali ve Kanber birlikte yolculuk ederken karşılıklı muhtaç bir kişi çıkar ve aç olduğunu söyler. Hz. Ali de Kanber'den fakire yiyecek vermesini ister. Kanber, yiyecek heybededir der. Hz. Ali, heybeyi de ver der. Kanber, heybe devenin sırtındadır der. Hz. Ali deveyi de ver der. Devenin üzerinde Kanber de vardır. Şair, bu olaya telmihte bulunur.*

*Gehî muhtaca vermiş Kanber'i tuğyan edip lutfi
Gehî arslandan almış muztarip halinde Selmânı (K. 26/25)*

1.4.8. Ukayl bin Ebi Talib:

Hz. Ali'nin büyük kardeşidir. Yezid'in karşısında Hz. Hüseyin'in yanında yer almıştır (Kılınç, 2017: 493). Safevilerin Bağdat valisi İbrahim Han'a sunulan kasidede memduhın övgüsü içinde geçer. Onun Kerbela'ya ve Nefes'i ziyareti anlatılırken değinilir.

*Ukayl ibn-i Ebi Tâlib'den istimdad edip himmet
Tarîk-i Kerbelâ'ya başladın akran ü a'yânı (K. 26/18)*

1.4.9. Veysü'l-Karen (Veysel Karanî):

Tâbiîn'in büyüklerindedir. Yemen'in Karen köyündendir. Peygamberimizin zamanında Yemende yaşayan *Veysel Karanî Hz. Peygamberi görmek için Medine'ye gelmiş fakat annesinin tembihi sebebiyle Hz. Peygamberi evde bulamayınca hâne-i saadetinde teşrifini beklemeden Karen'e geri dönmüştür. Peygamberimiz eve dönünce onun kokusunu duymuş ve hırkasının ona verilmesini vasiyet etmiştir* (Kılınç, 2017: 494). Peygamberimizi görmeden iman etmesi ve ona olan sevgisiyle bilinir. Hakkında birçok menkıbeler vardır. Hz. Ali'nin askerleri arasındayken hicretin 37. yılında şehid olmuştur (Pala, 1989: 514). Dîvânda bir beyitte kendisine telmihte bulunulmuştur.

*Adâlet tinetiniñ tarzını ol pâk-tenden sor
Nübüvvet hırkasınıñ zevkini Veysü'l-Karen'den sor (K. 12: V-7)*

1.4.10. Zehrâ (Fatma):

Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilişinden yaklaşık bir yıl önce Mekke'de doğan küçük kızı. Zehrâ (parlak ve aydınlık yüzlü kadın) ve Betül (iffetli ve nâmûslu kadın) lakaplarıyla da anılan Fâtma, M. 624 yılında Hz. Ali ile evlendi ve bu evlilikten doğan çocuklarıyla Hz. Muhammed'in soyunu devam ettirdi (Doğruel, 2019: 249). Hz. Ali'nin eşi, Hz. Hasan ve Hüseyin'in annesi ve Hz. Muhammed'in kızı olan Hz. Fatma, Fuzûlî Dîvânı'nda 3 beyitte geçer. İlk Hz. Ali ve on iki imâmın övgüsü için yazılmış bulunan Elifname'de zikredilmektedir. İkincisi Bağdat kadısı olan Seyyid Mehmed'e sunulmuş olan kasidedir. Seyyid Mehmed, bu kasidede Hz. Muhammed soyu, gül bahçesinin gülü olarak

nitelenmiştir (K. 21/35). Yasemin, nazik ve nazlı ömrünü boşa geçirmez ihlas ile özünü “Hayrî'n-nisa”nın yolunun toprağı eyler.

*Zâyi' geçirmez yasemin ömr-i lâtif ü nazenîn
İhlâs ile eyler özün hâk-i reh-i Hayrî'n-nisâ (K. 8/15)*

*Ey vücûdun sebab-i tavkiyet-i şer'i şerîf
Bünye-i illet-i Zehrâ'ya sedâdın mi'mâr (K. 40/22)*

2. Tarihi-Efsanevi Kişilikler:

2.1. Asâf:

Doğu edebiyatlarında vezirin eş anlamlısı olarak kullanılan bu unvan Süleyman Peygamberin meşhur veziri ve İsrailoğulları soyundan gelen Asaf b. Berhîyâ'dan kalmadır. Bu kişinin ilm-i simya ve yine bu tür garip ilimlere sahip olduğu söylenir (Pala, 1989: 45). Hz. Süleyman'ın veziri devlet adamlarının övgüsü yapılırken konu edilir (K. 24/23). Hz. Süleyman ile Sultan Süleyman arasındaki isim benzerliği de bu kullanımda etkili olmuştur (Kılınç, 2017: 515). Övgüsü yapılan devlet adamları ile Asaf arasında benzetme ilişkisi kurulur, onlar yaşadıkları dönemin Asaf ıdırlar (K. 33/33).

*Anuñçün elden ele gezdirir ekabir kim
Tayıptır Asaf-ı devrandan itibar kalem (K. 33/18)*

2.2. Ayâs Paşa:

Mehmed Ayas Paşa. 16. Yüzyıl Osmanlı dönemi Diyarbekir valilerinden. Arnavut kökenli olan Ayas Paşa, Enderun'da yetişip beylerbeyi oldu. 1545 yılında Bağdat valisi olarak Basra'ya sefer düzenledikten sonra kendisine vezirlik verildi. 1549 (1547 ?) yılında Diyarbekir valisi oldu. Burada üç yıl görev yaptıktan sonra, Şehzade Bayezid'in isyanında Erzurum valisi iken, Bayezid'in askerine yardımcı olduğu anlaşılınca görevden alınmıştı. 1559/60'da vefat etti. Oğulları Mahmud Paşa ve Mustafa Paşa, kardeşi Koca Sinan Paşa'dır. Fuzûlî Dîvânı'nda Ayas Paşa için 6 kaside 1 terci-i bend yazılmıştır. Bu kasidelerden üçünde paşanın Basra seferinden bahsedilir, bu vesile ile övgüsü yapılır (K. 16/11).

*Mazhar-ı rahmet Ayâs-ı merhamet-endîşe kim
Anı evc-i adle Hak hurşîd-i rahşân eyledi (K. 15: I-5)*

*Muhît-i merkez-i devlet Ayâs Pâşâ kim
Medâr-i mülkedir ikbâli nokta-i pergâr (K. 17/15)*

*Emûr-i a'del ekrem Ayâs-ı pâk-tînet kim
Zülâl-i adl birle tînet-i pâki muhammerdir (K. 19/19)*

2.3. Âzer:

Hız. İbrahim'in babasıdır. M.Ö. 2000'li yıllarda, Nemrûd zamanında Bâbil'in Ur kentinde yaşadığı sanılan Âzer, Nemrûd'un yakın adamlarından biri idi. O devirde Bâbil halkı putlara tapıyordu. İbrahim'in babası Âzer de put yapıp satar ve putlara tapardı (Zavotçu, 2013: 91). Dîvân'da, Hız. İbrahim'in babası ve put yapıcısı olarak şöret bulmuş Azer'den iki yerde bahsedilir. İlkinde kelimenin ateş anlamı öne çıkarılmış ancak özel isim kullanımı da çağrıştırılmış, diğesinde ise Hız. Zekeriya ile birlikte ele alınmış ve Hız. İbrahim'in putları balta ile kırması olayına telmih yapılmıştır.

*Âb-i deryâ üzre geh İlyâs veş seyrân eder
Gâh eyler mesken İbrâhim tek âzer sabâ (K. 5/13)*

*Geh Zekerya kimi çekmiş çok cefalar bıçkıdan
Geh Büt-i Azer kimi olmuş giriftar-i teber (K. 34/6)*

2.4. Büzürcmihr:

Nuşirevan'ın veziri. Fuzûlî, Büzürcmihr'e bir beyitte memduhunun ondan daha üstün olduğunu belirtmek bakımından değinmiştir.

*Ver señ etseydin kabûl-i minnet-i Nûşirevân
Eylemezdi hiç kim Bûzurcmihr'e i'tibâr (K. 41/16)*

2.5. Ca'fer Bey/Paşa:

Osmanlı veziri. Enderun'dan yetişti. Kanunî Sultan Süleyman'ın silâhtarlığına kadar yükseldi. El yazısı, padişahın el yazısına çok benzediği için Kanunî'nin son günlerindeki fermanları ve hattâ ölümünden sonra padişah tarafından yazılması gerekli bazı emirleri, vezir-i azam Sokullu Mehmed Paşa gizlice Cafer Paşa'ya yazdırırdı. Bu hizmetinden dolayı kapıcıbaşılığa ve yeniçeri ağalığına yükseltildi. Aynı zamanda Sokullu Mehmed Paşanın kızıyla da evlendi. Selim II zamanındaki büyük İstanbul yangınında (19-26 Eylül 1569) ihmali görüldüğünden azledildi. Yeniçeri ağalığından azledildikten sonra Şam ve Bağdat beylerbeyliği yapmıştır. Fuzûlî'nin Cafer Bey'le münasebeti onun Bağdat beylerbeyliği yaptığı sıralarda olmalıdır (Mazıoğlu, 1997:131). Sonradan kayınpederinin yardımıyla Rumeli beylerbeyi ve kubbe veziri oldu. Dîvân'da Cafer Paşa için söylenmiş 4 kaside bulunmaktadır: O emirlik baharının gülüdür (K. 29: 13), aydınlık ve doğru fikirlidir (K. 28/24),

*Sipîhr-i devlet ü ikbal-i mülk-ârây Ca'fer Beg
Ki yek-sandır anuñ adline hükm-i âli vü safil (K. 30/12)*

*Nazm-bahş-i mülk Ca'fer Beg ki rûşen rây ile
Feyz-i fitridir aña cân ü celâl ü izz ü şan (K. 31/15)*

2.6. Cem (Cemşîd):

İran hükümdarlarından Pişdâdiyân'ın dördüncüsü olan Cem veya Cemşîd'dir. Dîvân şiirinde şarabın mücidi olduğuna inanılan Cem, aynı zamanda ışık saçan tâcıyla, sonradan ışık anlamına gelen “Şîd”i alarak “Cem-şîd” denilen İranlı efsânevî hükümdar, değişik düşüncelerle adı sık geçen kişilerin başında gelmektedir (Akkaya, 2018: 372). Cem, Dîvânda farklı bağlamlarda zikredilir. Öncelikle o bir hükümdardır. Bu yönü ile memduhu övmek ve üstünlüğünü ifade etmek için ele alınır. Bunlar dışındaki beyitlerde Cem, kadeh, meclis ve şarapla birlikte telmih unsuru olarak kullanılır. Kasidelerde amaç yine memduhun övgüsüdür. Cem, memduhun temiz yaratılışını görse utançla kadehini tövbe taşına çalar (K. 16/26). Cem, kadehten memduhun meclisine ulaştığında onun elini öpmesini ister. Cemşîd, şaraba memduhu görünce ayağına düşüp kendisinden selam ulaştırmasını vasiyet etmiştir. Cem'in toprağı üzerinde biten lale, kadehini tutup bugün kimin camı varsa o Cem'dir der (K. 24/9). Cem ve Cemşîd, bezimde memduhun dengi değildir. Gazelerde Cem'in ele alınması ile kasidelerdeki arasında yaklaşım farkı vardır. Cem'in zevk ve eğlence ile ilişkisi bu zevkin sonsuz olmadığı gerçeğı ile birlikte ele alınarak geçicilik-kalıcılık tezadı vurgulanır. Cemşîd'in meclisinin sona ermesi neyin ve defin inlemelerinin sebebinin zaman olduğunu ortaya koyar. Sâkî, kadehi saygısızca tutmamalıdır çünkü o Cem ve Cemşîd'in toprağından

imal edilmiştir (G. 44/4). Şair, Cem ve Cemşid'in dayanağını istemez, onun için şaraphane yeterlidir (G. 82/7).

*Cem ü Cemşid değil bezmde hemtâsı anî
Server-i bîbedel ü husrev-i bî-hemtâdır (K. 38/12)*

2.7. Dahhâk

İran'ın Pişdâdiyan sülalesinin beşinci şahı. Cemşid tanrılık hevesine kapıldığından Tanrı ona Arap olan Dahhâk'i musallat etmiştir. Dahhâk babasını öldürüp tahtına oturduktan sonra Cemşid'e başkaldırmış ve onun yerini almıştır. Kaçıp yüz yıl saklanan Cemşid'i buldurup vücûdunu testere ile ikiye biçtirip öldüren Dahhâk bin yıl İran'ı yönetmiştir. Zalim Dahhâk'in iki omuzu üstünde kendisine acı veren iki kara yılan oturmuş. Bu yılanlara her gün iki çocuk beyni getirilerek yedirilmiştir. Sıra demirci Gave'nin 18. çocuğuna gelince, demirci deri önlüğünü bayrak gibi kullanarak arkasına topladığı insanlarla ayaklanıp Dahhâk'i tahttan indirip Demâven kuyusuna baş aşağı asarak öldürmüştür. Yerine adaleti ile tanınan Feridûn'u tahta geçirmiştir. Dahhâk-i mârî (Yılanlı Dahhâk)de denilen bu kişi zulmüyle meşhurdur.

*Nehr-i A'şar'ı ubur-i leşker için doldurup
Mâr-i Dahhâk'e Feridûn-i zaman buldu zafer (K. 15: IX-4)*

2.8. Dârâ:

İran'ın Keyaniyan sülâlesinin dokuzuncu ve sonuncu hükümdarıdır. Mecazen büyük hükümdarlara da Dârâ denir. İskender'le yaptığı büyük muharebede mağlûp olmuş ve kaçarken ölmüştür. Keyaniyan sülâlesi bu suretle sona ermiştir. Dârâ, büyük bir saltanat ve şa'aaya malik olması, İskender'le olan Efsânevî savaşları, tac ve tahtıyla dillere destan olmuş bir hükümdâr olması hem Fars hem de Türk şiirinde adından çokça bahsedilmesine sebep olmuştur. *Dârâ, Dîvân şiirinde, bir ululuk, azâmet ve şa'saa sembolüdür. Genellikle memdûh övülürken onun üstünlüğünü ifade için kullanılmışsa da, bazen de dünya hayatının geçiciliğini ve şâirlerin istiğnâ hallerini ifadede zikredildiği olmuştur* (Tökel, 2000: 155). İran hükümdarlarından Keykubad Dîvânda İskender ile birlikte zikredilir (K. 10/11). Dîvânda ya memduhla İskender ve Dara arasında benzerlik ilişkisi kurulur veya memduhun üstünlüğünü, yüceliğini belirtmek için Dara ve İskender'den faydalanılır (K. 10/18; 38/11).

*Sikender tahtının ikbâl ile makbûl Dârâ'sı
Süleymân mülkinin ispât ile vâris Süleymân'ı (K. 12: IV-3)*

2.9. Fağfûr:

Eskenen Çin hükümdarlarına verilen addır. *Rivâyete göre Fağfur Nuh peygamberin torunu olan Eşkan'ın soyundan gelme bir padişahdır* (Pala, 1989: 161). Fağfur, Dîvânda Hakan ile birlikte memduhun üstünlüğünü belirtmek için kullanılır (K. 10/11).

*Çâker-i çâkeri Fağfûr ile Hâkân oluban
Bende-i bendesi Iskender ile Dârâ'dır (K. 38/11)*

2.10. Feridûn:

Pişdadiyân hanedanının altıncı hükümdarı olan Feridûn beş yüz yıl saltanat sürmüştür. Cemşid'den sonra İran tahtına geçen Feridûn, İran'ın en büyük mitolojik kahramanıdır. Saltanatının sonunda tahtıyla tacını torunu Menûçeher'e verir. İslami kaynaklarda adilliğiyle övülen hükümdarlardandır. *Dahhâk'ı yakalayıp öldürmek istediğinde kullanmayı düşündüğü*

gürz, gürz-i Feridûni veya gürz-i gâvser, gürz-i gâvpeyker, gürz-i gâvçeher olarak bilinir. Şah-nâme'ye göre Feridûn aynı zamanda bir büyücüdür; bu sebepten Feridûn-ı porfusûn (çok büyü yapan Feridûn) olarak da anılır. İyilikseverlik ve öğüt verme de önemli niteliklerindedir (Yıldırım, 2008: 307-310). Dîvân'da memduhlar için adaleti, saltanati ve ihtisamı yönüyle ilgi unsurudur. Dahhak yılanları ve zulmü ile Feridun ise adaleti ile şöhret bulmuştur. Memduh Feridun'a, düşman ise Dahhak'a benzetilir. Feridun'un Dahhak'ı yenmesi ve tahtına oturmasına telmihte bulunulur. Dîvân'da Dahhâk ve Feridun tek bir beyitte karşımıza çıkar.

Nehr-i A'şar'ı ubûr-ı leşker için doldurup

Mâr-ı Dahhâk'e Feridûn-ı zaman buldu zafer (K. 15: IX-4)

2.11. Firavun:

Azamet ve ceberut sahibi olmak anlamına geliyorsa da eski Mısır kavimlerinden Amalika hükümdarlarına lâkap olarak verilmiştir. Birçok Firavınlar olmasına rağmen içlerinden en meşhuru Hz. Musâ zamanında yaşamış olanıdır (Pala, 1989: 173). Arap, Fars ve Türk klasik edebiyatlarında zalim, inatçı, kibirli ve gururlu gibi menfi vasıflarla ön plana çıkan Firavun genellikle Hz. Mûsâ ile birlikte anılır. Hanımı Âsiye ile veziri Hâmân ve Hz. Hârûn da Firavun ve Hz. Mûsâ'nın yanında adları zikredilen diğer kahramanlardır.

Firavun, Dîvân şiirinde bir kötülük ve şer sembolüdür. Genellikle sevgilinin hatt'ı Firavun'un askerleri olarak anılır ve âşığa verdiği sıkıntılardan dolayı olumsuz niteliklerle anılır. *Firavun'un Musa ile olan mücadelesi ve mağlubiyeti de sık sık zikredilen beyitler arasındadır* (Tökel, 2000, s. 353).

Perî-veşler dil-i sahtına düşmüş mihr-i ruhsârîñ

Seniñ aksiñ alan fûlâd gözüler firâvandır (G. 89/3)

2.12. Gazneli Mahmûd:

Gazneliler devletin büyük hükümdarıdır. Adı Nizâmüddün Ebû'l-Kâsım Gâzi Mahmûd, lakabı Seyfeddin'dir. Gazneli bir kumandanın çocuğu olan Mahmûd, zekâ ve cesareti ile kısa zamanda yükseldi. Önce Horasan valisi oldu, sonra Gazne tahtına oturdu. *Edebiyatımızda cömertliği, şairleri koruması ve kölesi Ayaz ile birlikte çok anılır* (Pala 1989: 321). Şair, Gazneli Mahmud'a her ikisi de Ayas Paşa övgüsünde söylenmiş olan iki kasidede yer vermektedir. Mahmud-Ayaz kıssasına Ayas Paşa ile Ayaz arasındaki isim benzerliği üzerinden göndermede bulunulur. Gazneli Mahmud'un hayat hikâyesi, şairlere karşı cömertliği gibi hususlar da beyitlerde hissettirilir. Her iki beyitte de "akabet-Mahmud" şeklinde kullanılır.

Cevher-i kabil Ayâs-ı âkabet-Mahmûd kim

Halka göstermiş anı izid felekden bir misâl (K. 13/6)

Ser-firâz-i âkabet-Mahmûd u kutb-ı râst-rev

A'del-i akrân Ayâs-ı nik-rây ü nik-nâm (K. 14/15)

2.13. Hâkan:

Tarihi Türk hükümdarlarına verilen ad. *Genellikle Ortaasya, Moğol ve Tatar uhuları anlamlarında kullanılır* (Pala, 1989: 202). Dîvân'da memduhun üstünlüğünü belirtmek için kullanılır (Trcb. 2/IV-3).

*Vaktidir kim hâme-i takdirden tasvib alıp
Sûret-i dîvâr-ı dîvânın ola Hâkan-ı Çin (K. 10/34)*

2.14. Hâtem

Arap kabileleri arasında cömertliğiyle tanınmış olan ibn Abdullah b. Sa'd'ın lakabıdır. Tay kabilesinden olduğu için "Tay, Tayyî, Tâî" nisbet olunan Hatem, Peygamberimizin zamanında yaşamışsa da peygamberliğine erişememiştir. Çok zenginmiş. Kabilesinin reisi ve şair olduğu hakkında rivayetler vardır. Ancak onun meşhur oluşuna neden, cömertliği olup, bu durum, darbimesel haline dönüşmüştür (Pala 1995; 219) özellikle kasidelerde Memduhların cömertliğini vurgulamak üzere teşbih unsuru olarak kullanılmıştır (K. 11/12).

*Bi'llah er görmüş olaydı kerem-i bî-bedelin
Anı mu'ciz sanıp imâna gelirdi Hâtem (K. 24/38)*

2.15. Husrev (Pervîz):

Padişah, hükümdar, sultan. Hüsrev Nuşirevan'ın torunudur. Sasaniyan sülalesinden bir padişah olup "Pervîz" lakabıyla bilinir. Pervîz balık demektir. Bu padişah balığı çok severmiş. 589 Yılında tahta geçmiş olup, Ermen prensesi Şîrîn'e aşık olan, aşkı dillere destan olmuş ve artık gerçek kişiliği etrafında birçok rivayetler uydurularak efsanevi bir kişiliğe bürünmüştür. Sevgilisi için Kasr-ı Şîrîn'i yaptırmıştır. *Husrev-i perviz'in "Genc-i şâyegân", "Genc-i Bâdâver" gibi adlarla anılan 7 hazinesi varmış. Edebiyatımızda tarihi kişiliğinden çok efsanevi kişiliğiyle söz konusu edilir. Ferhad ile Şîrîn veya Hüsrev ü Şîrîn adlı mesnevilerde vuslata eren bir aşık olarak ele alınır. Yine Hüsrev kelimesi "Padişah" anlamıyla da kelime oyunlarına konu olur* (Pala, 1989: 242). Beyitlerde hem hükümdarlığı hem de Şirin'le olan aşk macerası bakımından telmih konusu edilir. Birçok beyitte "hükümdar" anlamı özel ismin önüne geçer görünmektedir. Husrev, hükümdar anlamının dışında ya diğer İran padişahları ile birlikte zikredilir (K. 10/18) ya da Şirin'le aşk ilişkisi içinde ele alınır. Her iki durumda da memduhun övgüsünü yapmak esastır (K. 38/12).

*Şeh-en-şâhî ki tîg-i âb-darı zâhir oldukda
Elinden saldı Husrev nîze vü Nûşirevân hançer (K. 4/16)*

2.16. İbrâhîm Paşa:

İbrahim Paşa 1523'te vezir-i a'zâm olmuş 11534 İran seferinde serasker olarak bulunmuş, 1534 aralık ayında Bağdat'ın alınmasından sonra 1535 kışını Bağdat'ta geçirmiştir. 15 Mart 1536'da boğdurularak öldürülmüştür (Akyüz vd., 1958: 85) Fuzûlî, İbrahim Paşa'ya bir kaside sunmuştur. O, cömertlik ve adaletiyle esenlik yurdunu doldurmuştur. O temiz ahlaklı, ülkenin düzenidir. O, felek düşünceli ve melek yaradılışlıdır. Onun zatının faziletlerinin olgunluğu Asaf'ın özelliklerinde son bulmuştur; o, Süleyman'ın ülkesinin aynasındaki tozu gidermiştir. Doğru olmayan fikirler onun aydınlık gönlüne gidemez; o, irfan nuru ile doludur.

*Nizam-i mülk İbrahim Beg ol pak-sîret kim
Tekaza-yi tefevvuk eylemiş efrad-i insandan (K. 25/17)*

2.17. İskender:

Büyük İskender. Yunanistan, İran, Anadolu, Suriye, Mısır ve Hindistan'ı zapteden ünlü hükümdar. Yâfes soyundandır. Filkos'un oğludur. Asıl adı İskender-i Zülkarneyn'dir. Hem Peygamber hem padişah olmuştur. İskender-i Asgar, İskender-i Yunanî ve İskender-i

Rûmî de denir. Kur'an'da hayatı hakkında (Kehf /83-89) bilgi verilir. Aristo'ya gelen düşmanı uzakta iken gösteren, hatta güneş ışınlarıyla yakan bir ayna yaptırır. Bu aynayı kendi kurduğu İskenderiye şehrine yerleştirir. Ayîne-i İskender, Câm-i İskender, Mir'ât-ı İskender adları verilen bu ayna edebiyatta gönüldür, tasavvufta ise masivadan pak olan kalptir. İskender, edebiyatta daha çok Ab-ı hayatı araması, Hızır ile olan yakınlığı, yolculukları, ordusunun çokluğu, cihangirliği ile ele alınır. İran hükümdarı Dârâ'yı yendiği için, adı çok defa Dârâ ile birlikte (K. 12: IV-3) geçer (Pala;1989, s. 260).

İskender, Dârâ ile birlikte zikredildiği yerler (K. 10/18) dışında Aristo ve sedd ile birlikte ele alınır. Memduhun tedbirleri ülkeyi düşmanlardan koruyan İskender'in seddine benzetilir. Memduh Aristo ile kıyaslanır ve ondan üstün olduğu ifade edilir. Aristo ve İskender arasındaki ilişkiye göndermede bulunulur.

*Ger señ olsaydñ emür-i şevket-i İskenderî
Vâdî-i himette bulmazdı Aristo iştiâh (K. 41/15)*

2.18. Kadir Çelebi:

Kazasker Kadir Çelebi Hamideli'ndendir. Kadir Çelebi, âlim, fâzıl, cömert ve şair bir zattır (Mazıoğlu, 1997:126). 1534 Bağdat seferi sırasında Anadolu kazaskeri idi. 1548'de Bursa'da ölmüştür (Akyüz vd., 1958: 98). Şair, Kazasker Kadir Çelebi'ye bir kaside sunmuştur.

*Arş-temkîn felek-mertebe Kadir Çelebi
Ki felek tabiidir her neye ferman eyler (K. 32/29)*

2.19. Kanunî Sultan Süleyman:

Onuncu Osmanlı sultanı. Yavuz Sultan Selim'in oğludur. 1520-1566 yılları arasında 46 yıl süren hükümdarlığı sırasında Osmanlı devletini bir cihan imparatorluğu yapmış, dirayeti, adaleti ve kanunlarıyla (K. 9/35), ilim, irfan ve sanat ehlini himaye etmesiyle tanınmıştır (Güfta, 2013: 221). Ona Kanunî denmesi, memleket idare ve teşkilatına ait bir takım kanunlar yaptırmış olmasındandır. Babasından kalan kuvvetli devletin hudutlarını çok genişletmiş, kara ve denizde pek çok zafer kazanmıştır (K. 11/60; 11/58). Kendisi bizzat 13 muharebede bulunmuştur. İlmi ve şiiri de korumuş devrinde pek çok şair yetiştirmiştir. Ayrıca şair bir padişah'tır. Şiirlerinde "Muhibbi" mahlasını kullanmıştır.

*Meyve ol Sultan-i âdildir nihâl-i devlete
Sâbika gelmiş selâtin-i felek-mikdâr gül (K.9/57)*

*Pâd-şâh-i bahr ü ber Sultân Süleymân-i veli
Ser-ver-i sâhib-nazar Şâh-en-şeh-i şefkat-şi'âr (K. 11/45)*

2.20. Kârun:

Hz. Mûsâ'nın çağdaşı olup zenginliği ve cimriliği ile ünlüdür. Önceleri çok fakir iken Hz. Mûsâ'nın aracılığı ile kimya ilmini öğrenerek sınırsız bir servet elde ettiği halde Hz. Mûsâ'nın teklif ettiği öşrü vermek istemediğinden, onun bedduası üzerine malları ve serveti ile birlikte yerin dibine batmıştır. *Edebiyatta zenginliği ve yere batışıyla hatırlanır. Zenginlik ve cimrilik sembolü olarak kullanılır. Karun'un hâzinelerine "Genc-i revan" denilmiştir* (Pala, 1989: 283). Dîvânda iki yerde zenginliği dolayısıyla konu edilir. Benzetme ilgisi içinde bu zenginliğine göndermede bulunulur (Müs. 2/II).

*Çeşmimi eşk ile genc-i dür-i meknûn ettiñ
Merdüm-i çeşmimi ihsân ile Kârûn ettin (G. 167/1)*

2.21. Keyhüsrev:

İran'ın Keyaniyan sülalesinden olup Keykavus'un torunu ve Siyavuş'un oğludur. Mecazen ulu padişahlar hakkında sıfat olarak kullanılır (Pala, 1989: 292).

*Ser-ver-i Cemşid-şan Dârâ-yı İskender-nişân
Husrev-i sâhib-kırân Keyhusrev-i nusret-kârin (K. 10/18)*

*Ki Süleymân-i zaman Âsâf'ı etti na'ib
Oldu ser-'asker-i Keyhusrev-i devran Rüstem (K. 24/23)*

2.22. Kısra:

İran hükümdarlarına verilen lakaptır, ilk defa Nüşirevan için kullanılmıştır. Bu kelimenin büyük padişah, padişahlar padişahı anlamlarına gelen "Hüsrev" kelimesinin Arapçalaşmış şekli olduğu hakkında rivayetler vardır. *Tâk-ı Kısra Nuşîrevân'ın adaletle hükmettiği sarayın adıdır* (Pala, 1989: 302). Kısra özellikle kasidelerde çok kullanılır.

*Bundadır bâkî nişân-i mu'cîz-i Hayrî'l-beşer
Tâk-i Kısra nüsha-i mülk-i mülûk-i kâm-kâr (K. 11/6)*

2.23. Mehmed Beg (Mehmed Han Tekelü)

Fuzûlî'nin bir kasidesinde "Mehmed Beg" bir kasidesinde de "Mehmed Paşa diyerek övdüğü zatın kim olduğu açıkça anlaşılmıyor. Mazıoğlu (1997: 144)'a göre "Mehmed Beg'in Şah Tasmab'ın Bağdat'taki son Safevi valisi Muhammed Tekelü olduğu tahmin ediliyorsa da bu zayıf bir ihtimaldir". Mazıoğlu, "bu zat herhalde Osmanlıların Bağdat valilerinden Mehmed Paşadır" dedikten sonra Fuzûlî'nin Mehmed Bey diye övdüğü şahısla Mehmed Paşa adıyla övdüğü şahsın aynı kişi olduğunu ifade eder. Mehmed Beg, 1530'da valiliğe tayin edilmiş, 1534'de şehri Osmanlılara teslim edip kaçmıştır (Akyüz vd., 1958: 78). Şair, Safevilerin Bağdat valisi Mehmed Han Tekelü'ye iki kaside sunmuştur. O, adaletiyle Bağdat'ı aydınlatmıştır. Hüner göğünün hüması, en olgunların ve adillerin kutbudur. Şeriâtın yardımcısıdır. Onun ismini anmak Hz. Peygamberi anmaya sebeptir.

*Semiyy-i Ahmed-i Mürsel Mehmed Beg o derya-dil
Ki 'adl-i halka arz-i rahmet Perverdigar eyler (K. 22/17)*

*Mu'in-i şer '-i şerif-i Nebî Mehmed Beg
Ki zikridir sebeb-i zikr-i Ahmed-i Mürsel (K. 23/10)*

2.24. Mehmed Paşa: (Bkz. Mehmed Beg)

Dîvân'da Mehmed Beg adına iki Mehmed Paşa adına bir kaside mevcuttur. Fuzûlî, Mehmed Paşa'nın Bağdat valisi olması üzerine şair ona kısa bir kaside sunmuştur. (K. 20/16). Karahan (1995: 104); "gerçekte hepsi de paşa olan Bağdat valilerinden hangilerinin (Solak Ferhad Paşa oğlu Mehmed Paşa, Sofu Mehmed Paşa veya Baltacı Mehmed Paşa gibi paşalardan) Fuzûlî'nin memdûhu olduğunu veya hiç olmazsa Mehmed Beg'in Tekelü Mehmed Bey'in olup olmadığını tespit şimdilik mümkün değil gibidir" der. (K. 21/46; 22/17; 23/10).

*Nitekim hutta-i Bağdad'ı müşerrefkılmış
Mazhar-i merhamet ü adl Mehmed Paşâ (K. 20/16)*

2.25. Mir Seyyid Mehemmed

Şair, Mir Seyyid Mehmed'in Bağdat kadısı olarak atanması üzerine kendisine bir kaside sunmuştur. Memduh, uğurlu yüzlü (K. 21/24), felek kadar değerli, doğru, huzurlu, zati temiz, rütbesi herkesten üstün bir insandır.

*Ol felek-kadr kim aña vermiş
Hazret-i Hak kemal-i sıdk u safâ (K. 21/25)*

*Mîr Seyyid Mehemmed-i Gazî
Menba-i ilm ü hilm ü cüd ü sehâ (K. 21/31)*

2.26. Mustafa Çelebi:

Celalzâde Mustafa Çelebi. 1534 Bağdat seferi sırasında reisü'l-küttab görevinde bulunuyordu. Seydi Bey ölünce yerine nişancılığa tayin edildi. 1567 yılında öldü (Akyüz vd., 1958: 101). Fuzûlî, Reisü'l-küttab Mustafa Çelebi'ye bir kaside sunmuştur. Memduh, zamanın Asaf'ı, ikbal bahçesinin gülü (K. 33/19), vefa Tûr'unun Musâ'sıdır. Şerefi yüksektir. Sözünde durur.

*Eline almaz imiş Mustafa kalem derler
Bu zillet ile besî olmuş idi har kalem (K. 33/25)*

2.27. Musullu İbrahim Han:

Şah Tahmasb devrinde (1524-1576) Safavilerin Bağdat valiliğini yapmıştır. Dîvânda Safevilerin Bağdat valisi İbrahim Han için yazılmış iki kaside bulunmaktadır. O, Kerbela ve Necf yolunun istenen rehberidir. Hakk'ın emini olduğu için felek Bağdat'ı ona vermiştir. O, himmeti yüce, adil gönüllü bir yöneticidir; insaf mücevherinin ve adalet incisinin madenidir. Onun fikri hazine bağışlayan kişi gibidir.

*Bi-hamdi'llah ve'l-minne ki tevfikât-i rabbani
Yetirdi menzil-i maksuda İbrahim Sultan'ı (K. 26/1)*

*Cihâm reşk-i gül-zâr-i Halil eden bahâr irmiş
Bu feyz-i adl-i İbrâhim Han-i pâk-sîrettir (Trcb. 2/II-4)*

2.28. Neccâr:

Testere ile başı kesilerek öldürüldüğü rivayet edilen ve Yasin suresinde kıssası anlatıldığı düşünülen Habib en-Neccar'a bir beyitte göndermede bulunulur. Kelime tevriyeli kullanılmış dülger anlamı öne çıkarılmıştır (Kılınç, 2017: 520).

*Tîşe-i bennâya derdi erre-i Neccar-i dün
Zulmümüzden hem hacer asude oldu hem şecer (K. 34/19)*

2.29. Nizamü'l-mülk:

Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk devlet adamlarının övgüleri yapılırken zikredilir. Ayas Paşa'nın Basra seferinin korkusuyla Nizamü'l-Mülk (K. 25/17) ülkesinde düzen kalmadığı belirtilir (K. 14/32). Diğer beyit Mustafa Çelebi için söylenen kasidede geçer.

*Verip nizam-i cihan Asaf ü Nizamü'l-mülk
Gidip cihanda saña kaldı yad-gar kalem (K. 33/33)*

2.30. Nûşirevân:

İran'ın Sasâniyân sülalesinden adaletiyle ün salmış bir hükümdardır. Lakabı "Adil" olup adı çok sık kullanılır. Akıllı, tedbirli, dirayetli, kudretli, hayırsever, sanat ve kültüre hizmet eden bir padişahmış. Adı Hüsrev'dir. Nûşirevân kelimesi "Anûşek-revân (ölmez ruhlu)" tamlamasından bozulma olup halk tarafından ona verilen bir sıfattır. Kistrâ lakabı da ilk defa ona verilmiştir. Bağdat yakınlarındaki Medâyin'de yaptırmış olduğu geniş ve muhteşem sarayın büyük bir bölümü olan Tâk-ı kistrâ veya Eyvân Kistrâ, halkını ve yabancıları kabul edip dinlediği, adaletsizliğe uğrayanlara yardım ettiği yerdir. Genişliği, yüksekliği ve uzunluğu ile ünlü olan bu tâk da edebiyatta anılır (Uludağ, 2019: 462). Adaleti ile meşhur olan Nuşirevan memduhla benzerlik ilgisi içinde ele alınır (Kt. 33/5). Ya memduh ondan üstündür ya da onun makamına oturmuştur (K. 41/16).

Şeh-en-şâhî ki tîg-i âb-darı zâhir oldukda

Elinden saldı Husrev nîze vü Nûşirevân hançer (K. 4/16)

Destin etmiş seyr biñ Hâtem kimi sahra-nişin

Şehrin etmiş taht biñ Nuşirevân tek şeh-r-yâr (K. 11/12)

2.31. Rüstem:

Zâl'in oğlu diye bilinen, pehlivanlığıyla kaba gücün sembolü olmuştur. Yayı ile sevgilinin kaşına müşebbeh olan İran'ın milli kahramanı Zaloğlu Rüstem, Keykubad zamanında Keyhusrev'in ölümüne kadar cihan pehlivanı yani Emirü'l Ümera'dır. İran mitolojisine bir kahraman olarak girmiştir. Genellikle babası Zâl ve dedesi Sam ile birlikte zikredilir (Tökel, 2000: 247). "Rüstem-i Dâstân", "Rüstem-i Zâl", "Pûr-ı Zâl-i Zer", "Pûr-ı Destân", "Tehemten" gibi sıfatlar hep onundur. Eski şiirimizde kahramanlık, acı kuvvet ve yenilmezlik sembolü olarak özellikle kasidelerde anılır. Dâstân hile demektir. Bu nedenle, Rüstem'in adı zülf, kaş, göz, gamze gibi öldürücü ve hilekâr özelliklerle birlikte çok kullanılır. Divân'da iki beyitte memduhu övmek için memduhla benzerlik ilgisinde veya memduhunun ondan üstünlüğü bağlamında kullanılmıştır.

Görüp sipahıñı olsaydı vâkıf-ı rezmiñ

Tefâhur etmez idi darb-ı tîg ile Rüstem (K. 16/27)

Ki Süleymân-i zaman Âsâfi etti na'ib

Oldu ser-'asker-i Keyhusrev-i devran Rüstem (K. 24/23)

2.32. Rüstem Paşa:

Osmanlı sadrazamı. Hirvatistan'dan devşirilip, Acemi oğlanlar ocağında yetiştirilerek Mohaç seferine katılan, Diyarbakır ve Anadolu beylerbeyliklerinde bulunan Rüstem Paşa üçüncü vezirliğe yükselip, Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultanla evlendi. (1539). İkinci vezirliğe yükseltilip (1541) sadrazamlığa atanarak (1552) Kanuni'nin Çok sevdiği Şehzade Mustafa'yı gözden düşürmek ve kayınvalidesi Hürrem Sultan'ın oğullarından birini tahta çıkarmak için, Şehzade Mustafa'nın isyan etmek üzere olduğunu padişaha bildirdi ve öldürülmesini sağladı Yeniçerilerin ayaklanması üzerine sadrazamlıktan alındıysa da 1555-1561 arasında yeniden sadrazamlık yapmıştır.

*Pertev-i merhamet ol Hazret-i Rüstem Paşa
Ser-i erbâb-i seha ser-ver-i pakize-şiyem (K. 24/25)*

2.33. Veysi (Üveys) Paşa:

Yavuz Sultan Selim'in kölesi ve Bıyıklı Mehmed Paşa'nın kardeşidir. 1334'den sonra Bağdat ve Halep Beylerbeyliği yapmıştır. Fuzûlî, Veysi Paşa'ya 3 kaside sunmuştur. Şair, Veysi Paşa'dan Bağdat'ın koruyucusu, Rum halkının kutbu, Hama'nın hamisi, Şam'ın sınırlarının muhafızı olarak bahseder. O iyi fikirli, iyi talihli, iyi şöhretlidir (K. 35/20). Nam sahibidir (K. 34/15). O adildir, onun adaleti Hz. Peygamberin ruhunu sevindirir (K. 36/16).

*Nizâmü'l-'izz ü ve'l-ikbâl Sultan Veys-i rüşen-dil
Ki dârü'l-mülk-i Rûm envâr-i adliye münevverdir (K. 12: V-5)*

2.34. Zâl:

Şehname kahramanlarından Rüstem'in babası, Sam'ın oğlu, Neriman'ın torunu. Dîvân şiirinde Zâl, genellikle kelime anlamları itibariyle kullanılır ve çeşitli mazmunlara kaynaklık eder. Zâl kelime olarak "koca, ihtiyar ve aksakallı manasındadır. Zâl doğduğu zaman saç, kaşı, kirpikleri bembeyaz olduğu için bu adla anılır. Babası Sam, onun bu şekilde doğuşunu uğursuz sayarak götürüp Elburz dağına attırıştır. Zâl'ı burada büyüten Simurg ona Destan (hile) adını verir. Yıllar sonra rüyasında oğlunu gören Sam, onu aramağa çıkar ve bir dağın tepesinde Simurg'un yuvasında bulur. Tanınmış bir kahraman olan Zâl, Kabil padişahı Rûdâbe ile evlenir ve Rüstem bu kadından doğar. Babasından dolayı Rüstem'e Rüstem-i destan veya pûr-i Zâl (Zaloğlu) denir. Dîvân şairleri de Zâl kelimesiyle daha çok ihtiyar, yaşlı geçgin anlamlarını kasetmişlerdir (Tökel, 2000: 267). Dîvânda bu yönüne ve gücüne göndermede bulunularak memduh övülür (K. 13/32). "Zâl" kelimesi felek ve dehr ile birlikte kullanıldığında kelime anlamı olan yaşlı, zalim ön plana çıkar (G. 301/3).

*Ey Fuzûlî dehr Zâl'iniñ firîbinden sakın
Olma gâfil er kimi depren işiñ merdâne tut (G. 43/6)*

*Baňa Zâl-i felek çektirdi ol müy-miyan cevrin
Görün bir târ-i müyü nice ejder etmiş ol câdü (G. 239/2)*

3. Edebî Kişilikler

3.1. Hassan bin Sabit:

Hassân bin Sâbit, Hz. Muhammed'i, ashabını ve İslamiyet'i, İslamiyet karşıtı yergilere karşı şiirleriyle savunan şair, Hz. Peygamber'in şâiridir. *Şâ'irü'n-Nebî, Ebû'lî Hüsam (keskin kılıç babası, sahibi) ve Ebû'l-Mudarrîb (baba savaşçı, kahraman savaşçı) lakaplarıyla anılır* (Zavotçu, 2012: 331). Fuzûlî, bir beyitte şairlik gücünü Hasan bin Sabit ile karşılaştırır. Çok iddialı ve mübalağalı olmayan bu karşılaştırmada kendi şiirini onun şiirlerine denk görür.

*Sifât-ı hüsmüñ eder haste Fuzûlî ne aceb
Hüsn-i güftârda ger eylese Hassân ile bahs (G. 46/7)*

3.2. Selmân-ı Farisî

Asıl adı Cemâleddin Mehmed olan İran'lı şair. M. 1309 yılında Sâve'de doğdu. Bu nedenle Selmân-ı Sâvecî adıyla tanındı. Hicretin beşinci yılına kadar hayatının bir bölümünü köle olarak sürdürmüştür. Ensar ve Muhacirin, Selman'ı kendilerinden saymak hususunda çekişmeleri sonrasında Hz. Peygamber "Selman bizdendir" diyerek onu Ehl-i beytine dahil

etmiştir (Kılınç, 2017: 493). Dîvân'da yaratılmışlardan herhangi birinin temiz gönüllü olması durumunda Ehl-i beyt fırkasından sayılıp Selman olacağı ifade edilir.

*Sâyir-i mahlûktan bir kimse olsa pâk-dil
Ehl-i Beyt'îñ fırkasından sayılır Selmân olur (K. 7/8)*

Fuzûlî, Bağdat valisi İbrahim Han methiyesindeki bir beyitte Şii-Alevi kaynaklarında geçen bir menkıbeye telmih yapar. Kılınç (2017: 475) tarafından aktarılan rivayete göre;

“Selman, Deşt-i Erzen’de gölde yüzerken bir aslan gelmiş ve elbiselerinin üzerine yatmıştır. Gölde çıplak kalan Selman bu durumdan kurtulmak için dua eder. Birden bir atlı ortaya çıkarak aslanı ikiye böler. Elbiseleri alan Selman bunun karşılığında nergis toplar ve kendisini bu durumdan kurtaran kişiye verir. Yıllar sonra Selman bir ihtiyar olduğunda henüz çocuk olan Hz. Ali onun önüne hurma çekirdeği atar. Selman, ihtiyarı incitmemesini söyler. Hz. Ali de ben senden daha ihtiyarım diyerek Selman’ın göl kenarında verdiği nergisleri çıkarır”.

Sünni kaynaklarda yer almayan bu menkıbe Selman-ı Farisi’nin Şîî-Alevî gelenekteki yerini göstermesi bakımından önemlidir.

*Gehî muhtaca vermiş Kanber’i tuğyan edip lutfu
Gehî arslandan almış muztarip halinde Selmânı (K. 26/25)*

4. Mutasavvıf Kişilikler:

4.1. Behlûl (Behlûl-i Dâna):

Ebu Veheb bin Ömer-i Sayrafi. Aslen Kûfe’lidir. Kendini Dîvâne gösteren bir ârif ve âkildir. *Harun Reşit zamanında Bağdat’ta yaşamıştır. Harun Reşit kendisini kardeş edinmişti. Behlûl-i Dâna diye meşhurdur. H. 190 tarihinde Bağdat’ta vefat etmiştir (Onay, 1992: 72-73).* Dîvânda Bağdat’ın vasıfları sayılırken büyük mutasavvıfların (Ma’ruf, Cüneyd, Mansûr) orada yaşadığı ve onların Bağdat’ın değerini arttırdığı ifade edilir (K. 11/11). Memduhunun yükselişinin ışığından bazen Behlûl bazen de Mansur gölge bulur:

*Ziyâ-yı rif’atîñden sâye buldu seyr vaktinde
Gehi Behlûl-i dîvâne gehi Mansûr-ı Hakâni*

4.2. Cüneyd-i Bağdâdî:

Küçük yaşta eğitime başlayıp dönemin önemli bazı bilginlerinden hadis, sûfilerden ise tasavvuf eğitimi aldı. Çevresinde büyük sûfilerin bulunması onun tasavvufa yönelmesinde etkili oldu. *Devrinde bütün mutasavvıfların önderi olarak tanındı. Asrının Kutb’u idi. Otuz kere yaya olarak hacca gitti (Pala, 1989: 108).* Nasihat ve kerametleri birçok eserde anlatılmıştır. Dîvânda büyük mutasavvıfların Bağdat’ta yaşamamasının şehre değer kattığı dile getirilir:

*Bundadır Ma’ruf’a ser-menzil Cüneyd’e cilve-gâh
Bundadır Behlûl’e zencir-i cümün Mansûr’a dâr (K. 11/11)*

4.3. Hallâc-ı Mansûr:

Mansur (857-922), edebiyatta, Dîvân şiir ve nesrinde çokça anılan ünlü bir sûfidir. İran’ın Tûr kasabasında doğmuştur. Basra’ya yerleşmiş ve orada evlenmiştir. *Tasavvuf yoluna genç yaşta giren Mansur, zühhd ve itikâf ile kısa sürede ilerleme kaydetmiştir. Hind ve Türk memleketlerini gezerek İslam’ı yaymaya çalışır (Pala, 1989: 204).* Hallâc, Bağdat’ın Bâbüttâk

semtinde önce kırbaçlanır, burnu, kolları ve ayakları kesildikten sonra idam edilir. Başı kesilerek Dicle üzerindeki köprüye dikilen Mansur'un gövdesi yakılarak külleri nehrin sularına savrulmuştur. *Tasavvuf tarihi bakımından birinci derecede önemli olan Hallâc'ın sözleri ve menkıbeleri çağlar boyunca Müslümanlar arasında yankılanmış ve İslam toplumu üzerinde derin izler bırakmıştır* (Zavotçu; 2013: 470). Bağdat'tan bahsedilirken onların orada yaşamalarından dolayı şehrin değerinin arttığı dolaylı olarak ifade edilir (K. 11/11). Memduhun yükselişinin ışığından bazen Behlül'ün bazen de Mansur'un gölge bulduğu ifade edilir (K. 26/11).

*Hevâ-yı dâr-ı vefâ umma her hevâyiden
Kim ol makâmdadır ser-bülend olan Mansûr (K. 2/2)*

4.4. İbrahim Edhem:

Tanınmış evliyadan ve ilk mutasavvıflardandır. Söylentilere göre Belh sultanı iken tacını tahtını bırakıp bir mağarada inzivaya çekilmiştir. Geçimini çalışarak sağlamış, şeriata bağlı bir sufidir. *Aşk şarabı içmesi, zenginliği, malı mülkü bırakıp fakirliği seçmesi, şahılgı bırakıp on iki yıl yalnızlığa çekilmesi gibi özellikleri vurgulanmıştır. Müridlere, örnek almaları gereken bir kişi olarak sunulmuştur* (İspir, 2017: 39). İbrahim Han methiyesinde memduhla isim benzerliğinden hareketle memduhun ondan üstün olduğu ifade edilir.

*Semiyy-i Halîl-ahter-i burc-i hikmet
Ki rahşınadır gaşiye-keş yüz Edhem (K. 27/20)*

4.5. İmam Ebu Hanife (İmamazam):

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ehl-i sünnet imamlarının dört büyük müçtehidinden ilkidir. *Dört büyük mezhepten biri olan Hanefî mezhebinin kurucusudur* (Pala, 1989: 255). Adı Nu'mân, babasının adı Sâbit'tir. Hicretin sekizinci yılında Kûfe'de doğdu ve H. 150 tarihinde Bağdâd'da vefat etti. Dîni bilgilerini, hocası Hammâd bin Ebî Süleymân'dan öğrendi. Kaynakların bildirdiğine göre İmâm A'zam Ebû Hanîfe dörtbin kişiden ilim öğrendi. Bilgisi, zekâsı, zühd ve takvâsı ileri derecededir. Ka'be ziyareti ve hac konusu hakkındaki görüşü nedeniyle adından söz edilir. Dîvânda Bağdat'ın vasıfları sayılırken İmam-ı Azam'ın orada yaşadığına ve ilminin oradan yayıldığına değinilir (K. 11/10).

*Revâc-bahş-i tarîk-i imâmı A'zam olup
Binâ-yi şer ile verdin umur-i mülke karar (K. 17/25)*

4.6. Ma'rûf-ı Kerhi:

Adı Maruf bin Firuz olup, künyesi Ebu Mahfuz'dur. Bağdat'ın Kerh beldesinden olduğu için Maruf-ı Kerhî olarak tanınmıştır. Sofiyye-i aliyenin büyüklerindedir. Tasavvufta örnek, Hak Teala'ya giden yolun rehberi, çeşit çeşit marifetlerle seçilmiş zamanındaki âşıkların efendisiydi. Bağdat'ın vasıfları sayılırken bu büyük mutasavvıfların orada yaşadığına değinilir ve onların Bağdat'ın değerini artırdığı ifade edilir:

*Bundadır Ma'rûf'a ser-menzil Cüneyd'e cilve-gâh
Bundadır Behlül'e zencir-i cümün Mansûr'a dâr (K. 11/11)*

5. Bilgin Kişilikler:

5.1. Bukrat (Hipokrat):

Lokman ile birlikte beyitte zikredilir. Şarabın hastalar üzerindeki etkisinin Hipokrat ve Lokman'dan daha iyi olduğu ifade edilir.

*Şerbet-i bade ile çok sındım hastelere
Eyler anı ki ne Bukrat ü ne Lokman eyler (K. 32/11)*

5.2. Lokman:

Dîvân şiirinde tıp alanında bilgi ve becerisi ile işlenen bir kişidir. Maddi yaraları iyileştirebileceği, manevi dertlere çare bulmakta aciz kalacağı şiirde işlenen temalardandır. Dîvânda Lokman iki yerde tıp ilmine gönderme yapılarak ele alınır. Birinde Hipokrat ile birlikte zikredilir (K. 32/11). Diğerinde ise memduhu överken memduhun toprağından alıp ihlas ile onunla doktorluk yapan kişinin Lokman olacağı ifade edilir.

*Her kim ihlâs ile hâk-i merkadinden zerreyi
Alsa anuñla tabâbet eylese Lokmân olur (K. 7/24)*

Sonuç

Klasik Türk edebiyatı Arap, Fars ve Türk medeniyetlerinin son derece zengin dil malzemesini ve yüzyıllar boyunca oluşan kültür birikimini bir potada harmanlayarak kendisi için mükemmel bir alt yapı oluşturmuştur. Konu ve kaynak açısından son derece zengin olan bu alt yapının temeli insan faktörüne dayanır. Bu zenginlikten azami derecede yararlanabilmek için, bir mazmun edebiyatı olarak nitelendirilebilecek Klasik Türk şiirinde meramın iyi anlatılması ve hissiyatın muhataba aksettirilmesi çok ehemmiyet arz eder. Bunu başarabilmek için aktaranın insan, alıcının insan ve ana malzemenin insan olduğu üçlemede insan faktörü tüm muhataplar için çok önemlidir. Müellif, metinlerini günlük yaşamda karşılaştığı kişilerden ve olaylardan esinlenerek kurgular. İşlenen temalar insanla ilgilidir ve doğal olarak topluma hitap eder. Kahramanları hayvanlardan oluşan fabllarda dahi verilmek istenen ileti doğrudan insanı hedef alır. Bu sebeple eserlerin ana malzemesi olan kahramanların tespit ve analizi metnin doğru anlaşılması, ortaya çıkacak eser için oldukça önemlidir. Metinlerdeki olay akışını sağlayan bu kahramanlar aracılığıyla müellifin düşünce, duygu ve hayal dünyasıyla ilgili ve yaşadığı döneme dair somut bilgiler elde edebilir ve çıkarımlarda bulunabiliriz. Edebi metinlerin oluşma ve ortaya çıkarılmasında temel unsur olan insan, mefhumların somutlaştırılarak en belirgin örnekleri farklı hususiyetleriyle kendilerine edebi eserlerde yer bulmuş olan tip ve kişiliklerdir. Tarihî, mitolojik, dinî, efsanevî vb. edebî hüviyeti olan bu kişilikler edebiyat geleneği içinde çokça zikredilmiştir. Tipler ve kişilikler konusunun, toplumun genel yapısı içerisinde ele alınıp incelenmesi sonucunda, özellikle edebi eserlere yansımış biçimiyle edebiyatta yeni açılımlara kaynaklık ettiğini görmekteyiz.

İslâmiyetin kabulünden sonra başlayan Dîvân edebiyatı, mazmunlar, mefhumlar ve remizler ile örülü bir edebiyattır. Bu üç kalıp dîvân şiirinin hemen her döneminde istisnasız kullanılmıştır. Edebiyat geleneğine her zaman sâdik kalan müellifler, münhasır kaynaklarla önceden söylenmiş bir sözü edebî sanatlar, imgeler ve metaforlar yardımıyla daha farklı ve daha estetik ifade edebilme bağlamında birbirleriyle yarışır. Sanatkârlar eserlerine malzeme bulabilmek ve dönem müelliflerinin farkında olmadıkları incelikleri keşfedebilmek için dikkatlerini yoğunlaştırarak topluma yönelirler. Bu sebeple müellifler eserlerinde yansıtmaya çalıştıkları hayalî dünyanın kaynağını içinde yaşadıkları sosyal çevreden din ve kültür unsurlarından ilham alarak oluştururlar.

İnsan kaynağının prototipini oluşturan tip, belirgin bazı davranışları temsil eder. Eserde ele alınan tipler, edebi eserlerin oluşumunda dönemin edebî anlayışına ışık tutmaktadır. Kişilik, basmakalıp davranışları değil değişen davranışları sergiler. Eserde ele

alınan kişilikler dönemin sosyal yaşantısı içerisinde özellikle dini yaşamın şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Toplum hayatında ve insanlarda değişen davranışların denetimi işlenen kişilikler etrafında gösterilmeye çalışılmıştır. Hedeflenen insan yapısı bu kişiliklerle paralel olmalı, kişi kendini bu amaca göre yönlendirmelidir. Konunun anlatımı ve içeriğine uygun olarak örneklemelerle ele alınan kişiliklerin özellikle anlatımı kuvvetlendirme, anlatıma güç katma, inandırıcılığı artırma, ikna etme gibi nedenlerle edebi eserlere pozitif katkı sağladığını söylemek mümkündür. Tasavvufi, dini, tarihi bir konu işlenirken o konunun önemini etkili bir şekilde okuyucuya aktarmada tanık gösterilen kişi ile bağlantılı olarak anlatılması şiire yardımcı olarak anlatımın gücünü ve inandırıcılığını artıracaktır. Her tip ve kişilik konunun akışı içerisinde ele alınmış ve şiirin anlamına güç katmış olacaktır. Edebiyat sahasındaki bu yaygın kullanımın içeriğinde çokça yer verildiği örneklerden olan Fuzûlî Dîvânı hacmiyle kıyaslandığında tip ve kişilik açısından şaşırtıcı oranda zengin bir eserdir.

Tip ve kişilikler, Dîvân edebiyatı'nın önemli kaynakları arasında yer alır. Bu kaynakların müstakil eserlerin bir bir incelenerek ortaya çıkarılması gerekmektedir. Dîvân edebiyatında tip ve kişilikler edebî bir metnin kurgulanmasındaki temel unsurlardır. Şair, eserine konuk ettiği tip ve kişilikler sayesinde düşüncelerini ve hissiyatını somutlaştırma imkânı bulur. Bu sebeple bir metni tam olarak anlayabilmek için tip ve kişiliklerin doğru tespit edilmesi çok önemlidir. Dîvân şiirinde, toplumun süregelen yaşantısı içinde kendini gösteren ve belirgin davranışları temsil eden pek çok tip vardır. Bunlar, âşık, maşûk, rakîb, sâki, derviş gibi tahayyülî ve tasavvurî tipler ile, Bircis, Keyvan, Zuhal, Pervane, Zühre gibi temsili tiplerdir. Dîvân edebiyatında tipler, âşık, ârif, rint, zahit vb. adlandırmalarla tekil olarak adlandırıldığı gibi bunların dışında çoğu zaman ehl ve erbap gibi küme adlandırmalarıyla da sunulmuştur. Kişilik, kişinin kendi görüş, düşüncesi ve davranışlarıyla şekillenir ve basmakalıp davranışlar yerine değişken davranışlar sergiler. Dîvân şiirinde kişilikler, dinî, tarihî (destanî-mitolojik), edebî, mutasavvıf ve bilgin şeklinde tasnif edilebilir.

Fuzûlî, Dîvân şiiri denildiğinde ilk akla gelen şairlerden birisidir. Aşk ve ıstırap şairi olarak bilinen ve 16. yy'nin en büyük şairi olarak kabul edilen Fuzûlî'nin 15 adet eseri mevcuttur. Bunlar arasında Türkçe Dîvân'ı, en önemli eseridir. Dîvân şiirinde tip ve kişilik kavramlarının işlevselliği ve zengin çağrışımlarıyla çok geniş bir anlam yelpazesi oluşturmasından ilham alarak bu makalede tip ve kişilik açısından oldukça zengin bir eser olan Fuzûlî Dîvânı tercih edilmiş, Dîvân'daki tip ve kişilikler tespit ve tasnif edilerek, hangi özellikleriyle ve nasıl kullanıldıklarını belirlemek amaçlanmıştır. Fuzûlî Dîvân'ındaki "tip ve kişilikler"; "Tahayyülî/Tasavvurî tipler (hikâye-destan-masal kahramanları, karakterler)" başlığı altında; âşık, sevgili, rakip, rint, zahit gibi tipler incelenmiş, ardından "Hikâye kahramanları, Meslek tipleri, Temsili tipler, Dinî-tasavvufi tipler, Toplumsal tipler, Grup tipleri" başlıklarıyla kümelendirilmiştir. Benzer özellikleri bulunan tipler temsili tiplerinin alt başlığı olarak değerlendirilmiştir. Bu tasnifte tipler genel görünüşleri ile değil, Fuzûlî'nin manzumelerindeki anlam ve karşılıkları dikkate alınarak eşleştirilmiştir. Kişilikler ise "Dinî kişilikler (dört halife, on iki imam, peygamberler), diğer dinî kişilikler, tarihî, efsanevî (destanî-mitolojik) kişilikler, mutasavvıf kişilikler, bilgin kişilikler, edebi kişilikler" başlıklarıyla gruplandırılmıştır. Gruplardaki tip ve kişilikler alfabetik olarak sıralanmıştır. Fuzûlî'nin Dîvânında 227 tip ve 80 kişilik olmak üzere toplam 307 insan/varlık temsil eden unsur vardır. Dîvân'daki tip ve kişiliklerle ilgili ayrıntılı bilgi vermek yerine Dîvân

edebiyatındaki kullanım şekilleri, aynı kavramı karşılayan isim ve sıfatları, telmih unsurları verilmeyle çalışılmıştır.

Manzum ve mensur eserlerdeki tip ve kişiliklerin incelenmesi Dîvân edebiyatını daha iyi anlamımıza ve yorumlamamızı katkı sağlayacak olması bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca, bir milletin kendi değer yargılarını öğrenmesi/öğretmesi kültürel ve sanatsal açıdan çok elzemdir. Toplumun davranış ve yapısını temsil eden tip ve kişilikler de bu düşünceden hareketle ele alınmalıdır. Böylece hem edebi eserlerin anlaşılması kolaylaşmış olacak hem de toplumun değer yargıları daha iyi anlaşılacaktır.

Kaynaklar

- Akgöynük, M. (2012). *17. Yüzyıl Aşık Şiirinde Sevgili Motifi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akkaya, M. (2018). “Dîvân ve halk şiirinin şahıs dünyası”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 363-380.
- Akkuş, M. (1995). *Neft Dîvânı'nda tipler ve kişilikler*, Atatürk Üniversitesi, FEF. Yayınları
- Akkuş, M. (2000). *Dîvân şiirinde insan I-Dini kişilikler*, Atatürk Üniversitesi, FEF. Yay.
- Akkuş, M. (2006). “Klasik edebiyatta tipler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Talat Sait Halman vd. (2), 393-402.
- Akyüz, K. vd. (1958) *Fuzûlî Dîvânı*, İş Bankası Yayınları.
- Aydın, H. (2010), *Cevri Dîvânı'nın tahlili*, Yayınlanmamış doktora tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Banarlı, N. S. (1998). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB. Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (2014). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*, Ziraat Gurup.
- Çavuşoğlu, M. (2017). *Necati Bey Dîvânı'nın tahlili*, Kitabevi Yayınları.
- Çetin, İ. (1997). *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Deniz, S. (1992). *16. Yüzyıl bazı Dîvân şâirlerinin Türkçe Dîvânlarında kozmik unsurlar (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beg, Nev'î, Yahyâ Beg)*, Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Devellioğlu, F. (1988), *Osmanlıca Türkçe ansiklopedik lugat*, Aydın Kitabevi.
- Doğruel, E. (2019). *Tipler ve kişilikler çerçevesinde Ahmed Cezbî'nin şiir dünyası*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gölpınarlı, A. (1977). *Tasavvufî dilimize geçen deyimler ve atasözleri*, İnkılâp ve Aka Kitabevi.
- Güfta, H. (2013). “Fuzûlî Dîvânı'nda Gül”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6(26), 217-239. Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1972). *Fuzûlî*, Toker Yayınları.
- Hoşab, A. M. (2017). “Sırrî Rahile Hanım Dîvânı'nda dinî kişilikler”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (29), 227-263.
- İlhan, B. (2016). “Sehî Bey Dîvânı'nda dinî tipler”, *Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (6), 82-105.
- İspir, M. (2017). “Münîrî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Maden-i Esrâr Mesnevisi'ndeki tipler ve kişilikler”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, II (3), 13-44.
- Kaplan, M. (1985). *Türk Edebiyatı üzerine araştırmalar 3 Tip tahlilleri*, Dergâh Yay.
- Karahan, A. (1995). *Fuzûlî, muhiti, hayatı ve şahsiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları

- Kılınc, A. (2017). *Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı edisyon kritik ve konularına göre Fuzûlî Dîvânı*, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi SBE.
- Köksal M. A. (2011). *Peygamberler tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kudret C. (1985). *Dîvan şiirinde üç büyükler I Fuzûlî*, İnkılap Kitabevi.
- Kurnaz, C. (1987). *Hayâlî Bey Dîvânı tahlîli*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Levent, A. S. (1980). *Dîvân Edebiyatı kelimeler ve remizler mazmunlar ve mefhumlar*, Enderun Kitabevi.
- Mazıoğlu, H. (1997). *Fuzûlî, üzerine makaleler*, TDK Yayınları
- Onay, A. T. (1992). *Eski Türk Edebiyatında mazmunlar ve izahı*, TDV. Yayınları.
- Özcan, N. (2010). *Türk şiirinde Leyla*, Cantekin Matbaacılık, Ankara.
- Pala, İ. (1989). *Ansiklopedik Dîvân şiiri sözlüğü*, Akçağ Yayınları.
- Sefercioğlu, M. N. (2001). *Nev'î Dîvânı'nın tahlîli*, Akçağ Yayınları.
- Şentürk, A. A. (1995). *Klasik Osmanlı Edebiyatı tiplerinden rakib'e dair*, Enderun Ktb
- Şentürk, A. A. (1996). *Klasik Osmanlı Edebiyatı tiplerinden sûfî yahut zâhid hakkında*, Enderun Kitabevi.
- Şentürk, A. A. (2017). *Osmanlı şiiri kılavuzu 2*, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, Mimoza Yayıncılık.
- Tarlan, A. N. (1985). *Fuzûlî Dîvânı şerhi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tolasa, H. (1973). *Ahmet Paşa'nın şiir dünyası*, Atatürk Üniversitesi FEF. Yayınları.
- Tökel, D. A. (2000). *Dîvân şiirinde mitolojik unsurlar, şahıslar mitolojisi*, Akçağ Yay.
- Uludağ, E. (2013). *Lâmiî Çelebi. Salâmân ve Absâl*, Büyüyen Ay Yayınları.
- Uludağ, E. (2019). "Sâlih Baba Dîvânı'nda tipler ve kişilikler." *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi (ESTAD)*, (2/2), 912-987.
- Uludağ, E. (2019). *Lâmiî'nin Salâmân u Absâl'ında tipler ve kişilikler*, (Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan), Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 429-467.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*, Kabalıcı Yayınları.
- Ulus, N. (2014). *Fuzûlî'de dinî kasideler*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzun, M. (2010). "Süreyyâ", *DİA*, (38), 162-164, TDV Yayınları.
- Yakıt, İ. (2013) *Mevlâna'da aşk felsefesi*, Ötügen Neşriyat Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (2012). *Anahatlarıyla tasavvuf ve tarikatlar*, Ensar Neşriyat.
- Yıldırım, N. (2008). *Fars mitolojisi sözlüğü*, Kabalıcı Yayınevi.
- Zavotçu, G. (2006). *Dîvân Edebiyatı kişiler-kişilikler sözlüğü*, Aydın Kitabevi.